Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

19991

Uh. Uhz

891.99
U-65

391.99
Ա-65

20 APR 2006
19 NOV 2010

ԱՆԴՐԷԼՕ ԱՇ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒՀԻ

(ՇԱՔԷ)

ՆՈՐԱՎԷՊ

1932
ՏՊԱՐԱՆ «ՍԱՀԱԿ ՄԵՍՐՈՊ»
ԳԱՀԻՐԷ

391.99
Ա-65

ԿԸ ՆՈՒԻՐԵՄ ԵՂԲՕՐՍ

ՄԻԼԻՈ-ՄՈՒՐԷՆԻ

ԱՆՄՈՌԱՆԱԼԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

13 .02. 2013

79991

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՍԻՆԷՄԱՅԻ
ՎԵՐԱԾՈՒԵԼՈՒ
ԱՄԷՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔ ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ
ԿԸ ՎԵՐԱՊԱՀՈՒԻ

ԱԶԳ. ՀԱՅԿ. ՍՍՀ

23774-59

ALL RIGHTS RESERVED

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒՀԻ

✻ ՇԱՔԵ ✻

1

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Զատիկի չաբաթ գիշերն էր. Շաքէն հայելիին առջեւ կը հագուէր։

— Մայրի՛կ, ես ճերմակ զգեստներս պիտի հագնիմ. վարդագոյնը չեմ ուզեր։

— Ինչո՞ւ հագիս, հարցուց մայրը գուրգուրանքով։

— Որովհետեւ ճերմակ գլխարկս եւ ճերմակ վերարկուս պիտի առնեմ. վարդագոյն զգեստս լաւ չերթար անոնց հետ։

Շարունակելով նայիլ հայելիին մէջ, ան մէրճանները կ'անցնէր վիզը։

Մ'ըս, որքա՜ն գեղեցիկ է հայրիկիս այս նուէրը. ժանեակի կը նմանի։ Իսաւիոյ զգայուն հոգին, խինդն ալ ծիծաղը անոնց մէջ կախարդուած կը մնան կարծես։

— Դուն մ'ինքդ՛ն գեղեցիկ ես աղջիկս որ ամէն ինչ որ հագնիս քեզի կը վայելէ։

— Ինչպէ՞ս է գեղեցիկ մայրի՛կ։ Ահա՛ օրինակ այս երկար թարթիչներս միա՛կ ազնուացնեն. ես գանգուր

մազերը չատ սեւած եմ բայց դանդուր թարթիչներ երբեք, այն ալ ոլորուած ծայրերով։ Այնքան երկար են որ աչքերս կը գոցեն։ Ու յանկարծ բացաւ, հեռացուց իրարմէ չափազանակապոյտ, ասկեզօծ ծայրերով, ոլորուած թարթիչները։ ու հայելին մէջէն կը նայէին իրեն երկու հետաքրքիր նշաձեւ մանիշակագոյն աչքեր, նման գարնան նորածիլ խոտի մէջ թաղնուած համեստ ու գեղեցիկ ծաղկին։

— Ռու գեղեցկութիւնդ ատոր մէջն է։ այդ քու աչուկներուդ, այդ փոքրիկ չիտակ քիթիդ եւ բերանիդ որ կեսւան անգամ դժուարութեամբ կ'առնէ։

Շաքէն աչքերը գոցած կը լսէր անոր հարազատ ձայնը, իսկ մայրը մէկ քայլ հեռուն կանգնած կը դիտէր ուրիշ գեղեցկութիւններ եւս, որոնք չէր ուզեր պարզել աղջկան անմեղ հոգիին առջեւ։ Բարձր, հոլանի իրանը, երկար ու չքնղ ոտքերը, փոքրիկ նռանձեւ կուրծքերը, այն բոլորը որ գեղեցկութեան հիմն է եւ զոր կ'ատուծացնէին հեթանոսները։

— Ատուա՜ծ իմ, նեղէ՛ ինձ — խնդքը գլուխը ժողվելով մտածեց երէցկինը։

Կարծես թափանցելով քոյրի միտքը, Սուսանը, գեղեցկագէմ, սեւաչեայ Սուսանը բացագանչեց չակելով Շաքէի հագուստը։

— Եւ ինչո՞ր ըսես քոյրիկ, չի բաւեր, Շաքէի գեղեցկութիւնը երկնային չնորհ մըն է, ու քաղդը անշուշտ անոր ճամբան կ'ապահէ ատրուճի մը պէս հնազանդ· իսկ այժմ աճապարենք ապա թէ ոչ եկեղեցին կ'ուսարտի։

* * *

Գարնան փափուկ հովը մեղմօրէն ներս կը սուրար բարձր, նեղ պատուհաններէն և կը խառնուէր խունկի բուրմունքի հետ։ Զանգակները ուրախ կ'ուեւէին քրիստոնեայ աշխարհին՝ յարութիւնը այն Մեծ Որդւոյ Աստուծոյ որ իր արիւնով գրեց քրիստոնէութեան յաղթանակի Սուրբ Գիրքը։ Քրիստոս յարեա՜ւ, Քրիստոս յարեա՜ւ, ծանօթ և անծանօթ կը բացագանչէին։

Շաքէն խորասուզուած աղօթքի մէջ, գարձաւ դէպի իր դրացին, որ ծերուկ մըն էր ու ամբողջ ժամանակ բարձրաձայն կ'աղօթէր· բոլոր ծէսերն ու արարողութիւնները կրկնելով· և այժմ կը մրմնջէր ցած ձայնով մը՝ «Քրիստոս յարեա՜ւ» երբ յանկարծ տեսաւ իր առջեւը Շաքէի գեղանի դէմքը ու խօսքերը մոռցաւ. ու աղօթքի թելը կորսնցուց, ապշած կը նայէր Շաքէին մըտածելով թէ մի գուցէ Ս. Մարիամ Աստուածածինը այս հրաշագեղ մանկուհւոյ գեղեցկութիւնը ունեցած է, ու դողդոջուն ձայնով մը ըսաւ.— Աստուած պահէ քեզ աղջիկս։

— Շնորհակալ եմ հայրիկ, պատասխանեց ժպտելով Շաքէն, ու գնաց մօր և մօրաքրոջ եռեւէն։

* * *

Մէկ վայրկեան Շաքէն կանգնած սանդուխին գլուխը կը դիտէր բակին մէջ խառնուած ամբոխը որ կ'եբերար ծովու ալիքներու նման։ Յանկարծ տեսաւ երկար սեղան մը կարմիր ծածկոցով ու վրան խոշոր ափսէները դրամներով լեցուն։ Երեք պարոններ, ազգային զոյգեր, նստած էին սեղանի չուրջ։ Շաքէին ուշադրութիւնը գրաւեց ուրիշ ափսէ մը, երկայն մեղրագոյն մո-

մերով, որուն կը հակէր Մահաեսի Յակոբը։

— Մայրի՛կ, մօրաքո՛յր, մոմ մը առնենք, ընթրիքի առեն վառենք։ ու սպասաւ դէպի երեք պարոնները։

— Կարելի՞ է արդեօք երկու մոմ ունենալ։

Կապուտաչեայ փոստատան Յորեանը, Պուլկարիոյ հայ գաղութին նախկին ներկայացուցիչը, ընդունեց Շաքէի ժպտազարդ խնդիրը. տեղէն ցատքելով ամբողջ ափսէն Մահաեսի առջեւէն առնելով երկարեց ալջկան։

— Who is this miss? կամաց մը հարցուց իր քով նստած պարոնը։ Հարցումին չէչտը զուռզ էր։ Կ'երեւար թէ այդ փոյլուն աչքերով ու կարմիր, գեղեցիկ բայց կրքոտ շրթունքներով ներկայանալի մարդը սովոր է հրամայել և կը սիրէ երբ իրեն կը խոնարհին։

— I don't know վարդան փաչա, ըսաւ Յորեանը ափսէն Մահաեսին վերադարձնելով և անմիջապէս հարցուց աղջկան. «Դուք կովկասահա՞յ էք օրիորդ»։

— Ե՛ս, զարմացաւ Շաքէն, ո՛չ, ես Տէր Սբգարի դուստրն եմ։ Եւ չուզելով ենթարկուիլ հարցուփորձի, խոյս տալով գեղեցիկ պարոնի չէչտակի հայեացքէն, Շաքէն աճապարանօք բացաւ քսակը դրամ վճարելու համար և յանկարծ վար ձգեց, և դրամները իրարու զարնուելով գացին սեղանի զանազան կողմերը։ Մինչ Յորեանը և Մահաեսին զանոնք ժողվելու կ'զբաղէին, վարդան փաչան յանկարծ իր մանուշակի փունջը Շաքէին երկարեց։

— Հաճեցէ՛ք ընդունիլ Օրիորդ, ըսաւ ան հոգին ինքնայատուկ չէչտով։ Շաքէն վարանեցաւ, բայց իր զուարթ, մանկունակ հոգին յաղթանակը տարաւ, ու վարդան փաչային ժպիտ մը նուիրելով՝ մաքուր անգլիերէնով մը պատասխանեց. «Thank you very much,

you are very kind,» ու մոռցաւ, ձգեց մոմերը ու վազեց դէպի մօրաքոյր Սուսանը որ արդէն անհամբեր իրեն կ'սպասէր։

Ուշացանք Շաքէ, ինչ եղար։

***

— Ինչ զարմանք, ո՛վ կը մտածէր թէ Տ. Սբգարը այսպիսի գեղեցիկ աղջիկ մ'ունի։ Բայց անո և ինքը՝ ըսաւ Յորեանը։

Տ. Սբգարը իրենց կը մօտենար. ան յորգանք կը ներշնչէր իր բարի դիմագծով, հանդիստ չարժուձեւերով և արդէն ալեխառն մօրուքով։ Փափուկ ձայնով մը «Ողջո՛յն ձեզ» ըսաւ սեղանին չուրջը նստողներուն, ու աւելցուց. «Քրիստո՛ս յարեա՛ւ ի մեռելոց»։

«Օրհնեա՛լ է յարութիւն Քրիստոսի» պատասխանեցին նստողները։

— Սպասեցէք վայրկեան մը Տէր Հա՛յր, ձեր չքնաղ դուստրը մոմերը մոռցած ըլլալով ձեզի կը յանձնենք զանոնք։

— Շնորհակալ եմ Պ. Յորեան, պատասխանեց Տ. Սբգարը, միանգամայն զարմացած, թէ ի՛նչպէս Շաքէն մոմերը գնելէնետք մոռցաւ իր հետը առնելու. բայց ոչ մէկ խօսքով չարտայայտեց իր խռովքը։

Վարդան փաչան ոտքի ելաւ, «Մեկնելու ժամանակ է,» ըսաւ ան ու անմիջապէս դարձաւ Տ. Սբգարին. «Ո՞ր կը բնակիք Տէր Հայր»

— Շիշլի։

— Թոյլ տուէք որ ընկերանամ ձեզի, ըսաւ Վարդան փաչան, և չսպասելով անոր յօժարութեան՝ իրրեւ

հրաման նկատելով իր բառը սկսաւ յառաջանալ։ Որ-
ջանը Տ. Աբգարի թեւը մանելով՝ անոր կը հետեւէր։
Եւ ինչպէս հեռուէն բարձր ազաղակներու կամացուկ
արձագանգը կը լսէին անոնք ժողովուրդի յարգալիր շուա-
կը։ Վարդան փաչան, Վարդան փաչան... ու կը բացուէր
անոնց առջեւ ազատ ճամապարհ, ինչպէս հերոսի մ'առջեւ։

Կառքը սահուն կը սլանար Բերայի հարթ նման
պճնուած խանութներու առջեւէն։ Թոպաթլեանի
բոց դռնէն յանկարծ դուրս հոսեցաւ քաղցրաւէնիներու
անուշ հոտը։ Վարդան փաչան կառքը կեցուց։

— Իջնե՛նք վայրկեան մը Տէր հայր՝ և մէյմէկ
fօնեակ առնենք։ Տէր Աբգարը, վարանելով, յօժարե-
ցաւ. կ'ուզէր մերժել, բայց թէ առնը կ'սպասեն բայց
հետեւեցաւ անոր կամքին։ Թոպաթլեանին ներքը հան-
դարտ էր եւ պարապ։ Վարդան փաչային անմիջապէս
չըճանաչեցին ու տարին իրեն ընտրած հեռաւոր սե-
ղանին մօտ։ Երբ ապրանարկուներնէն եաքը սպասաւոր-
ները հեռացան, Վարդան փաչան երկարելով գաւաթը
դարձաւ Տէր Աբգարին։ Շնորհաւոր Զատիկ Տէր հայր։

— Երկար օրե՛ր Վարդան փաչա, ձեր չուքը ան-
պակաս ըլլայ հայ ազգին վրայ։

— Շնորհակալ եմ, Աստուած ձեր ընտանիքը պա-
հէ, ես ձեզ ճանչնալու պատիւն այսօր միայն ունեցայ
սակայն Վարդան փաչան, եւրոպացին նոր կը վերադառ-
նամ, ու նորէն լեցուց Տէր Աբգարին գաւաթը։ Անձկու-
թիւնի կերպով կը հարցաքննէր Վարդան փաչան
Տէր Աբգարը։ Վերջինը մէկ երկու քօնեակ առնելէ եաք
ազատօրէն սկսաւ արտայայտուիլ։ Վարդան փաչան անոր
չուքը իր ամբողջ կամքը լրած էր ինչպէս ոսկորդ
մը նետը կը լարէ իր զոհին համար, ու ամէնը իմացաւ

ինչ որ կ'ուզէր։ Գիտցաւ թէ Տ. Աբգարը ամուսնա-
ցած է համեստ, խելացի, նոյնպէս քանանայի աղջկան
մը հետ։ Թէ իրենք չսառնց Շիշլի փոքրիկ տան մը
մէջ կը բնակէին զոր երեցկինը իր հօր մահէն յետոյ
ժառանգած էր։ Թէ երկու զաւակ ունեցած էին և ա-
ռաջինին մահէն եաք ամբողջ իրենց սէրը կեդրոնացու-
ցած էին Շաքէին վրայ։ Թէ Շաքէն արտակարգ գեղեցիկ
ըլլալով՝ — «Աստուծոյ պարգեւն է այդ գեղեցկութիւնը»
ընդմիջեց Վարդան փաչան.— նոյնպէս համեստ ու խե-
լացի աղջիկ է, այս տարի Ամերիկեան Գոլէճը կ'աւարտէ և չատ լաւ դաշնակ կը նուագէ, հպարտանալով ը-
սաւ Տէր Աբգարը։ Երեցկինին քոյրը մեզի հետ կը
բնակի։

Վարդան փաչան յիշեց Շաքէն կանչող սեւաչեայ
մելամաղձոտ, մանկամարդ կինը։ Տէր Աբգարը կը չա-
րունակէր։ «Ան երիտասարդ է և անբաղդ։ խելքը տա-
սընեօթը տարեկան հասակի մէջ Գետը գիւղի վարժա-
րանի ուսուցիչներէն մէկուն հետ սիրահարուելով ա-
մուսնացաւ և մէկ տարի վերջ կորսնցուց զայն թո-
քախտի հետեւանքով։ Խեղճ աղջիկը հինգ տարիէ ի
վեր դառն արցունքներ կը թափէ զայն յիշելով։ Միակ
սփոփանքն է երաժշտութիւնը զոր չատ գեղեցիկ կեր-
պով կ'արտայայտէ։ Ան Շաքէս չատ կը սիրէ. մնաք
ալ զայն կը սիրենք։ Բայց կը նկատէք, տունը կ'սպա-
սեն, ուշ մնացի, ու Տէր Աբգարը ոտքի ելաւ, Վար-
դան փաչան իրեն ընկերացաւ մինչեւ դուռը։

— Ձեր ուշ մնալուն պատճառ եղայ, կառքս տուէք,
ես հոս սիրտ մնամ տակաւին։ Թոյլ տուէք ինձ այս
Սբ. Տօնին առթիւ ձեզի պզտիկ նուէր մը ղրկեմ։

Տէր Աբգարը չնորհակալութեան չփոթ խօսքեր ը-

բաւ և կառք մտաւ։

Մինչ ձիերուն ոտքերուն ձայնը Բերայի մայթերու վրայ կ'արձագանգէր, Տէր Աբգարը կը մտածէր այդ մարդուն վրայ որու մասին այնքան լսած էր և որուն հետ բարեհամական հանդիպում մ'ունենալ այսօր։

Բարձրահասակ, լայն ուսերով զեղեցիկ մարդ մըն էր ան։ Զարմանալի, փայլուն նայուածքով, որու առջեւ ուրիշ ամէն նայուածք կը խոնարհէր, —Վարդան փաչան կը նմանէր քաղէի մը, խօսքի գոռոզ չեչոով հերոսի մը, և իր կեանքի ընթացքով հեթանոս Հայաստանի հայ իշխանի մը։

Վարդան փաչան իր ազգի հպարտ զաւակն էր և հայ ազգը նաև հպարտ էր այդպիսի զաւակ մը ունենալուն համար։ Մեծահարուստ մէկն էր ան։ Պոլսոյ չորս կողմը առներ, իսկ Վոսքորի կապոյտ, ոսկեզօծ ջուրերու վրայ նաւեր ունէր, որոնք Եւրոպայի և Արեւելքի հետ առեւտրական յարաբերութեան մէջ կը գտնուէին։ Ան առաջինն էր որ թուրք փաչաներու օրինակ առաւ և սովեցաւ նոյնը ընել որպէսզի երկրի հարստութիւնը իրենց՝ թուրքերուն՝ քովը մնայ և ոչ յոյներուն կամ օտար ազգերու երկիրը անոնցմով լեցուի։

Վարդան փաչան միակ հայն էր որ պալատէն ներս ամէն վայրկեան ազատ մուտք ունէր, պալատի մը որ ինչպէս բոնա կը պահպանուէր հարիւրաւոր սուրերու փայլուն սպառնալիքով։

Ան Սուլթանին դանձապետն էր և խորհրդականը։ Սուլթանը կ'զգար Վարդան փաչայի խելքին ոյժը, կը համակրէր, ու չատ անգամ անոր կը դիմէր առանց իր կայսերական արժանապատուութիւնը վար զարնելու, որովհետեւ այդ կարմիր Սուլթանը չատ պակասներ

ունենալով հանդերձ այն առաւելութիւնը եւս ունէր որ խելացի մարդը կը յարգէր։

Այդ ամէնը կը մտածէր Տէր Աբգարը և կը հակըներ Վարդան փաչայի հրապոյրը, մինչ այսօրուան առնոր սիրալիր վերաբերմունքը չէր հասկնար, և կամ չէր ուզեր հասկնալ և կը ճզմէր կամքի ուժով այն չար ու ցաւ պատճառող կասկածը զոր իր հոգւոյն խորերէն կ'ուզէր լայննալ մեծնալ ու զառնալ սեւ հովի։

ԳԼՈՒԽ Բ.

Չպիտ տան դռնէն ներս մտնելով Շաքէն, իրենց քովը քանդինգ տարիէ ի վեր ծառայող Մանուշակի երկու թուչերէն համբուրեց որոնք եփուած խնձորի կը նմանէին, «Շնորհաւոր Զատիկ» ըսաւ և սանդուխներէն վեր վազեց, ուր երեցկինին ու Տէր Աբգարի ննջասրանին դիմաց իր ճերմակ մազուր սենեակը կը գտնէր։ Երկու անկողին, իր և Սուսանինը, զարդասեղան մը և հագուստներու զարանը, ասոնք էին սենեակին զարդերը. նոյնպէս փոքրիկ պահարանը ուր իր սիրած գրքերը կը պահէր։

Վերարկուն ու գլխարկը հանելով, մօրաքոյրը քաշկըռտելով վար իջաւ։ Վարը, սանդուխին երկու կողմը, հիւրասենեակն էր և ճաշարանը, ուր Մանուշակը արդէն սեղանը չափած էր. միսիայի տօլման մէջտեղը կը գրաւէր, սաոր քովը արծաթափայլ ուսկումրիներ ախորժակ կը բանային, մանաւանդ որ միւս ծայրը տերեւով տօլման ձէթով ու կիտրոնով առատ սրսկուած՝ Շաքէն բոլորովին զրգռեցին։ Իսկ անկիւնը իրենչ փագլավաներ, չհորհիններ և տեսակ տեսակ անուշեղէններ։

— Մամա՛, այնքան անօթի եմ, այնքան որ ...։

— Սիրելիս, բայց հայրիկին պէտք սպասենք։

— Կ'սպասենք, բայց մինչէ մէյմէկ հաւկիթ չենք զարնեննք, և զուարթ, ամբողջ էութենէն փոթորիկի մը պէս պոռթկող ուրախութեամբ Շաքէն կը կախարդէր մայրն ու մօրաքոյրը։

Մէյմէկ կարմիր հաւկիթ տուաւ երկուքին, զարկաւ ու ամէնը կոտրեց։

— Ծաղրեցի, ամէնուդ ալ յաղթե՛ցի, կը պոռար ու կ'ուրախանար, կարծես պատերազմի դաշտի մէջ մեծ յաղթանակ տարած էր։

— Դուն այսօրուընէ չտա յաղթանակները պէտք տարնիս, ըսաւ Սուսանը։

— Սուսիկս, Սիպիլի պէս կ'արտայայտուիս, երա՞լ տեսած ես. սիրուն կերպով փոթթուեցաւ Շաքէն անոր և նոյն վայրկեանին ձգեց, վազեց դէպի տօլմաները ու մէկիկ մէկիկ բերանը դրաւ։

— Ա՜խ, անօթի եմ...։ Սուսի՛կ, պոռաց յանկարծ այնքան անսպասելի կերպով որ մայրն ու Սուսանը վախցած անոր երեսը նայեցան։ Ի՞նչ կայ։

Պատառաքաղի վրայի տօլման վար ինկաւ ու Մանուշակը փնթփնթալէն տիտղոը կը մաքրէր։

— Սուսի՛կ, մոմերը, մոմերը եկեղեցին մոռցանք։

— Չհ մոռցանք, մոռցանք, ինչո՞ւ այդպէս կը պոռաս, ուրիշ մոմեր ունինք Նոր Տարիէն մնացած, ե՛կ՛ւր վառենք, ըսաւ Սուսիկը։ Ու երկու բարակ մոմեր վառեց ու նախշուն հաւկիթներուն անուրթին քովերը փակցուց։ Իսկ Շաքէն չէր գիտեր ինչո՞ւ յանկարծ այդ մոմերու գեղին, թրթռուն լոյսին մէջ տեսաւ փայլուն հայեացքը այն պարոնին որ իրեն մանուշակ տուաւ եկեղեցւոյ բակին մէջ։ Ո՞ւր գրի. յիշեց, ու բարձրա-

ցաւ իր անհնակը, առաւ վերարկուին վրայ փակցուցած ծաղիկը, նայեցաւ, ուզեց հոտոտել բայց դժգոհ չնչաւոյ նետեց հեռուն անհնակին անկիւնը, ու դուրս ելաւ պատշգամը։ Գոցուած պատշգամ մըն էր ան փոքրիկ ապակիներով, որոնց համար Սուսանը նուրբ վարագոյրներ գործած էր։ Նկղ Թաւիշեայ նստարանին յենելով՝ Շաքէն տաքցած գլուխը դուրս հանեց պատուհանէն և տեսաւ չքնղ կապոյտ մը իրենց տան առջեւ ու հօրը այդ կապոյտէն իջնելը։

— Ի՞նչ է այս. վայրկենական տանդուխներէն վար իջաւ, մամա՛ կանչեց խոհանոցէն ներս, մամա՛, հայրիկը չքնղ կապոյտով մը եկաւ։

Տէր Սրբազարը ներս մտնելուն պէս հակցաւ կնոջ և աղջկան հետաքրքրութիւնը, բայց այնքան յարգանք ունէր ան որ ոչ մէկը չի համարձակեցաւ հարցափորձել։ Շաքէն վազն վար թռչտեցաւ ու համբուրեց ու համբուրեց։

— Աղջի՛կս սպասէ, խեղդեցիր, ու Տէր Սրբազարը երէց կինին ու Սուսանին դարձաւ համբուրելու և Զաւակը չնորհաւորելու։

— Տէր հայր, քու վրայէդ միշտ խոնհի հոտ կուգայ բայց այսօր ալքոլ կը հոտիս. ինչ է այդ, ըսաւ խնդալով երէցկինը ու սեղան նստաւ։

— Այսօր հիվարտայութիւն ըրի, այն ալ այս չարաճճին պատճառաւ. դուն ինչպէս կ'ըլլայ որ մոմերը կ'առնես ու եկեղեցին կը մոռնաս։

Տէր Սրբազարը մոմերը գրպանէն հանեց ու չի նըշմարելով Շաքէի չփոթումը, սկսաւ պատմել վարդան փաչայի հետ ունեցած ծանօթութիւնը ու անոր հիւրասիրութիւնը։ Նուէր պիտի ղրկեմ քեզի ըսաւ փաչան,

չկրցայ մերժել որովհետեւ անոր հետ չատ չի խօսուիր, փարթամ մարդ է, մա՛րդ է, բառին բուն նշանակութեամբ, այնքան հպարտ կ'երեւի ու նոյն ժամանակ չատ պարզ և բարի վերաբերմունք ունի։

— Արդէն մեծ հոգի ունեցողներու առաւելութիւնն է այդ հայրիկ, ըսաւ Սուսանը։

— Դուն ինչպէս գիտես այդ, Սուսիկ-փուսիկ, ժպտեցաւ Տէր Սրբազարը, ան միշտ զայն Սուսիկ-փուսիկ կը կանչէր, ակնարկելով Սուսանին լուռ բնաւորութեանը։

— Գրքերէն գիտեմ։

— Աղուոր գրքեր կը կարդաս, քիչ բայց լաւ կը խօսիս, ու չարուճտակից նորէն վարդան փաչայի մասին պատմել։

Շաքէի աչքն կը կանդնէր փայլուն հայեացքով մարդը ու կը մեծնար, կը տարտծուէր, կը լեցնէր սենեակը։

— Սուրբը հիւրանոցը կ'առնենք, այնպէ՞ս չէ, հարցուց Սուսանը։

— Այո, սիրելիս, բայց ձգէ, թող այսօր սուրբը Մանուչակը եփէ, դուն մեզի եկուր ազուոր բան մը նուագէ, չեմնք։

Հիւրանոցի ծանր, հին, կարմիր վայտէ կարասիները ծածկուած էին մութ կարմիր թաւիշով. չատ ծանր վիկտորիանական մէջ ու գործուած նուրբ վարագոյրներ ու ծածկոցներ կեանք կուտային այդ հին սենեակին, ուր, ո՞վ գիտէ, անցեալ դարի սերունդներու չուքն ու հոգին ներկայ էր։ Սուսանը Տէր Սրբազարի սիրած Լիսաի երկրորդ բախտը նուագեց։ Այդ կտորի գեղարթութիւն ու վիշտը իրար խառնուած կը սիրեմ կ'ըսէր Տէր Սրբազարը, որովհետեւ կեանքի պէս է ան,

23 4424 - ՄՄ

մէկ ժամը միւսին չնմանիր երբեք, այս վայրկեանիս ուրախ ես իսկ միւս վայրկեանը ո՛վ գիտէ ինչ կը պատահի։

— Աչքի ուրախ երգ մը, բացագանչեց Շաքէ ու սկսաւ Հոպլայանը։

Դուրսի զանգակը զարնուեցաւ յանկարծ, ո՛վ գիտէ ըլլայ այս ժամուն, իրարու երես նայեցան զարմացած, Մանուչակին ձայնը լսելով, որ մէկու մը հետ կարճ բարակ կը խօսէր։ Տէր Աբգարը գնաց բանալ, վարպան վաչայի կառապանը իր աղջիկն էր, ուրիշ ծառայի մը հետ, երկու անդիին կողով տաած էին ձեռքերնուն մէջ, մէկը վարդ՝ իսկ միւսը շլացուցիչ սպիտակ — ալոր, սամիճ, ելակ, ու նաև երկու տուփ տաւին Տէր Աբգարին։ Տէր Աբգար ճամրու դրաւ զանոնք նուէր մը տալով, ու նորէն հիւրանոց մտաւ։

— Վարպան փաչային է ք'երեւի, ըսաւ երէցկինը։

— Բնաւ չիմանար որքան գնդեցկութիւն ունի, գոչեց Սուսիկը, վարդերը հոտառելով։ Շաքէն տուփերը կը բանար։ մէկը շոքոլա էր, իսկ միւսին մէջ արծաթեայ մեծ հաւկիթ մը, մէկ կողմէն վարդագոյն կիսուռած մը Մարիամ Աստուածածինը, Քրիստոսը ձեռքին, միւս կողմը Քրիստոսը գամուելուկը գլխին։

— Բա՛ց Շաքէ, ըսաւ Սուսիկը, այս հաւկիթը կը բացաւ։

Շաքէն հաւկիթի փոքրիկ ծայրէն սկսելով բացաւ ու ներսէն տուփ մը հանեց, ան ալ բացաւ, ու ամէնքն ալ, զանազան չհաւանելով, բացագանչեցին. այս ինչ է։

Տէր Աբգարը խռոված դէմքով յանքերը պառաած կը նայէր մարգարիտ մանեակի մը որուն վրայ խաչ մը, եօթը ադամանդներով զարդարուած կը վայէր, ու այդ վայրը՝ Տէր Աբգարին խոր ցաւ կը պատճառէր։

Երէցկինն ու Սուսանը կը հրճուէին կաթնաթոյր մարգարիտներու և ադամանդներու կապոյտ վայրով, իսկ Շաքէն չուարած չէր հասկնար թէ ինչո՞ւ և ուրկէ կուգան այդ նուէրները։

— Այս մանեակը ու խաչը Բերայեն վրայ տեսած եմ նշանաւոր ճանուն խանութը, հինգ հարիւր ոսկի կ'արժէ, վախաց Սուսիկը։

Տէր Աբգարը վրդոված սկսաւ քալել, բարկութիւնը կարծես վինքը կը նեղէր. մօտենալով երէցկինին ըսաւ.

— Այս տեսակ նուէրները մեզի համար անպատուութիւն է, ինչ իրաւունքով վարպան փաչան մեզի այսքան թանկարժէք նուէր մը կ'ուղարկէ ինչ կ'ուզէ ըսել։ Իր հարստութեան քով մենք ալքատ ենք հարկաւ — բայց պատիւ չունինք ծախելիք։

— Ինչո՛ր կ'ըսես, Տէր հա՛յր, յանդիմանեց երէցկինը, դժգոհած Շաքէին ակնթարթելով։

— Հոգ չէ՛, ան մեծ ազգիկ է, թող որ ամէն ինչ հասկնայ, կեանքը ինչ ըլլալը գիտնայ, այս գաւառ ժամանակները իրեն քալ ծանօթ են։ Եւ ինչ կ'սպասենք մարդէ մը որ կարմիր Սուլթանին սպասարկութիւն կ'ընէ չարունակեց Տէր Աբգարը։

Շուրջը անցող դարձող դէպքերը, թէեւ Պոլսոյ մէջ հազուագիւտ, բայց չէրնակայքը չատ յաճախ կը պատահէին ուր հայ ազգիկան վտանգ կ'սպասուար։ Իր հոգին չսիւ, կեանքին չսիւ սիրած ազգիկան համար այդպիսի ապագայ չէր կրնար երեւակայել անգամ Տէր Աբգարը։

— Խելքի մօտ բաներ չեն ըսածներդ, նորէն յան-

դիմանաց երեցկինը, կը մռնչաս որ վարդան փաչան հայ է։

— Հայ ըլլալով պէտք չէր որ դիս այդպէս անպատուէր, ա՛լ կը բաւէ, առնը կը մնաք, վաղը եկեղեցի չպիտի երթաք. այս ինչ ժամանակներ կ'ապրինք, ինչ կրնամ ընել ես խեղճս, ո՞ւր երթալ, ո՞ւր դիմել, ու ծանր հառաչեց Տէր Սէրգիսը։

— Հայրիկ, ինչո՞ւ կը նեղանաս, մենք՝ ինչպէս ըսիր, վաղը առնը կը մնանք, իսկ դուն այդ նուէրը կ'առնես ու իր տիրոջը կը վերադարձնես։

Շաքէի խօսքերը քաղցր ափոփանք եղան Տէր Սէրգիսի սրտի վէրքին։

— Ապրի՛ս, աղջի՛կս, ըսաւ ան, համբուրելով աղուոր ճակտէն, քանի ես քովդ եմ ամէն վտանգ իմ վրաս կ'առնեմ։

***

Երկար ժամանակ չէր կրնար քնանալ Շաքէն. այս օրուան անցուդարձը, եկեղեցին հանդիսութիւնը, այդ հարուստ նուէրը ու հիմակ Սուսիկին խօսքերը անոր հոգին խռովեցին։

— Դուն զեղեցիկ ես, Շաքէ, ըսաւ մօրաքոյրը անկողին մտած ատենը. դուն աստուածային զեղեցկութիւն ունիս, ոչ մէկ նուէր քեզի համար չատ է։

— Բայց անձանօթ մարդ իրաւունք չունի...։

— Իրաւո՞ւնք, ո՛վ կը հարցնէ. Աստուծոյ ճամբաները յայտնի չեն, բայց գիտեմ ես թէ քու առջեւ սէր ու հարստութիւն պիտի գայ։

Շաքէն աչքերը գոցեց, սէր ու հարստութիւն...

տանիտ էր ան, և կ'ուզէր ըսել թէ միայն երջանկութեան կ'ապատէր, բայց այդ երջանկութեան ինչ ըլլալը չէր գիտեր ու չէր հասկնար։ Ամերիկեան գպրոցի մէջ պարզ բայց լայն գաղափարով մեծցած Շաքէն չէր ընդունած և ոչ մի արատ, ոչ մի տգեղութիւն, իր հոգին չէր ապաւորուեր դէպի թեան պատկերներով։ Իր քնական մաքրութիւնը, իր քնազդը տարօրինակ կերպով զարգացած էին, այնքան որ այդ քնազդը զինքը կը մղէր այսինչ գիրքը կարդալ իսկ մեկ ուրիշը երբեք ձեռք չառնել։

Գրականութեան մէջ Շէլլիի բանաստեղծութիւնը կը նախընտրէր Պայրընի կրակոտ, վշտացած, տանջուած, սէրէն փախչող ու սէր փնտռող թիփերէն։ Միայն Մանֆրէտը կը սիրէր որովհետեւ դժբաղդ էր ան։ Իպսէնի թարգմանութիւնները խենթի պէս կը կարդար ինչպէս ճէք Լոնտոնի ուժեղ կորովի թիփերը իր սրտին մօտ էին. իսկ ֆրանսական արդի գրականութեան քիչ ծանօթ էր, որովհետեւ դպրոցը այդ գրուածքները աստանդի գրչով գրուած կը համարէին ու կ'արգիլէին։

Եւ ոչ մէկ ցանկութիւն, ոչ մէկ երեւակայութի փոփոք չէր ունեցած Շաքէն, թէեւ իր զեղեցկութիւնը երբ մարդոց աչքեւ կը ներկայանար, հրապուրիչ երազ կ'առնղծէր անոնց մէջ, և տենչանք։ Եւ ահա յանկարծ այդ վայրուն նայուածքով մարդը կը մտնէր իր կեանքի մէջ սիրոջ մը պէս, ինչպէս մէկը կը մըտնէ զղեակը ուր ամէն ինչ իրեն պիտի ենթարկուի... բայց ոչ, չէ որ իր հայրն ու մայրը իր քով են և կրնան պաշտպանել ու ազատել գժբախտութեան վտանգէն։ Բայց վտանգ է այդ արդեօք ու չկրնալով ո-

րոշել թէ ո՞րն է որ իրեն կ'ապահէ Շաքէն անցաւ եւ բաղի անուշ գիրկը։

***

— Ինչո՞ւ կը բարկանաս Տէր հայր, ցած ձայնով կը հարցնէր երէցկինը ննջարանին դուռը գոցելով, ինչո՞ւ կը զարմանաս, ինչ անբաղտութեան մասին կը խօսիս, մինթէ մեր Շաքէի գեղեցկութիւնը չկրնա՞ր վարդան փաչան խնդէք հանել։

— Հիմակուհիմակ քեզի խնդէք հաներ է ան, սակայն բարկացաւ Տէր Սբպարը, ա՛յ կին, մինթէ չե՞ս հասկնար թէ այդ տեսակ նուէրով ան ինչ կ'ուզէ ըսել, և անոր այրուան հիւրասիրութիւնը... ես կասկած ունէի արդէն... Պօյաճեանին ապջիկը կը յիշե՞ս, չփախցուցին։

— Ինչ կ'ըսես Տէր Հայր, ան հինգ տարի առաջ էր, և յետոյ մինթէ վարդան փաչան այդպիսի բան կըրնա՞յ ընել։ դուն ինքդ կ'ըսէիր թէ բառին բուն նշանակութեամբ մարդ մըն է ան։

— Ինչ ըսեմ կին, ինչ ըսեմ, խելքս կը կորնչնեմ, ինչ ըսել է հապա այդ նուէրը։

— Այս նուէրը, ու երէցկինը գլուխը բարձէն վերցնելով Տէր Սբպարին երեսը նայեցաւ, այս նուէրը կը նշանակէ թէ, ապջիկը փաչայի կինը պիտի ըլլայ ու մենք ալ երջանիկ։

— Մազը երկար է կին ու խելքդ կարճ, զայրացած, առաջին անգամ, կեանքի մէջ ծանր խօսք նետեց երէցկինին Տէր Սբպարը։

Երէցկինը երեսը խաչակնքեց ու կամացուկ մը ը-

վաղը կը տեսնենք իմ խելքին չափը։

Զարմացած այդ կամակոր հաւատքին վրայ, Տէր Սբպարը ղջաց ըսած խօսքերուն, բայց ուշքերուն առջեւ յանկարծ փայլեցան խաչին ոսկեմանդակները, ե՛ւ հոգին նորէն ցաւերուս ծանր խոցի մը պէս։

ԳԼՈՒԽ Գ.

առաւօտուն Տէր Աբգարը հազիւ մնկնած էր եկեղեցին. Շաքէն դեռ անողին էր երբ Սուսիկը անոր ձերմակ կըլոր ուսէն համբուրելով արթնցուց զայն։

—Նայէ հրեշտակս, ինչ ծաղիկներով մէջ պառկած ես։

Շաքէն կը կարծէր թէ քաղցր երազներու չորրորդ գիշերն էր դեռ և թէ՝ հրաշագործ կախարդ մը, իր ոսկի գաւազանով պարզ, համեստ սենեակը պարտէզի մը վերածած էր։ Մանուշակներու անագին փունջը իր ձերմակ վերմակին վրայ անուշութիւնը կը յիշեցնէր, իսկ խաչար կողմնները՝ մէկը ձերմակ, միւսը կարմիր վարդերով լեցուած՝ իսկապէս իշխանական ծաղկանոցի կը նմանէին։

— Ինչ է այս նորէն. ու նուռեցաւ անկողնին մէջ մերթ Սուսիկին, մերթ ծաղիկներուն նայելով։ կեանքը իրողութեան դռները բացաւ իր առջեւ և ամները ինծի հեռուն։

— Նորէն. սիրելիս և ինչ ծաղիկներ . . .։

Մ՛ըս Սուսիկ ինչ պիտի ընենք այս ծաղիկները,

մամա, ըսաւ դառնալով մօրը որ ներս մտաւ գիգոն դէմքով, մամա, հապա հայրիկը խմանայ ինչ պիտի ընենք, ու հիմայ Մարին, Պայծառը ու Նոյեմին պիտի գան, ա՛խ այդ Նոյեմին մանուանդ, ոնպիտի խածնող լեզու մ՛ունի...

— Մի նեղանար աղջիկս, ինչ ընեմ կ՛ուզէի հա ղրկել. բայց Մանուշակը առանց ինծի խոց տալու արդէն ներս մտեր էր և բերանն ալ մկկնած էր։

— Ե՞ա ղրկել, ինչ կ՛ըսես քոյրիկ, ինչ անպատուութիւն և որքան հեռուանք։ Վարդան փաչան գէշ բան չ՛ըներ, քեռայրին խօսքերը չափազանցուած են . . .։

— Սուսիկս, ես ալ այդպէս կը կարծեմ բայց Տէր հայրը չաս յոռետես է։

Շաքէն արդէն հագուած էր և չտալ չտալ պատրաստ դռան դուռը կը բանար։

— Սուսիկ, եկուր, հոս պահենք այդ ամէնը։

— Ճշմարիտ ես, բայց որքան մեծ է, նայէ, իմ հասակիս չափ, ու խնդալով Սուսիկը կանգ առաւ ձերմակ կազմին քովը . . .։

— Սուսիկս, յաւերժահարս կը նմանիս. երանի՝ այդպիսի նկար մը ունենայիր, բայց չուտ ընենք վար իջնենք, այս առտուան աղջիկները կրնան գալ, ամէն տեղ քիթ կը խոթեն ու կը պրպտեն. ննջասրանին դուռը գոցելով վար իջան, ճիշդ այդ վայրկեանին երբ դուռնին զանգակը հնչեց։

Մարին, Պայծառն ու Նոյեմին էին. համբուրուեցան, չնորհաւորեցին երէկվանին ու Սուսիկը ու այդ երեք աղջիկները ներս մտան հիւրասրահը չորրորդի մը առաջնորդութեամբ, որը կարծես թագուհիի մը պէս իր փոքրիկ դղեակին մէջ պիտի հիւրասիրէր օտար երկիրներէ եկած փոքրիկ իշխանուհիները։

— Հպարտ է, կ'ըսէր Շաքէի մասին ընկերուհիներէն մին. բա՛յց չատ բարի է, կ'աւելցնէր միւսը. ու այնքան զեղեցիկ է որ անոր ամէն խօսքին կարելի է խոնարհիլ կը միջամտէր երրորդը: Բարակ իրանով կապուտաչեայ Պայծառն էր, որ կը սիրէր Շաքէի զեղեցկութիւնը կլորիկ, կարմրաթոյր Մարին-բարի սիրտը, իսկ պզտիկ խորամանկ չարաճճի Նոյեմին էր որ կը հաստատէր ընկերուհիին հպարտութիւնը, որովհետեւ Շաքէ անոր չարաճճի խօսքերուն հեռատար ժպիտ մը կ'ուղարկէր բայց ոչ համակրութիւն:

Սալօնին մէջ չօքօլա կը խմէին ու անուշեղէնները կը ջաղէին:

— Այս ինչ զեղեցիկ մանեակ ունիս, բաւ Պայծառը:

— Հայրիկս է նուիրած զայն, պատասխանեց Շաքէն, սիրուն է, այնպէս չէ՞:

Իսկ Սուսիկը կը նայէր անոր ու կը զարմանար թէ ինչ նկարագիր ունի այդ աղջիկը որ Վարդան փաշայի ըրկած ապամանդներուն չնայեցը անգամ, իսկ այս փոքրարժէք մարգանները այդպէս սիրով կ'ողջունէր, որովհետեւ հոր նուէրն էր ան:

Դուրս ելաւ Սուսիկը սալօնէն, ձգելով աղջիկները իրենց անվոյթ զրոյցներուն:

Այդ օրուան սուրբ արարողութիւնը Տէր Սքզարի համար երկարատեւ տանջանք մը եղաւ: Ծնծղաներու խըշխըշոցին մէջ կը լսէր ան նախագուշանքը, քուրվաններու խնկահոտ ծուխը կը նմանեցնէր ահաւոր կրակի մը, ու ամբողջ սրտի ազաչանքով կ'երդէր ա-նոր հոգին «Տէր Ողորմեա ... Տէր Ողորմեա . . . :»

Մահդէսի Յակոբը անոր այլայլած դէմքը տեսնելով հարցուց. —Ինչ ունիս Տէր Հայր, հիւանդ եա՞

— Գլուխս կը ցաւի պատասխանեց Տէր Հայրը, ու եկեղեցին ուտարելուն պէս դուրս նետուեցաւ, ու կանգ առաւ հիւսթափուած...:

Կարմիր սեղանին քովը Խորեանն էր միայն, Մահդեսին նոր կ'ընկերանար անոր:

Տէր Սքզարը հանգարտեցաւ ու քանի մը խօսքէն ետք հանգիստ ձայնով հարցուց:

— Ապա Վարդան փաշան այսօր չէ՞ եկած:

— Օ՛, ո՛չ, սիրալիր պատասխանեց Խորեանը, Վարդան փաշան այնքան այցելուներ պիտի ունենայ որ կարելի չէ անոր ներկայութիւնը պահանջել:

Սանդուխներէն եկեղեցական դասը կ'իջնէր.

— Գուա-Գափո՞ւ կ'երթաք, հարցուց Խորեանը:

— Այո՛:

— Ու նոր յիշեց Տէր Սրդար որ ուրիշ պարտականութիւն ունէր կատարելու:

Գուա-Գափու, Պատրիարքին պիտի երթար բոլոր Տէրտէրներու հետ, անոր Ս. Ջուխիկը շնորհաւորելու ու աջը համբուրելու: Ու մէկէն որոշեց Տէր Սքզար տուիլ մը ունենալուն պէս, այսօր Պատրիարքին պատմել անցած դարձածը, ու անոր խորհուրդը խընդրել:

Գուա-Գափուի Պատրիարքարանը, ընդունելութեան երկար սրահին մէջ նստած կ'սպասէին արդէն ժամէ մը ի վեր եկած Տէրտէրները:

— Ի՞նչ կ'ըլլանք Պետրոս Ապա, հարցուց ժպտուն նորածին երախայի նմանող դիմագիծով ծեր Տէր Ռուբէնը, տասնկ երկար պիտի սպասե՞նք:

Պետրոս սպան բարապանն էր պատրիարքարանի, երեսուն տարիներէ ի վեր ան կը դասնար այդ հինգած

պատերուն մէջ, և ամէն ոք իրեն այնպէս ընտելացած էր, ինչպէս տունի մէջ մնծցած կատուի մը։ Ամէն բանի տեղեակ էր Պետրոս ալան, մինչեւ անգամ Պաարխարքի հետ յարաբերութեան մէջ, ունէր անհրաժեշտ համակրանքի հետ միասին նաեւ բարեկամական չեչտ մը։

— Երկար մի, կարճ մի, պատասխանեց ան Տէր Ռուբէնին։

— Փորձենիս անօթի է... ըսաւ խնդալով նիհար Տէր Վռամշապուհը։

— Արդէն չատ ուտելը քեզի օգուտ չտար, պատասխանեց Պետրոսը. իսկ գրպանիդ վրայ, որքան ուտես դարձեալ չորցած պարպուելիս կը նմանիս։

Բոլորը խնդացին, բայց Տէր Վռամշապուհը չհաւանեցաւ այդ պատասխանին։

— Ինչի ինչ կերածս, իմին գրպանիս հաչիւը դուն չես տեսնար եա...

— Ըսէ՛ դուն ինչ կուտես, պօյդ երկինք հասցուցեր ես։

Պետրոս ալան կարմրեցաւ, չար պատասխան պատրաստած էր, երբ յանկարծ ներսէն զանգակի ձայնը անոր բարկութիւնը մէկէն փախցուց ու վրան գլուխը չոկելով ներս գնաց։

— Այս ինչ երկար այցելութիւն, ով կրնայ ըլլալ ներսը, այս առաւօտ տարած Պետրոսէն խօսք չես կրնար առնել, ըսաւ Տէր Ռուբէնը. Պետրոսը ներսի դաշտը լայն բանալով բարձր ու ծանր արտասանեց։

— Ս. Պաարխարքը Տէր Աբգարը ներս կը հրաւիրէ։

Ամէնքը զարմացած իրարու երես նայեցան։

— Ինչո՞ւ Տէր Աբգարը, ապա մի՞նչ։

Պետրոս ալան ամպռատած եղաւ նորէն կրկնել ըսածը, անվրդով բայց ամպողական, ինչպէս դպրոցի մը մէջ ուսուցիչը չհամակրող պզտիկներուն կը կրկնէ։

Տէր Աբգարը զարմացած, տեղէն ելաւ, ներս մտաւ, Պաարխարքի աչքը համբուրեց ու եռին դառնալով վարդան Փաչան տեսաւ։

Արիւնը գլուխը զարկաւ Տէր Աբգարին, ու երազի մը մէջ կարծես Պաարխարքին հարցուաւ — ծանօթ էք վարդան Փաչային հետ. պատասխանեց չփոթած, — ծանօթ եմ այո՛։

— Նստէ, Տէր Հայր, ըսաւ Պաարխարքը, ու մէկ վայրկեան լռեց։ Այդ լռութեան վայրկեանը Տէր Աբգարին յաւիտենականութեան չափ անատման թուեցաւ։

— Աղջիկ մը ունիս, Տէր հայր, ցած փափուկ ձայնով ըսաւ Պաարխարքը, աղջիկ մը՝ ամէն առաւելութիւններով օժտուած, թէ գեղեցիկ, թէ ուսեալ, քո աղջիկը ըլլալուն համար հաւատաք ունիմ թէ հոգեկան ուրիշ չատ մը առաւելութիւններ եւս պիտի ունենայ ան։ Իսկ անուանակից ունինք հայ աղգի ամենաթանկագին որդին որ կ'ուզէ նաեւ քո որդին ըլլալ։

Տէր Աբգարին առջեւ այդ խոշոր սենեակը իր թաւիշէ բազմոցներով ու աթոռներով հրապուրիչ անդունդի մը փոխուեցաւ, ուր Պաարխարքը իր բարձր աթոռին վրայ նստած, երկնային վեհապետի կերպարանքը առած, սուրբ հրամաններ կ'արձակէր։

— Այո, կը չարաճճակէր ան, Վարդան Փաչան քո դուստրը Շաքէի ձեռքը կը խնդրէ,

Մեղաւորի մը պէս որ արդէն զղջացած է իր մտքի մէջ գործած մեղքը, չփոթած Տէր Աբգարը հազիւ կրցաւ արտասանել։

— Մեծ պատիւ է... չատ մեծ... բայց աղջիկս

գնա երիտասարդ է այս տարի միայն չէ՞ղանաւարտ պի-
տի ըլլայ . . .

— Քանի տարեկան է ։

— 16 տարեկան ։

— Հոգ չէ՛, այդ ձեր գիտնալիք գործն է, քո և
Վարդան փաչայի միջեւ կ՚ելնայ մէկ տարի վերջը ա-
մուսնանալ ։

Վարդան փաչան անհամբեր չարժուեր մը ըրաւ,
բայց լուռ մնաց ։

— Իսկ հիմայ ինձի կը մնայ այս մատանին օրհ-
նել եւ քեզի յանձնել աղջկանդ համար ։

Եւ կարճ աղօթք մը ըսելէ վերջ, Պատրիարքը Տէր
Աբգարին երկարեց խաչուր ոսկեմանդէ մատանին ։

Վարդան փաչան տեղէն ելաւ, չնորհակալութիւն
յայտնեց Պատրիարքին իր աջակցութեանը համար, ու
սուաջարկեց Տէր Աբգարին մինչեւ իր տունը ընկերա-
նալ ։

Պետրոս ագան նորէն դանդաղը լայն քայլաւ. ու զար-
մացած աէլսէրներու սուլեւէն անցան գացին հայ ազգի
բարձր ներկայացուցիչը ու համեստ հովիւը ։

* * *

— Ձեր աղջիկը սիրեցի իր չտեսնուած դեղեցկու-
թեանը համար, ամբողջ Եւրոպան պտտելէն առքը, կըր-
նամ ձեզի ըսել թէ այդպիսի ներդաշնակութիւն չեմ
տեսած, դեղեցկութիւն, հպարտութիւն և մանկութիւն
և հաւատացած եմ սրտի մանկութիւն։ Երէկ մօրս ըսի
թէ՝ ամուսնանալ կ՚ուզեմ ու զարմացայ մօրս ուրախու-
թեանը. այնպէս կը վախնայէր ամուսնութիւնս որ մի-
այն մէկ հարց ըրաւ — մվ է. երբ ըսի թէ ձեր աղջի-

կըն է, ինձի պատասխանեց. քանի որ ընտրեալդ է ին-
ձի հոգելի է ։

Այդպէս կ՚արտայայտուէր վարդան փաչան կառքին
մէջ Տէր Աբգարին քով նստած, կարծես թէ եկեղեցին
էր ու մօրթ խորանին առջեւ խոստովանութիւն կ՚ընէր ։

Պարզ ու հանդիստ Տէր Աբգարը պատասխանեց.

— Մեզի համար մեծ պատիւ է, և կը հաւատամ թէ
աղջկանս համար մեծ երջանկութիւն ։

Կառքը կեցուց, Շիշլիի առանին առջեւը։ Վարդան
փաչան ըսաւ — կ՚ուզէի ձեզի գալ, բայց այցելուներ
ունիմ, մեծ վէպիրը և չատ ուրիշներ կուգան. առանը
պիտի գտնեմ, բայց այս գիշեր ուրիշին առեններուը ձեր
հիւրն եմ. վաղն ալ դուք իմ հիւրերս էք, մայրիկիս
կը ներկայացնեմ Շաքէն ու ձեզի ։

* * *

Տէր Աբգարը չհասակ երէցկինին մօտեցաւ ձեռքն
առաւ ու ըսաւ.

—Մեզայ, յանձնարար եմ կինս, ձեռքդ կը համբուրեմ։

— Ինչ կ՚ըլլաս, Տէր Հայր, պարմացած կը դիտէր
անոր զուարթ այլայլած դէմքը երէցկինը, չըլլայ թէ
նորէն գօնեակ խմած ես ։

— Չէ՛, կնիկս, խելքդ ալ մազիդ չափ երկար է ։

Սուսիկը անոր ուրախութեան պատճառը անմիջա-
պէս հասկցած էր.

— Քոյրիկ, քոյրիկ, մեծ բախտ է Շաքէի համար
որ կուգայ, այնպէս չէ՞, Տէր Հայր։

— Եկէ՛ք, եկէ՛ք քովս, ըսաւ Տէր Աբգարը, ու
երէցկինին ու Սուսիկին մէջտեղը նստելով՝ Շաքէն պզտ-
իկ մանուկի մը պէս գիրկը առաւ, ու պատմեց գըլ-

խուն եկածը, Գուա-Գափու երթալը, ու Պաարխարքին խօսքերը, Վարդան փաչայի ներկայութիւնը ու առաջարկութիւնը։

Փառք քեզ Աստուած, բաւ երէցկինը, ու երկու կաթիլ արտասուք աչքերէն վար գլորեց։

— Ինչո՞ւ կուլաս մամա, բաւ Շաքէն, հօր ծունկերէն իջնելով ու սկսաւ ինքն ալ լալ։

— Ես ուրախութենէն է աղչիկս, դուն ինչ կ'ըլլաս։

— Խնդրեցա՛ր, Շաքէ, ինչո՞ւ կուլաս, վախթուհեցաւ տնօր Սուսիկը։

— Կուլամ, որովհետեւ, դուք ինձ չէք սիրեր, ինչո՞ւ կ'ուզէք ինձմէ ամուսնացնել, ուրիշին տալ, ես ձեզմէ չեմ ուզեր հեռանալ, ուրիշի տուն երթալ... Ու դառն կը հեկեկար Շաքէն։

— Ինչ տղայ ես տղչիկս, իմ արտասուքս ուրախութենէն է որ դուն երջանիկ պիտի ըլլաս, այնքան երջանիկ որ մեզմէ շատ բարձր մարդիկ մեզի պիտի նախանձին։

— Ինչ կ'ըսէք, Սուլթանը իր քոյրն անգամ ատնօր կ'ուտար եթէ Վարդան փաչան թիւրք ըլլար, բաւ Սուսիկը։

— Չեմ ուզեր, չեմ ուզեր, կը չարունակէր լալ Շաքէն. ես հիմայ ալ երջանիկ եմ, ձեզի հետ կ'ուզեմ մնալ։

Տէր Սբգոարը ու երէցկինը իրար երես նայեցան։

— Ինչ ընենք, եթէ չես ուզեր քեզի բանի ամուսնացնել չ'ըլլար։

Սուսիկը նորէն մէջտեղեց.

— Դուն միամիտ ես Շաքէ, ինչո՞ւ կը կարծես թէ Վարդան փաչան քեզի պիտի առնէ տանի, ան եթէ քեզ պի կը սիրէ, քո հօրդ ու մօրդ ալ պիտի յարգէ։

Շաքէի աչքերը վայրկենական փայլեցան ու անկէն վեր ցատկեց։

— Այո՛, ես իրեն պիտի ըսեմ, եթէ կ'ուզէ որ ամուսնանամ իրեն հետ, ձեզի ալ հետս պիտի առնեմ։

— Մ'ես ինչ հարուստ օժիտ պիտի հրամցնես մարդուդ, կէս ծիծաղ, կէս տխուր ըսաւ երէցկինը։

— Մամա՛ս, գրկեց մօրը Շաքէն, այս օժիտը Վարդան փաչայի ամբողջ հարստութիւնը կ'արժէ։

* * *

Եկաւ Վարդան փաչան, մտաւ փոքրիկ հասկաստանակէն ներս, ու իրեն հոգին պալատներու մէջ մեծցած, լայնատարած սենեակներուն ընտելացած, լուքս ու չքեղութիւն սիրած, այդ համեստ մաքուր սենեակները աւելի զեղեցիկ և հարազատ տեսաւ որովհետեւ Շաքէի բարձր իլանը կ'ներկայր այդ հինցած կարասիներուն չուրջը, Շաքէի մանուշակագոյն աչքերը իր աչքերուն կը յարէին, որոնցով անոնց մէջ ճշմարտութիւնը։

— Մէկ վայրկեան ինծի առանձին ձգեցէք Շաքէին հետ կ'ազատիմ, բաւ ընթրիքէն վերջ Վարդան փաչան՝ Տէր Սբգոարին, Տէր Սբգոարը Սուսիկին մէկ ակնարկով հասկցուց ինչ ընելը, և ան խելացի կերպով անոնց ձգեց սալօնը, դուրս կանչելով երէցկինը որ արդէն պրպտուած էր սուրճի պատրաստութեամբ։

— Օրիորդ Շաքէ, բաւ Վարդան փաչան անոր մօտենալով, Օրիորդ Շաքէ կը հաւատաք թէ՝ ձեզ սիրեցի առաջին վայրկեանէն իսկ, եկեղեցին հանդիսելով։

Շաքէն աչքերը բարձրացուց ու անոր փայլուն հայեացքին հանդուրժելով ըսաւ.

— Չեմ հասկնար թէ սէրն ի՛նչ է, բայց եթէ գիրքերու մէջ գրուածին նման է, զգլեցիկ պիտի ըլլայ։

Վարդան փաշան ակամայ ժպտեցաւ յիշելով իրեն հանդիպած այն բոլոր կիներն որոնց համար սիրոյ ոչ մէկ գաղտնիք կար, ինքը կ'ուզէր ըսել և պատմել թէ՝ չատ կիներ տեսած է և չատ սիրոյ ազաչանքներ լսած, բայց ոչ մէկին ինքը չէ կրցած ըսել այն ինչ որ կ'ըսէ այսօր այդ դէռ անծանօթ աղջկան, սակայն լուռ մնաց, Շաքէի պարզ խօսքերը ամչցուցին Վարդան փաշան, այդքան մխամիա սիրտը ինչո՞ւ ժամանակէն առաջ պղտորել։

Ու յանկարծ վառեցաւ իրեն մէջ կայծ մը այն արիանքէ, որը իր Շաքէին հետ ապագայ կեանքի հիմնաքարը պիտի ըլլար։

Այդ մխամիա մանքուր հոգին ան ուզեց այդ վայրկեանին իր ափին մէջ առնել, ճզմել և անդադրին համբոյրով մը այրել։

Փոխուած ձայնով, չուսուցած հայեացքով ան ծռեցաւ աղջկան վրայ ու կամաց ըսաւ.

— Ես քեզի կը սորվեցնեմ սիրելը, խմս պիտի ըլլաս։

Չհասկցաւ Շաքէն ինչ ըսել կ'ուզէր ան, սակայն չվհատեցաւ ու տեղէն եղելով ըսաւ — Այո, կ'ամուսնանամ ձեզի հետ միայն մէկ պայմանով։

— Ամէն պայման կ'ընդունիմ, պատասխանեց Վարդան փաշան։

— Հայրս, մայրս ու Սուսիկը հետերնիս պիտի առնենք, ես անոնցմէ չեմ կրնար բաժնուիլ...։ Ու սրդէն երեխայական արտասուքները կը կախուէին աիրուն աչքերէն։

— Կը սիրեմ քեզ, ըսաւ Վարդան փաշան. ձեռքը առաւ ու համբուրեց, բարձրաձայն կանչեց, Տէ՛ր հայր, մայրիկ։

Անոնք միւս սենեակը կ'ապրէին ու չուզեցին ներս գալ։

— Ձեզ կը չնորհաւորեմ ազգային դանձ մը ունենալնուդ համար, գիտէ՞ք ինչ պայման դրաւ ինծի Շաքէն, միասին պիտի ըլլանք կ'ըսէ. այդ խօսքերուն համար ես ալ պատրաստ եմ։

Շաքէն չարագուշակով մօրը վիզը փաթթուեցաւ, մինչ Վարդան փաշան սուրճը խմելով ըսաւ.

— Ձեզի պատրաստ տանիմ, թոյլ կուտա՞ք, Տէր հայր։

— Ինչո՞ւ չէ, ես տունը կը մնամ, յոգնած եմ, գուք գացէք։

Գիշերուայ հանդիստ օդի մէջ, գարնան փափուք հովը անուշ բուրմունք կը բերէր, կաւքը արտը ալտար ճեղքելով օդը, փողոցին երկու կողմերը լապտերները կը միանային իրարու, մէկ ոսկեթել լոյսի մը մէջ, ու կը կարծէր Շաքէն թէ՝ ամբողջ իր կեանքի ճամբան այդպէս ոսկեթել ու փայլուն պիտի ըլլայ։

ԳԼՈՒԽ Դ.

արդան փաշան միւս օրը մեծ կղզիի իր ճերմակ վիլլային մէջ իր կեանքի ընկերուհին կ'ընդունէր։

Ծովին ալիքները կը զարնուէին մարմարեայ սանդուխներուն։ Երկար սիւներուն ստուերը, ոսկեզօծ աւազին մէջ կ'արտատալէր իրեն չուքը որ ալիքներու մէջ կ'անհետանար։

Վիլլայի սենեակներու ճոխութիւնը զարմանք կը պատճառէր Տէր Սրգարին ու Սուսիկին, միայն Շաքէն էր որ անտարբեր կը գտնուէր այդ ճոխութեան հանդէպ։ չքեղ սենեակներու մէջէն առաջնորդուց Վարդան փաշան ամէնուն մեծ ոսկեկապոյտ սալօնը, ուր բարձր աթոռի մէջ նստած էր մայրը, և կ'սպասէր հարսին գալուն։ Սարսափած էր ան այդպէս տարբերէ իվեր այդ աթոռին մէջ ընդունիլ իր սիրելիները, որովհետեւ կաթուած առանալէն իվեր քալելու ուժ չունէր։

Շաքէն առաջին վայրկեանին իսկ համակրեցաւ այդ հանդարտ ու հպարտ կնոջ, անոր բոլորովին ճերմակ մազերը, նուրբ ազնուական դիմագիծը, ու վեհ ու բարի հայեացքը յիշեցուցին Շաքէին միջնադարեան Անգլիոյ իշխանուհիները։

Համբուրելով անոր ձեռքը գարձաւ Վարդան փաշային ու ըսաւ, իրեն սորուածութիւնը։

— Ե՛ս Անգլիոյ իշխանո՞ւհի կը նմանիմ։ Այդքա՜ւ երիտասարդ աչքերդ են որ ինծի այդպէս կը տեսնեն, ըսաւ մայրը ու գրկեց Շաքէն և համբուրեց։ Յագնած աչքերէն ուրախ արտասուք դուրս ցոլաց։

— Սակայն դուն թագուհիի կը նմանիս աղջիկս, բայց սիրեմ, ու գարձաւ դէպի Տէր Սրգարը ու երէցկինը, երջանիկ էք այսպիսի մի աղջիկ ունենալնուդ, ես ալ երջանիկ պիտի ըլլամ քանի որ տունիս մէջ երկրորդ զաւակ մը կ'ունենայ։ Մէկ մանչ ունէի, աղջիկ կը պակսէր ինծի, ահա Աստուած տուաւ։

Փաշան անոր խնդրանքը կատարելով մեծ հին արծաթեայ տուփ մը ներս բերաւ։

— Թագուհիին թագաւորական նուէր մը կը վայելէ, այնպէս չէ՞ հոգիս, ու բացաւ տուփը, փոքրիկ սեղանին վրայ պարպեց անոր պարունակութիւնը։

Աչքարիս ամէն ծայրէն բերուած գոհարներ, ադամանդներ, զարդեր, մանեակներ, ապարանջաններ ու մատանիներ։

— Ինչո՞ւ վրադ և ոչ մի ադամանդ չես դրած,–հարցուց Վարդան փաշային մայրը։

— Չէ որ ցերեկով վայել չէ, ըսաւ Շաքէն համեստ չեչտով մը։

Մայր ու տղայ իրարու երես նայեցան, երկուքն ալ միաժամանակ մտածեցին անշուշտ, թէ այս համեստ ընտանիքի զաւակը, ինչէն գիտէ աշխուժականներու սո-

վորութիւնները։

— Այս ամէնը քուկդ է Շաքէս, հետդ պիտի տանես։

Բայց Շաքէն անոր ձեռքէն բռնելով ու համբուրելով ըսաւ.

— Այս արքայական նուէրը մեր համեստ տունը չեմ ուզեր ունենալ, ձեր քովը թող մնայ, երբ ուզէք կը հաղնիմ։

— Բայց կը նեղէք պիա, այս լինչ գեղեցիկ ու տարօրինակ մանեակ մըն է, անցած գարնան յիշատակ կը նամանի։

— Չես սխալիր, Շամիրամ թագուհին զմրուխտէ վզնոցն է։

Ու առաւ Շաքէն ոսկեայ թելի վրայ չարուած կանանչ եռանկիւն զմրուխտները, ու մինչ մայրն ու Սուսիկը հետաքրքիր կը նայէին այդ քարերուն, ան ըսաւ Վարդան փաշայէն.

— Շամիրամի պատմութիւնը գիտեմ, մեծ էր ան բայց անբաղդ. թէեւ շատ գեղեցիկ է այս վզնոցը, բայց չէի փափաքիր միշտ աչքս աւելի ունենալ զայն, Շամիրամի չարութիւնը կը յիշեցնէ պիա, լինչո՞ւ սպաննեց խեղճ Արա Գեղեցիկին։

— Ինչո՞ւ, չես գիտեր, սիրոյ պատուէրն էր ան որ իրեն չար հոգիները ղրկած էին, աչքն էր այն որ չարն ու բարին չէարցներ։

Շաքէն յօնքերը ժոռված՝ կը լսէր Վարդան փաշայի խորհրդաւոր խօսքերը։ Երբ սիրոյ մասին կարտայտուէր ան Շաքէին կը թուէր թէ անծանօթ լեզու մ'է, որ կը չգիտար հասկնալու, ու նորէն չէր հասկնար։

— Այս վզնոցը հարանիքին օրը կը դնես սիրելիս, ըսաւ ձեր մայրը, այդ մեր առնմին աւանդութիւնն է,

ու այս հագուստներն նոյնպէս, ու քովի մեծ առուիկն հանեց բարակ, ճերմակ ղգեստ մը, ժամանակէն փղոսկրագոյն դարձած, ու ամբողջ մարգարիտներով բանուած։

Սուսիկը Շաքէին ժողեցնելով այդ ղգեստը ըսաւ.

— Ձիդ քեզի համար կարուած է կարծես, Շաքէ։

— Իսկ եթէ ես պզտիկ ըլլայի, հարցուց աղջիկը ժպտելով։

— Պզտիկ, ո՛չ ո՛չ, մեր ընտանիքի հարսները միշտ բարձրահասակ եղած են։

— Այդ ալ աւանդութիւն մըն է, խնդաց Շաքէն իր ուրախ բնաւորութիւնը ցոյց տալով։

Տէր Աբգարը յանդիմանական չարժուամ մը ըրաւ, բայց Վարդան փաշան ընդմիջեց.

— Ո՛չ, այդ մեր ճաշակն է, այդ ուղղութեամբ կը ծնինք, լինչ որ բարձր է անոր կը ձգտինք ու կ'ունենանք, ու այնպէս մը նայեցաւ Շաքէին, որ ան անգիտակցաբար կարմրեցաւ։

Ճաշի առին անցան մեծ սեղանատունը, ուր վեր բերը՝ պատշգամը, խոնարը կը նուագէր ամբողջ ճաշի ժամանակ։ Կերակուրներուն ցուցակը անվերջանալի էր. բայց Շաքէի ուշադրութիւնը գրաւեց պաղպաղակը ոսկի ափսէի մէջ, Սիբամարդ մը չինուած էր ու չուրջը գոյնզգոյն հաւկիթներ։

— Լինչ ինքնատիպ պաղպաղակ, կարծես թէ նկար մըն է, ըսաւ ան, իսկապէս զարմանալով այդքան վարպետութեան։

Ճաշէն վերջ անցան Վարդան փաշայի ծխարանը, ուր սուրճ առին։

Շաքէն երբեք չէր զարմանար սենեակներու ճոխ

զարդարանքին այլ կողմ կ'առնէր միայն դէղեցիկ իրերու աւելնալ, բայց ծխարանէն ներս մտնելով հիացաւ։

Արաբական ճաշակով կահաւորուած էր այդ սենեակը, բազմոցներն ու փոքրիկ աթոռներն և սեղանները կարծես թէ արճագոյն ժանեակներէ հիւսուած ըլլային ու մէկ մէկ առաւելեալ նախշեր, կը փայլէին անոնց մէջ։

Շաքէն, մօտեցաւ մեծ հայելիին, որուն քովը մէկ դարակին վրայ եգիպտական Սֆինքսը կը նայէր հեռուն, հանելուկ մը կը նուիրէր մարդկութեանը. ու Բուրգերը միւս դարակին վրայ ու փոքր ու մեծ արձանիկները երկրին աւանդութիւնները կ'արտագրող։ Անոնց պէտք վին իր նետը կը պատրաստէ, անոնց արուր կիները գըլուխնուն վրայ արմաւով լեցուն կողովներ կը տանին։ Անոնց աչքերը կ'ալօթէ։ Շաքէն մէկիկ մէկիկ այդ արձանիկները ձեռքը կ'առնէր ու Սուսիկին հետ միասին կը հրճուէր։

— Մ'ի այդ երկիրը վերացական կը զգամ. այնպէս կը փափաքէի Բուրգերու դարուար չուքին մէջ մէկ վայրկեան նստիլ։

— Ամէն ինչ որ կը փափաքիք, կը կատարեմ — ըսաւ Վարդան փաշան։ — Բայց այդ վերացական աշխարհէ աւելի գեղեցիկը մեր պարտէզն է։

Ու իջան մարմարեայ սանդուխներէ անոնք պարտէզը, ամէն քայլափոխին ջուրերը կը բարձրանային օդին մէջ ու հովանոցի մը պէս |բացուելով կ'ողողէին մարմարեայ աւազանները։

Վարդերն ու ժասմէնը այնչափ ուժեղ կը բուրէին, կարծես անթիւ անուշահոտ տուփեր կոտրտած ու թափուած էին չուրջը։

— Նստինք այստեղ վարկեան մը, ըսաւ Վարդան

փաշան դէպի տաղաւար մը առաջնորդելով Շաքէն։

Կանուչ վանդակ մըն էր ան, պատուհան չունէր, իսկ փոքրիկ մուտքին աւջև Վարդան փաշան պահապանի մը պէս կանգնած էր։

Հանդարտ էր, ձայն չկար... կարծես երկուքն անբնակ ու հեռաւոր կղզի մը ըլլային։

Սուսիկը որ իրենց ընկերացած էր, ո՛վ գիտէ, կամայ ակամայ ո՞ր ճամբաներու մէջ ինացած էր։

Այդ լուռթիւնը կարծես ինչ որ սպառնալիք կը պատրաստէր Շաքէին, նայեց Վարդան փաշային երեսին ու զարմացաւ, տարօրինակ արտայայտութիւն ունէր ան. վախցաւ Շաքէն ու կամացուկ մը ըսաւ։

— Երթանք, հայրիկն ու մայրիկը կ'սպասեն։

Վարդանը լուռ էր. Շաքէն քայլ մը առաւ ու երկու ուժեղ բազուկներու մէջ չզթայուած գտաւ ինքզինքը։ Ու համբոյրներու կրակը այրեց աղջկան վիզն ու այտերը։

— կը սիրեմ, կը սիրեմ, կը փափաար Վարդանը, համբոյրներու մէջէն, ու կը սեղմէր բարակ իրանը, ու յանկարծ մօտեցան անոր ագահ ու անօթի շրթունքները Շաքէի փոքրիկ բերնին, ու առին անոր անուշ անմեղութիւնը։ Մէկ վայրկեան տարկացաւ Շաքէն, ինչ որ անծանօթ մղուժ մը սպասկց իրեն լուռ ընդունել սիրոյ կնիքը։

Բայց յանկարծ պոռթկաց անոր մաքուր ու հպարտ հոգին, ու անսպասելի ուժով մը ետ մղելով Վարդան փաշային, ան պոռաց արտասուելից.

— Թողէ՛ք, թողէ՛ք զիս, ամօթ է.... — ու դուրս սլացաւ լայն ծառուղիէ մը ե՛ւ ինկաւ Սուսիկին գիրկը։

— Ի՞նչ ունիս, Շաքէս, նկատեց անոր այլայլած

դէմքը Սուսիկը։

— Փախչի՛նք, վախչինք։

— Ինչ է պատահած, ըսէ։

Պատմեց Շաքէն ամայելով վարդան փաշայի ընթացքը, ու զարմացած Սուսիկին ժպիտը տեսնելով.

— Կը խնդա՞ս։

— Կը խնդամ, այո՛, ու գրկելով տարաբաղդ զոյգ դէպի վիլլայի մարմարեայ սիւները։

— Հանգստացիր, պէտք չէ որ անոր մայրը կամ մերիններդը քան մը հասկնան։ Ինչո՞ւ կուլաս, Շաքէս, այդ սիրոյ անհրաժեշտ արտայայտութիւնն է, եթէ ան կը սիրէ քեզի, պէտք է համբուրէ և որքան քաղցր ու որքան գեղեցիկ է երբ դո՛ւն ալ սիրես զայն։

Տխրեց Սուսիկը, յիշեց իր վազամեռ, հողերու մէջ թաղուած սիրոյ կարճ, դարնանային երազը։

— Դո՛ւն ալ, Սուսիկ... կը համբուրէիր..., վրանելով հարցուց Շաքէն։

— Ես ալ... Ու հանգստացուց աղջկան խռոված հոգին Սուսիկը անցած սիրոյ պատկերացումով։

ԳԼՈՒԽ Ե.

ալանիքը նշանակուած էր Համբարձումեան հաքը։

Ամբողջ մէկ ու կէս ամիս Շաքէն հէքեաթի մը մէջ կ'ապրէր կարծես։

Հրաւէրնեը, պատրաստութիւնները, այցելութիւնները, օժիտի պատրաստութիւնները, այդ բոլորը այնքան կը տարբերէին իր ունեցած առաջուան առօրեայ հանգիստ կեանքէն, որ Շաքէն չատ անգամ կը մտածէր թէ որն է երազը արդեօք, և ուր կը սկսի իրականութիւնը։ Այդ ամէնը իր ջլային կազմը գրգռած էր, ու մինչ հարսանիքի օրը ան կը զգար գինքը յոգնած ու թոյլ, բայց կամքի այժը նորէն կը վառէր աչքերը ու խօսակցութիւնը նոյն զուարթ չեշտը ունէր։

— Մայրի՛կ, կ'ըսէր ան, այս ինչ դժուար բան է նշանած ըլլալը։

— Երեդկինը կը պատասխանէր.

— Ամէն անուշութիւնն իրեն դառնութիւնն ալ ունի։

Պրինկիպօի ճերմակ վիլլան կը փայլէր գոյնզգոյն լոյսերի մէջ։ Բազմաթիւ հիւրերը կը լեցնէին ճոխ սենեակները ու կը խճողուէին դէպի աւտոմոպիլները, որոնք անթիւ ու անհամար գեղեցիկ նուէրներ գրաւած էին։ Ամէնուն ուշադրութիւնը կը գրաւէր Սուլթանին կողմէ ղրկուած թանկարժէք թագաւորական նուէրը։ Շաքէն ճերմակ թռչունի մը կը նմանէր իր մարգարտաշար հագուստին մէջ, մազերուն վրայ fleur d'orange ի ծաղիկներուն մէջ ոգեմանդները կը փայլէին ասղերու կապոյտ փայլով մը։ Վարդան փեսան գեղեցիկ ու հպարտ, իբրեւ տէր կանգնած էր անոր քով։ 12 աղջիկներ Շաքէին հետ շրջանաւարտներ զգրոցէն, հարսի կողմը կանգնած էին, ամէնը ճերմակ հագուստ ու կուրծքերնուն fleur d'orange ի ծաղիկը Հայկական եռագոյնով մը կապուած կը յիշեցնէր հեռաւոր Հայաստանը որուն զաւակներն էին ամէնն ալ։ Նոյն ծաղիկէն նոյն եռագոյնով կը կրէին 12 երիտասարդ պարոններ որոնք Վարդան փեսային կը շրջապատէին, ծիսակատարութիւնը Պատրիարքը ինքն էր որ կը կատարէր։ Երազի մը չափ չքեղ ու գեղեցիկ էր ամէնը։ Սքանչելի բացատրութիւնները ամէն կողմ լեցուեցին օդը՝ երբ հրաւառութիւնը գոյնզգոյն ծաղկեփունջերէ և ասղերէ նաք յանկարծ դուրս նետուեց մութ երկինքը զարդարուած՝ փայլուն Շաքէ և Վարդան անուններով։

***

Շաքէն հասած էր կեանքի այն գագաթնակէտին, ուր նախանձն անգամ կը լռէ ու ափսոսած կը հնա-

զանդի բազդի քմահաճոյքներուն։

***

Խաղաղութիւն և լռութիւն կը տիրէր վիլլան՝ գիշերուայ մութի մէջ։ Իր բարձր առաստաղեայ, լայնատարած դահլիճին մէջ, Շաքէն կը սպասէր Վարդան փեսայի գալուն, ինչպէս հարսնի գեղուհին կը սպասէ իր տիրոջը։

Շաքէն քաղցր թմրութեան մը մէջ կ'երազէր։ Վարդան փեսայի սէրը այնքան մէծ էր ու ջերմ, ու կը քաշէր Շաքէին, ինչպէս կը քաշէ սարդը իր մեծ մեծ զոհին։

Անոր հայեացքին մէջ Շաքէն կ'զգար կրակոտ սէրը ու չէր քաշուեր անկէ, ինչպէս խոստացած էր առաջին հանդիպումին։ Ու հիմա մտերմօրէն «Վարդ» կը կոչէր զայն։ Շաքէն յուզուած, չփոթած կ'սպասէր զայն։

Ու եկաւ Վարդան փեսան։ Սենեակի կարմիր, խորհրդաւոր լոյսին մէջ տեսաւ Շաքէին, անոր աստուածային ճերմակ մերկութիւնը քօղարկուած թափանցիկ շրջազգեստով մը։

Այդ հագուստը պղծութիւն թուեցաւ Վարդան փեսային ու ան պատուեց, նետեց մետաքսները և համբոյրներով յափշտակեց Շաքէին։

Ցոգնած, թմրած կոյս մարմնին Վարդան փեսան տիրեց անդիմադրելի և անոր կրքոտ փաղաքշանքներէն Շաքէն յանկարծ զգաց այնպիսի ցաւ մը, որ կարծես դանակ մը կը մխէին իր մարմնի մէջ, ու սուր ճիչը արձակելով, թպրտաց Վարդան փեսայի բա-

զուարճութեան մէջ, ինչպէս զարնուած թռչուն մը։

— Ա՛խ, ինձ մի՛ սպաննէր, մի՛ սպաննէր, ես անմեղ աղջիկ մըն եմ։ Վարդան փաչան կը չարունակէր դեռ կրքոտ համբուրել, երբ յանկարծ զգաց պաղութիւն մը։

— Շա՛քէ, Շա՛քէ, կանչեց ան, խելքը պլուխ ժողուելով։

Լոյսերը վառեց ու տեսաւ Շաքէին ժպտուն, մարած։ Ու դուռները լայն բանալով՝ կատաղի կերպով կանչեց.

— Բժի՛շկ, չուտով բժիշկ բերէ՛ք։

Ու հարսանիքի ոսկեփայլ սենեակը լեցուեցաւ ազգականներով ու լացով։ Համբոյրներու քաղցր հնչիւնները հալեցան արտասուքի կսկիծի մէջ։ Սակն ոք կը կարծէր թէ Շաքէն մեռած է...

—Շա՛քէ, աղջի՛կս, Շա՛քէ, աղաւնեակս, կը պոռայր Երէցկինը և Սուսիկը, ջուր սրսկելով անոր երեսին։

Բժշկի սրսկումէն եաքը միայն ուշքի եկաւ Շաքէն, բայց ոչ ոք չէր ճանչնար. ինչ որ կխառնաւար խօսքեր կ'արտասանէր, մերթ կը պոռար, մերթ կը մռնչէր...։

Առաւօտեան պայծառ արեւի ճառագայթները ներս կը ցոլային պատուհանէն։ Վարդան փաչան իր դրասենեակը քաշուած չուռպով հեռագիր մը կը չարադրէր իր վազեմի ծանօթ Professeur Fon Leber-ին, Berlin։

«Կը խնդրեմ ուսոլին իակ ճնպընթացով ժամանել. ներկայութիւնդ անհրաժեշտ է. կեանքի ու մահու խընդիր է։»

Հետեւեալ օրը Շաքէն նոյն անորոշ և սարսափելի վիճակի մէջ էր։

Բեր-բենից ժամանեց Պրոֆէսորը։ Բարձրահասակ, նիհար կազմուածքով մարդ մը։

Հիւանդին քննելէն եաքը, Վարդան փաչայի հետ անցաւ ծխարանը։ Վարդան փաչան կ'սպասէր անոր խօսքին այնպէս, ինչպէս մահուան դատապարտուած մը, իր վճռին։ Որովհետեւ, Շաքէի մահը, պիտի ըլլար նաեւ իր մահը։

— Վատնգաւոր է, այո՛, ըսաւ Professeureը պատասխանելով Վարդան փաչայի հարցումին, կ'երեւի թէ, ֆիզիքական կազմը չատ թուլացած ըլլալով, ցընցուում մը չէ կրցած տանիլ։ Պատմեցէք ինձ, պարզօրէն, ինչ պատահած է։

Վարդան փաչան պատմեց եղածը։ Պրոֆէսորը գլուխը չարժեց։

— Այո, կը հասկնամ, կը պատահի։ Մեծ սխալ մըն է իր պարագաներու կողմէ աղջկան չզգուշացընել... կը պատահի։ Հիմակու հիմակ պէտք է խնամք, Մի վհատիք, վերջացուց Պրոֆէսորը, նայելով Վարդան փաչայի տանջուած դէմքին։

Խնամքը չէր պակսեր Շաքէին։ Անոր չուրջը ամէնքը կը դառնային պահապան հրեշտակի պէս. բայց Շաքէն միայն հինգերորդ օրը աչքերը բացաւ։

Այդ օրուան կ'սպասէին ամէնքը սրտատրոփ։ Պրոֆէսորը նախազգուշացուցած էր Վարդան փաչային, որ չերեւնար Շաքէին, նոր յուզումներու առիթ չտալու համար։ Շաքէն երազական աչքարձակները պտռեցին եաքը, նորէն կեանքի անուշ գիրկը ինկաւ։

Երկար թարթիչները բանալով, տեսաւ մայրը, որ ախուր նստած էր իր դիմացը։

— Մամա, ըսաւ ան, ու երէցկնոջը թուեցաւ, որ երկինքի դռները բացուեցան իր առաջ։

— Մամա, կամացուկ մրմնջաց Շաքէն։

— Շաքէս, աղջիկս, հազիւ ըսաւ երէցկինը, մօտենալով անկողնուն, զսպելով իր յուզումը։

— Ո՛ւր եմ, մա՛յրս, ըսաւ Շաքէն, աչքերը չորս կողմը դարձնելով։

— Ուր ես, տունն ես, վարանելով պատասխանեց ան։

— Այո, ճիշտ է, ըսաւ Շաքէն, աչքերը գոցելով, բայց ո՛ւր է Սուսիկը։

Սուսիկը, որ սառուցի մը պէս կեցած էր անկիւնը, մօտեցաւ, զուարթ դէմքով մը առնելով։

— Զարմանալի, հոս եմ, ո՛ւր պիտի ըլլամ։

— Հայրիկը ո՞ւր է։

— Հայրիկը եկեղեցի գնաց։

Ինչ մը մտածեց Շաքէն, վարանոտ հայեացքով ու-րուն կը հետեւէին մայրն ու Սուսիկը։

— Իսկ Վարդը ո՞ւր է։

Դուրս սլացաւ Սուսիկը, հովի մը պէս, ու մտնելով Վարդան փաշայի դրասենեակը, բռնեց անոր ձեռքը՝ ըսելով։

— Չե՛զի կ՚ուզէ, ձեզի՛։

Վարդան փաշան, առաջին անգամ ըլլալով, գլխի պտոյտ ունեցաւ և անոր թուեցաւ որ սենեակն ու իր հասակից Պրոֆէսորը կը դառնային իր չուրջը։ Ան աչքերը գոցեց, իսկ Պրոֆէսորը ըսաւ։

— Ուրախութենէն մարդ չէ մնացած, գացէք հիւանդին քովը։

Խնկակորոյս նեխ վազեց Վարդան փաշան, և տեսաւ Շաքէն փոքրացած, նիհարցած։

Կաթոգից և խղճի խայթից, որ ինքն է պատճառը անոր հիւանդութեան, Վարդան փաշան, ծունկի եկաւ անոր անկողնուն քով, համբուրեց Շաքէի ձեռքերը և

ծածկ ուրախութեան արտասուքներով։

Շաքէն կը դիտէր բոլորին և կարծես աղջոյն ու ժպիտ կուտար։

— Ջո՛ւր, ըսաւ ան։

Վարդան փաշան ջուրի բաժակը մօտեցուց անոր շրթունքներուն, մէկ ձեռքով բարձրացնելով հիւանդին գլուխը։ Ցանկարծ, տարօրինակ թեթեւութիւն մը զգալով, Շաքէն բացագանչեց.

— Ինչ է այս, ո՞ւր են մազերս։

— Մազերդ անո, ժպտեցաւ Վարդան փաշան։

Ու տեսաւ Շաքէն իր երկար, չափանակագոյն վարսերը, քովի պզտիկ բարձին վրայ։ Ու տխրեցաւ Շաքէն։

— Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ կարեցին, յուզուած պոռաց Շաքէն, մի՞թէ այդքան ծանր հիւանդ եմ եղած։

Սակայն Վարդան փաշան ուրախ ընդհատեց։

— Թէ գիտնաս, Շաքէ՛, որքան վայել է քեզի այդպէս, փոքրիկ գանգուր մանուկի կը նմանիս, աւելի սիրուն ու աւելի զեղեցիկ։

Շաքէն ժպտեցաւ։

Եւ առողջութեան ճամբով սկսաւ արագ ընթանալ։

Պրոֆէսորը, մեկնելէն առաջ, ըսաւ Վարդան փաշային։

— Amnesie partielle-ի շատ հազուագիւտ դէպք մըն է այդ, սոսկ համար այն ամէնը, ինչ որ կատարուած է անոր հետ, անկից չկրնար յիշել։ Սակայն, Վարդան փաշա, ձեզի երկու կարեւոր խորհուրդ պիտի տամ... Առաջին՝ չպիտի մօտենաք ձեր կնոջը, մինչեւ որ ան ցանկութիւն չունենայ։ Երկրորդ՝ անմիջապէս ամ-

մորդութիւն մը կատարէք Եւրոպա։ Անհրաժեշտ է որ՝ ձեր դէմատի և անփորձ տիկինը ծանօթանայ իրական կեանքին, քիչ մը անոր վայելքներուն, ինչպէս օրինակ թատրոն, երաժշտութիւն և զանազան ուրախ այցելութիւններ ու շրջանակ, ուր նա կրնայ փորձառութիւն ձեռք բերել։ Ինքզինքնիդ վերաբերուեցէք անոր, մինչ որոշ աստիճան, որմէ եաքը կուգայ օր մը, երբ ինքը կը փնտռէ սէրը և փաղաքշանքը։

*
* *

Շքեղ ճամբորդութիւն մը կատարեց Վարդան փաշան իր կնոջ հետ՝ Բերլինէն, Վիեննայէն մինչեւ Փարիզ։ Սուսիկը կ'ընկերանար անոնց։

Կեանքը իր գրքի երկրորդ, անծանօթ և խորհրդաւոր էջը կը բանար Շաքէի անմեղ աչքերուն առջեւ։

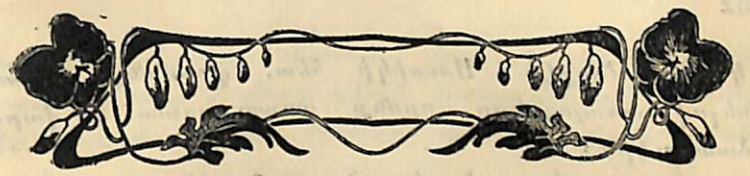

ԳԼՈՒԽ Զ.

աքէն Փարիզը չհաւանեցաւ։ Անոր գիշերուայ լուսաւոր վառ փողոցները սիրեց միայն։ Կարծես թէ հրդեհէն ամբողջ քաղաքը կը վառուէր ճերմակ ու վարդագոյն լոյսերու մէջ։ Բայց ազմուկը և ժողովուրդի խճողումը, մարդկանց անպատկառ հայեացքները, որ կարծես կը թափանցէին դանդաղ հագուստներուն ներքեւ, շատ կը նեղէին Շաքէին։

— Այս ինչ անքաղաքավար ազգ է, ըսաւ օր մը, կոպիտի մէջ նստած տանն, երբ չէր կրնար խուսափիլ մէկու մը լկիրբ հայեացքէն։

Սուսիկը խնդաց և ըսաւ.

— Ի՞նչ անպատեհութիւն կայ Ֆրանսացիներու համար. անոնք աչխարհի ամենակնամոլ ժողովուրդը կը համարուին։

— Գեղեցկութեան հիացումը ունին ... ըսաւ վարդան փաշան, թէեւ ինքն ալ կը նեղուէր այդ հայեացքներէն։ ու յանախ նեղուած վարդան փաշա դուրս

կ'երթար Շաքէի և Սուսիկի հետ, զբոսանքի մատնելով ծառայները, որոնք առաջ առաջ կը վարձատրուէին։

Օր մը վարդան վարպետ ուսուցչուհիէն խնդրեց, որ Շաքէն իրեն համար dame de compagnie վերցնի։ Շաքէն դառնայ այսպիսի մէկը, որ լեզուներ գիտէր և պարապ ժամերուն Շաքէին կը կարդար գրականութիւններէն ընտիր կտորներ։

Երկու ամիս յետոյ, Շաքէն ձանձրացաւ Փարիզի ուռնայն կեանքէն։ Սակայն սիրեց գլուխ գործոց նկարներն ու մարմարեայ նշանաւոր արձաններու։

Փարիզի ազգակարար գիշերներէն յոգնած, վարդան փաշան որոշեց տեղափոխուիլ Վենետիկ։ Մեռեալ ջուրերու վրայ չինուած քաղաքը իր պալեակներով հանգիստ ու ախորժ երազ մը կը յիշեցնէին։ Մակոյկավարներու գիշերուայ քաղցր երգերը Շաքէի սրտի մէջ անուշ կ'արձագանգէին։

Շաքէն կը սիրէր Վենետիկի ամէն անկիւնը և մանաւանդ անոր արշալոյսը և գեղեցիկ վերջալոյսը, և շատ կը բարկանար օրիորդ կլեմանտինի վրայ, երբ ան Ֆրանսան կը գերադասէր ամէն երկիրներէն, որը կը փառաբանէր. — Paris, Paris, c'est chic, c'est luxueux, c'est Paris enfin!

***

Առաւօտ մըն էր... Շաքէն արթնցած կը վերյիշէր նախընթաց գիշերուայ թատրոնական հաճելի տեսարանը ու Միլանօէն եկած աչխարհահռչակ երգչի անոյշ ձայնը, երբ յանկարծ մտաբերեց որ իր ազգանունը թողած է գիշերուայ անձնագրին վրայ։ Երեք վերցուց ազգանունները և գնաց դէպի պահարանը, որ դրուած էր վարդան փաշայի ննջեակի պատին կռնակը, դռան քով։

— Կ'երեւի վարդը տուն չէ, մտածեց Շաքէն, որովհետեւ ան կը փակէր դուռը, երբ պառկած ըլլար, իսկ հիմա դուռը բաց է։ Ու յանկարծ խընդուկի ձայն մը լսեց ու սիրտը կանգ առաւ։

— «Signorina» կ'ըսէր խնդացող մանկամարդ ձայնը, արդիօք prince չատ կը սիրէ principesse։

— Ինչ խեղճ հարցաւ, ցած ձայնով հանդիմանեց օրիորդ կլեմանտինը, հարկաւ չատ կը սիրէ։

Միւսը քէքէչ ալով չարաճճակեց.

— Եւ ո՛չ երբե՛ք, անիկա քնաւ զայն չսիրեր, թէեւ կը զարմանամ, որովհետեւ գեղեցիկ է principesse

— Դուն ցնդած ես, ինչո՞ւ չսիրեր։

Միւսը ձայնը իջեցուց, կ'երեւայ թէ մօտէն կը խօսէր Օր. կլեմանտինի հետ.— որովհետեւ, կ'ըսէր ան, ամէն առաւօտ երբ ես իրեն սուրճ կը բերեմ, ան զիս իր քովը կ'առնէ ու աղուոր մը կը սիրէ, ամէն անգամ ատելցնելով. «Դէ՛ն, կորսուի՛ր, չո՛ւտ, անառակ!» կը թաւէ, որ ան այդ ամէնուն փոխարէն դրամ կուտայ, ու եթէ այսպէս չարաճճիանայ, ես ու իմ մակոյկավար Պիէրօն փոքրիկ աղուորիկ տնակ մը կը գնենք ու...

Դեռ չվերջացուցած, ան քար կտրած, կանգ առաւ։ Շաքէն, ապշած, ձեռքէն վար ձգեց տուփը, լի ազդանշաններով, որմէ զանգակի հնչիւններ բարձրացան։

Յետոյ կը պատուհին՝ լսելով ազմուկը, սարսափա-

հար փախաւ, իսկ կլեմանտինը դրան մօտենալով, տեսաւ Շաքէին, չորագունած ու կտտղած. ինչ ընելը չէր գիտեր, երբ Շաքէն զայրացած կանչեց Սուսիկը։

Սուսիկի դիրկն իյնալու ու լալով ապաչեց.—

— Մեկնինք, Սուսիկ, մեկնինք չուտով, վայրկեան մը չեմ ուզեր մնալ հոս, — ու խենթի մը պէս սկսաւ պահարանէն դուրս նետել հագուստները, գըլխարկները և կանացի հրապուրիչ զարդեղէնները։

— Ինչ կ'ընես, Շաքէս, խենթացած ես, ինչ եղար։

Իսկ Շաքէն կտտղած, վագրի պէս, կը դառնար սենեակի մէջ։

— Դուն չես գիտեր, Սո՛ւսիկ, անպատուուած եմ, ամաւիկ ունարգուած, ըսաւ ան, ու նետելով անկողինին վրայ ու գլուխը թաղելով բարձերու մէջ, սկսաւ հեկկկալ։ Սուսիկը դուռները զգուշութեամբ գոցեց ու մօտեցաւ անոր և մաիկ ըրաւ Շաքէի ամէն մէկ խօսքը։

— Գէշ բան է, Շա՛քէ, անչուշտ չուտ գէշ, ըսաւ Սուսիկը, Վարդան փաչային չէի սպասեր... քանի որ քեզի պէս կին մը ունի, ինչու կը փնտռէ ուրիշները։ Քեզի իր քովը առնելէն և սիրելէն առքը, այդ աղտոտ սպասուհին... Ու Սուսիկ ծոմռեց երեսը, բայց Շաքէն աչքերը յառած անոր, ըսաւ յանկարծ.

— Ինչ կ'ըսես, ես անոր քով չեմ, ան առանձին, ես առանձին։

Սուսիկը ապուշ ապուշ անոր դէմքին նայեցաւ։

— Դուն ինչո՞ր կ'ըսես, Շաքէ, ինձի խե՞նթ կը կարծես, դուն քո ամուսնուդ հետ չե՞ս ապրիր...

— Ջե՞մ ապրիր, ինչ է ըսածդ... ու Շաքէն, ինչ որ գաղտնի, անծանօթ խնդաս մը զուշակելով, աչքերը յառեց գետին։

Սուսիկը չէր գիտեր իր ընելիքը, խնդա՞ր թէ բարկանար։

— Ո՛չ Շաքէ, դուն չափէն աւելի միամիտ ես. ու եթէ այդպէս է, Վարդան փաչան իրաւունք ունի։ Ու Սուսիկը յիշեց Շաքէի հիւանդութիւնը, թափանցեց անոր խորքը ու խրատ մը տուաւ Շաքէին, խրատ մը խոհեմութեան ու խոնարհութեան։

Բայց Շաքէի վհատնութիւնը չէր ծաւը անպատուութեան առջև։

— Ինչ կ'ուզէ ըլլայ, ըսաւ ան, ես հոս վայրկեան մը իսկ չեմ մնար. չեմ հանդուրժեր ապատուհին, կ'ուզեմ ծնողներիս երթալ։ Ու նորէն սկսաւ ջղային կերպով հաւաքել զարդեղէնները։ Վարդան փաչան յանկարծ ներս մտաւ ու հարցուց.

— Ինչ կայ։

Կնոջ այլայլած դէմքը տեսնելով, վայրկեան մը լուռ, իսկ Շաքէն յառաջ.

— Կ'ուզեմ Պոլիս վերադառնալ, ծնողներիս քովը։

— Բայց եթէ կը փափաքիս ծնողներուդ, կրնանք անոնց հոս հրաւիրել։ Շա՛քէ, նայէ՛ քեզի համար նիսի մէջ հրաշալի վիլլայ գտնեցի։ Ահա՛ նկարները, Ռուս իշխանի մը քահանայքով չինուած տուն մըն է, ռուսական ճաշակով։ Ես կը պատմեմ, թէ յուսախաբ, սիրոյ հետեւանքով, ան որոշած է ծախել այդ վիլլան։ Նիս երթանք, ու ծնողներդ ալ բերել տանք։

— Չեմ ուզեր, ըսաւ ան գլուխը դարձնելով, ես նիս չեմ երթար, ես Պոլիս կ'երթամ, ծնողներուս քով։

Վարդան փաչայի արիւնը գլուխը զարկաւ։ Դարերու ընթացքին, իր նախնիքներու հրամայող հոգին

պոռթկաց ու առաջին անգամ ըլլալով, պոռաց Շաքէի վրայ։

— Ինծի նա՛յէ, տղայութիւններդ ձգէ. ես խաղալիք եղած չեմ երբեք կինեռու ձեռքը և ասկէ յետոյ ալ չեմ ըլլար։ Բաւական պիտի կատարուի։ Նի՛ս պիտի մեկնինք։

Շաքէն սկսաւ դառնաղէտ լալ ու հեկեկալ։

Վարդան փաչան կրահելով, որ բան մը անցած դարձած է, դիմեց Սուսիկին.

— Սուսի՛կ, մի պահեր, ինծի ըսէ ճշմարիտը, ի՞նչ եղած է։

— Չե՛մ դիտեր, ըսի ըսաւներ ապտխինեռու միջեւ։

Վարդան փաչան աւելին չէր ուզեր, ամէն բան հասկցաւ ու Շաքէին դառնալով ըսաւ.

— Դուն տղայ ես, կեանքը քեզմէ հեռու է, պէտք է գիտնաս, թէ աշխարհը լի է չարիքով, ու շատ բաներ կը դառնան դրամի ախտով։

Համբուրելով և փայփայելով, հանգստացուց զայն ու դուրս ելաւ։

Ու ժամ մը վերջ. Օր. Կլեմանտէնը չոգեկառք առաւ, դէպի իր սիրած Փարիզը։ Սպասուհին ալ անմիջապէս գործէն հրաժարեցաւ ու պատճառը միայն ինքն ու Վարդան փաչան գիտէին. ան իր երազած տունը պիտի ունենար վերջապէս։

ԳԼՈՒԽ Է.

ուախոյ արքայական դրօշը կը ծածանէր ընդարձակ, ինքնատիպ տունի մը վրայ, որ ծովին կը նայէր։

Շաքէն դրօշը տեսնելուն պէս հասկըցաւ, որ այդ է Ռուս իշխանի դղեակը։ Պարտէզի դռնէն ներս մտնելով, զարմացած բացագանչեց։

— Ինչ գեղեցիկ արձաններ։

Դռան մէկ կողմը կանգնած էր կոզակի մը արձանը, լայն պանտալոնի վրայէն չերքես հագած, արծաթեայ քամարով և արծաթազօծ սրով։ Գազիլները կը զարդարէին անոր կուրծքը՝ ու գլուխը ճերմակ մուշտակէ գլխարկը։ Իսկ նրա դիմացը կոզակի կնոջ արձանն էր, կանացի նուրբ գծերով և չքեղ հագուստով, ու ետեւէն փող մը, իջած մինչեւ կառնկիները։

— Ատոնք պուշկրիկներն են Ռուսիոյ. — ըսաւ Վարդան փաչան։ Մուտքի առջեւ կանգնած էին նոյնն ուրիշ երկու պուշկրիկներ, մարդու իրական հասակով, որոնք կը հրաւիրէին ամէն մէկ ներս մտնողը։ Ռուս ժողովրդական տարազով էին. մարդը ձեռքը արծա-

թեայ ափսէ մը ունէր, որուն վրայ, ըստ հին աւանդութեան, հայ եւ ալ էր գրուած։ Իսկ կարմրաթոյշ չէգ կինը սրբիչ մը կ'երկարէր, որու վրայ կարմիր ու կապոյտ խաչանձեւ բանուածքով՝ գրուած էր. —

«Բարի գալուստ։»

— Բարի գալուստ կը մաղթեն մեզի, ժպտելով բացատրեց Վարդան փաշան։

Սենեակները մէկը միւսէն գեղեցիկ էին։ Ճաշարանը եկեղեցի կը նմանէր. խոշոր չափանակագոյն սենեակ մըն էր գոմզոյն ապակիներով զարդարուած։

Արուեստական գեղեցկութիւնը խառնուած էր բնութեան գեղեցկութիւնը։ Դուրսը, վարդերու պարտէզը, որ անտառի մը խոհութիւն ունէր, անուշ բուրմունք կը տարածէր չորս կողմ։

— Դրամը, երբ գեղեցկութեան կը ծառայէ, ինչո՜ւ գեղեցիկ կ'ըլլայ, անանկ չէ՞, հարցուց Վարդան փաշան, յափշտակուած Շաքէին։ Իսկ Շաքէն հրապուրուած, անխօս կը մտածէր այդ հեքեաթային գեղեցկութեան վրայ։ Ու կ'ուզէր հարցնել Ռուս իշխանի մասին, որ այդքան ճոխակուռոր էր, բայց չէր համարձակեր։

Միւս օրը նկատ իշխան Օբլոնսկի, վիլլայի նախկին տէրը, բարձրահասակ, ցորենագոյն մազերով, ճերմակ դէմքով, կապոյտակայ որդին իր լայնատարած ու մեծահարուստ երկրի։ Ու այդ ճոխ երկրի հոգին կը կրէր իր մէջ իշխանը, որպէս թանկագին գոհար մը արկղի մը մէջ։

— Ա՜յս ինչ տարօրինակ մարդիկ են Ռուսերը, ըսաւ Շաքէն, անոր մեկնելէն վերջ, կը կախարդեն, կը կաշկանդեն կարծես։

— Այո՛, ընդմիջեց Վարդան փաշան, քաղաքավարութեան օրէնքներն անգամ մոռցնել կուտան։ (Իշխանը եկած էր առաւօտեան ժամը 11-ին, պայմանագրութիւնները վերջնական ստորագրելու, բայց միայ ճաշի, ու մեկնեցաւ երեկոյեան ժամը 7-ին։)

Ճաշէն ետքը, ոսկեզօծ ընդունարանի փափուկ բազկաթոռին մէջ ինկած, իշխանը պատմեց իր ամբողջ կեանքը, պարզ ու անկեղծօրէն, ինչպէս կը պատմեն մանրիմ ընկերոջ մը։

Ու Շաքէն կը զարմանար երեւոյթապէս պզտիկ եւ քաղաքավարի այդ մարդու վրայ, որ իր ամբողջ կեանքը կը բանար նորածանօթ մարդկանց առջեւ։

Պատմեց ան, թէ ինչպէս սիրուն, գեւափթիթ իշխանուհու մը հետ խենթ սիրահարուեցաւ, ամուսնացաւ, ու այդ ատենը չունեցաւ նրա հաճոյքին համար։ Եւ թէ՝ ինչպէս սիրոյ առաջին տարին չլրացած, իր չէկ իսկ ամերիկացի մէկ մեծահարուստի հետ անհետացաւ, նամակ մը թողլով՝ «Ինծի մոռցիր ու մի վնասեր. ես չատ երջանիկ եմ։»

— Բայց ինչ կը պակսի անոր, բացագանչեց Սուսիկը, մի՞թէ դրամը։

— Ոչ, դրամ ես ալ ունիմ։ Ո՞վ կրնայ գիտնալ կնոջ հոգին, կ'ուզէի միայն որ երջանիկ ըլլար, ու օր մը չզղջար ըրածը։

Շաքէն զարմացած կը լսէր այդ մարդու խօսքերը։ Ինչ է այդ, սրտիօք սէր է, որ մինչեւ անձնազոհութիւնը կը տանի, թէ յիմարութիւն։ Ու Սուսիկին յետոյ հարցուց թէ ինչ կ'ըլլար, եթէ ինքն ալ, մէկու մը հետ փախչէր և թէ ինչ կ'ընէր Վարդան փաշան։

— Կ'ապաննէր քեզի՛ ալ, անոր ալ, — հանգիստ պատասխանեց Սուսիկը։ (Շաքէն տարտամեց, հաւատալով, որ իրաւ են Սուսիկի խօսքերը։ Վարդան փաշայի աչքերուն մէջ այնպիսի կրակ մը կը վառուէր, որ կ'ապառնար հրկիզել ամէն ինչ, որ իր կամքին արգելք կ'ըլլար։

***

Ինչո՞ւ ռուսերէն չսորվիմ, մտածեց Շաքէն։ Ու երեկոյ մը, երբ իշխան Օբլոնսկին դաշնամուր կը նուագէր ու կ'երգէր սխուր մեղեդիները իր երկրի, Շաքէի մէջ ռուսերէն սորվելու փափաքը ուժգնացաւ։ Վարդան փաշայի համաձայնութեամբ սկսաւ փնտռել ռուս օրիորդը։ Ու քանի մը օր ետք, իշխանուհի Սօֆի Վորոնովայ ներկայացաւ անոնց և ցոյց տալով թերթին յայտարարութիւնը, ըսաւ.

— Կրնամ ձեզ օգտակար ըլլալ։

Սիրուն չէր Վորոնովան, բայց ազնուական հով մը ունէր ու այնպիսի չարժ ու ձեւեր, որոնք Շաքէի քարի նախանձը չարժեցին։ Կ'ուզէր անոր հետեւիլ, հասկնալու համար չատ բաներ, որ դեռ ինքը չէր գիտեր։

Սէյն օր, կուգար Սօֆի «Շահէի դղեակը»։ — այսպէս կոչեց Վարդան փաշան նախկին վիլլան։

Կը սորվեցնէր Շաքէին, ու կը ժպտէր չատ անգամ անոր տարօրինակ արտասանութիւններուն վրայ։

Դասերէն հաքը, Շաքէն ուրախութեամբ կը լսէր Ռուսական պատմութեան, գրականութեան, երաժշտութեան, և նկարչութեան մասին ու մտքով կը տեղափոխուէր ձիւնապատ դաշտերու և սմառուայ երազային

ճերմակ դիւերնեըու երկիրը։

Անգամ մը Սօֆիին վար դրաւ նախաճաշի ու ըսաւ.

— Ձեզի պիտի ներկայացնեմ մէկ ռուս իշխանի, պէտք է որ ճանչնաք զինքը, մեր այս վիլլայի նախկին տէրն է։

— Այո՛, կը ճանչնամ, ըսաւ, կը խնդրեմ, չ'ըսէք, որ ես եւս իշխանուհի մըն եմ։

Ու Շաքէն հասկցաւ, որ Սօֆին կ'ամչնար, որովհետեւ իշխանուհի ըլլալով հանդերձ, դարձած էր սոսկ դասատու մը։

Եւ իրաւ, իշխան Օբլոնսկի չատ սիրալիր էր ու քաղաքավարի, բայց կերպով մը ղգացնել տուաւ, որ ինքը իշխան մըն է, իսկ Սօֆին դասատու մը։

Տխուր պատմութիւն մըն էր Սօֆիի կեանքը։ Իր եղբայրը պատճառ եղած էր իրենց ընտանիքի անկումին։ Ան եղած էր կայսերական գունդի մէջ փոխգնդապետ մը։ Խաղամոլութեան խենթ վայրկեանի մը, կը կորսնցնէ իրենց կարողութիւնը, որու համար հայրը սիրտնեղած կ'ըլլայ ծախել միակ տունը, պարտքը վճարելու և ազատելու խայտառակութենէ։ Չկրնալով տանիլ ապագայ վերահաս աղքատութիւնը, ծերունի հայրը, որ պաշտօնաթող զօրավար մըն էր, կը ձգէ հայրենիքը ու ընտանիքով կ'ը հաստատուի Նիս։ Սօֆին ստիպուած կը դիմէ դասատու ըլլալ։ Շաքէն փափաքեցաւ տեսնել Սօֆիի կրտսեր քոյրը, որ կը նկարէր և այդպիսով փոքրիկ օգնութիւն մը կը բերէր իր ընտանիքին։

Ու սիրահարուեցաւ Շաքէն անոր մեղմ կապոյտ աչքերուն, քնքուշ, թափանցիկ դէմքին, ու փոքրիկ

ազգային բերանին, անմեղսաբեման պատկեր մըն էր Նադիան։

— Գիտէք թէ ինչ գլուխգործոց գտած եմ, ըսաւ նոյն երեկոյ Շաքէն իշխան՝ Օքլոնակոն, պարտէզին մէջ, ուր Սուսիկը ծաղկոց մը կը գործէր, իսկ վարդան փայտ ու Օքլոնակի սիկարի թանձր ծուխը կը խառնէին վարդերու անուշ բուրմունքին։

— Գրաւ կուգամ, խնդալով ըսաւ իշխանը, որ ձեր գլուխգործոցը կապ ունի Ռուսիոյ հետ։

— Պէտք չկայ գրաւի գալ, արդէն գրաւը չտնած էք, ըսաւ Սուսիկը, Շաքէն կրնայ չքանչան ըսանամնալ իր անչտահինդիր սիրոյ համար՝ դէպի ձեր հայրենակիցները։

— Այո՛, կը սիրեմ զանոնք, յարեց Շաքէն, որովհետեւ ոչ մէկ ազգի կը նմանին և իրենց պակասութիւններով հանդերձ՝ շատ առաքինութիւններ ունին։

— Ուրեմն, սիկին, ըսէք ձեր գլուխգործոցը, նորէն խնդաց իշխանը։

— Օրիորդի մը ծանօթացայ, շատ սիրեցի, պատասխանեց Շաքէն, որու մտքին մէջ նպատակ մը կար։

Ամէն կնոջ մէջ միջնորդ ըլլալու բնաւորը պահանջ մը կայ։ Իսկ Շաքէն, որովհետեւ երջանիկ էր, կ'ուզէր ուրիշները եւս երջանկացնել և կը մտածէր Սուսիկը ամուսնացնել իշխանի հետ, բայց հակառակ Հարուստին և հիւանդին մարդոց նկարագրի տարբերութիւնը ու ձգեց այդ մտադրութիւնը։

Իսկ երբ այդ ծաղիկի նման աղջիկը տեսաւ, քընքուշ ու համեստ, անմիջապէս մտածեց Շաքէն, որ անհնալի ընկերուհի կրնայ ըլլալ իշխան Օքլոնակի որբացած սրտին։

— Ո՞վ է այդ օրիորդը, հարցուց իշխանը։

— Իշխանուհի Վօրոնովա։

— Վօրոնովա, գիտե՞մ, կը ճանչնամ, շատ հին տոհմերէն է։

— Բայց մի՛թէ անոնք հոս են, հետաքրքիր էր տեսնել զանոնք։

Շաքէն չբերնքնները սեղմեց, բայց արդէն ուշ էր, իշխանի հետաքրքրութիւնը չարժած էր։

Վարդան վայտ խնդաց։

— Սիրելիս, կ'ըսեն թէ ռուս էրիկ մարդիկ հետաքրքիր են, բայց դուք հովի մը պէս կը թռիք։

Շաքէն ու Սուսիկը հայեացք մը փոխանակեցին, ուր կանացի յաղթանակը կը ժպտէր։

Երբ առաջին անգամ տեսաւ իշխան Օքլոնակին Նադիայի քնքուշ դէմքը, կանգ առաւ ու կամեցաւ սիրտը առնել իր ձեռքերու մէջ և սեղմել զայն, որպէս զի չլսէ անոր վրդովուած ձայնը։ Իուան էր իր առջեւ կանգնած, այն Իուան, որուն առաջին անգամէն սիրեց։ Անոր փոքրիկ ազգային բերանը, ռակեզոյն մազերը, անոր անմեղ աչքերը նման էին Իուանին, միայն մարմինը դեռ նուրբ էր և բարակ։

Ու իշխանը կ'ուզէր փախչիլ այդ ամէնը չտեսնելու և չսանջռելու համար։

Երկու չաթաթ վերջ կ'ամուսնանար իշխանը Նադիայի հետ։ Երկրորդ անգամ տարուելով գեղեցկութենէն ու հաւատալով Սուսիկի խելօք խօսքերուն, թէ այդ տեսակ համեստ աղջիկը պէտք է որ հնազանդ ընկերուհի մը ըլլայ։

Շաքէի կողմէ հարսանեկան նուէր եղաւ իշխանի առհմական ամբողջ արծաթեայ serviceը և նաեւ չքնդ գրագարանը։

Իշխանը կ'զգար, թէ կանգնած է երջանկութեան դուռին առջեւ այլեւս, որովհետեւ յոգնած, տանջուած ընտանիքի մը չնորհակալիքը, ու երախտապարտութիւնը հիմն էր այդ երջանկութեան։

Անոնց սէրը, որ կը հոլովէին Շաքէի աչքերուն առջեւ, իր պարտէզի վարդերու հրապուրիչ չուքի նեղքեւ, իր մեռաքեայ սալոմներու փափուք բազկաթոռներու մէջ, պիանոի ներդաշնակ ձայնի ու ուսերէն սիրային երգերու միջոցով, այդ ամէնը կը տանջէր Շաքէին, ու չգիտէր ինչո՞ւ։ Յաճախ աչքը յառած կը նայէր ան Վարդան փաշայի կրակոտ հայեացքին ու մեռոր չրթունքներուն, մանաւանդ Սուսիկի պատուէրը մտաբերելով, ինչ որ քանի մը կ'տպատէր կարծես, իր ամբողջ մարմինը ինչ որ փոթորիկէ մը բռնուած էր, մերթ կը չերմանար, մերթ ալ կը սառէր կարծես։

Փոթորկոտ գիշեր մը, երբ կայծակը կը պատռէր մութ երկինքը, սուր դաշոյնի պէս, երբ ծովի ալիքները կատաղի կը զարնէին ափին, ու անձրեւի ծանր կաթիլները կը ծեծէին պատուհանը, Շաքէն անհանգիստ երազէն արթննալով, պոռաց երախայի մը պէս.—

— Ծովը, ծովը... կը վախնամ, Վա՛րդ, Վա՛րդ...

Վարդան փաշան սարհաներ ապաստելով այդ ձայնին, այդ կոչին, ներս վազեց կից սենեակէն, ու խնդրի մը պէս Շաքէն փաթթուեցաւ անոր ու տաք անվերջ համբոյրներու մէջ՝ հանգցաւ սարսանութեան հրապոյրը...

ԳԼՈՒԽ Ը.

արդան փաշայի մօր յանկարծակի մահը, երկրորդ կաթուածէ մը վերջ, խանդարեց Նիսի մէջ ակտած երջանիկ, խաղաղ կեանքի ընթացքը. ու տխրուած անձնք դարձեն վերադարձան Պոլիս։

Պրինկիպոյի մարմարեայ վիլլան չուզեց թնակիլ Շաքէն, որովհետեւ ծնողներէն հեռու էր, ու յիշեցուց Վարդան փաշային, ամուսնութենէն առաջ եղած խոստումը։

Վարդան փաշան, երեցկնոջ առնելն կէց, Շիլլէի մէջ, գեղեցիկ տուն մը առաւ, անոգին գումար տալով Մահաբերին, որուն կը պատկանէր այդ տունը։

Շաքէն չար չէր, բայց չատ ուրախացաւ այդ տունին առ դառնալով, որովհետեւ չատ անգամներ Մահաբերին և իր մօր միջեւ երկպառակութիւններ պատահած էին չատ չնչին խնդիրներու չուրջ։

Շաքէենց խոհանոցը չատ լուսաւոր չէր. փոքրիկ պատուհան մը ունէր, որ կը նայէր Մահաբերի պարտէզին ու պատուհանը տախտակած էին դոց պահել, ո-

բովհաեւ Մոնաեւին կը քաղաքէր անոնց կերակրի հաւսերէն, չնայած որ իր կնոջը եփած տրմանելու համը ամբողջ պարահզը կը քանէր։

Ու Շաքէն միշտ կը հաւաչէր.

— Մ'խ, երբ այս Մոնաեւին հասնիլէն պիտի ելնէ։

— Ո՞ւր պիտի երթայ, աղջիկս, մարդը իր տունը, տեղը ինչո՞ւ պիտի ձգէ. կը յանդիմանէր երեցկինը, իսկ Սուսիկը խնդալով կ'աւելցնէր՝

— Օր մը Շաքէն չոտ հարուստ կ'ըլլայ ու Մոնաեւին տունէն կը վռնտէ։

Ու հիմա իրականացած էր Սուսիկի գուշակութիւնը։

Պատուհանը մեծ դուռի փոխեցին և պարահզը երկու սուներ միացնող ծավկուէտ մնաց մը։

Մեծ կղզիին բերած կարասիները եւս սուսիկ չըքեզացուցին լուսաւոր սենեակները, ու Շաքէն հինգ սարի հանգիստ կեանք անցուց հոն։ Այդ հինգ սարուայ ընթացքին ան կը զարգանար, կը կատարելագործուէր, դառնալով իսկական իշխանուհի։ Ամէն երկրի պատմութեան և գրականութեան ծանօթացաւ, բայց կը մնար նոյն միամիտ, մանկուհական Շաքէն։

Ան կը կարծէր, թէ աշխարհի մէջ միայն իր ծնողներն ու Սուսիկն են, որոնց կապուած է արիւնակցական ամուր կապերով, իսկ ամուսինին հանդէպ խոնարհութեան և յարգանքի զգացմունք ունէր։

Միւսները լոկ ծանօթներ էին, որոնց հետ հաճելի էր միայն խօսիլ, զբաղուիլ։ Վարդան փաշան իր աչքին էր, ամուսին մը, որու հանդէպ Շաքէի հայրը անգամ պատկառանք ունէր։

Ու ամէն ինչ որ ըսէր Վարդան փաշան, Շաքէն կը կատարէր, առանց ընդդիմանալու, անգիտանալով բարին

ու չարին, վատն ըլլալով, որ ան բարին կը կամենայ։

Այդ հինգ տարին իր հոգին չկեղտոտեց, սակայն մարմինը տպականաց անզսպելի կերպով, որովհետեւ Վարդան փաշան այն մարդկանցմէ էր, որոնք ամէն հաճոյք իրենց կնոջ մէջ կը փնտռեն, կինը հաճոյքի առարկայ դնելով։ Հեթանոսի հոգի ունէր ու մտնուազ արեւելեան ախոյ մոլութիւններ ու հակումներ։ Ամբողջ օրը պատ էր Շաքէն պատկերը, մօր քովը երթալու, ծանօթներուն այցելութիւն ընելու, բայց գիշերը, ընթրիքի ժամին պարտաւոր էր տունը գտնուելու։

Տարօրինակ էր անոնց ընթրիքը։

Մեծ, չքնդ ճաշասրահը չէր ան, այլ ննջարանին կից փոքրիկ սենեակ մը, կլոր սեղանով և ծալիկներով զարդարուած։ Սպասարկութիւն չէր ուզեր Վարդան փաշան։ Կերակուրները բազմատեսակ, արծաթեայ գոց սամաններու մէջ, ինչպէս նաեւ զանազան տեսակ խմիլքներ և մանուազանդ չամպանեայի չիշեր՝ գրուած առուցով լի արծաթեայ դոյլի մէջ, սեղանը կը ճոխացնէին։ Երբ ամէն բան պատրաստ կ'ըլլար. գուռը կը գոցէր ու Շաքէն իր գիրկը կ'առնէր մերկ յաւերժահարսի մը պէս։

Ու կերակուրի ձէնը կ'ընդհատէր սիրոյ ձէնով։ Վարդան փաշան անվերջ համբոյրներով կը գինովցնէր արդէն չամպանիայով գինովցած Շաքէն. ու կը սիրէր զայն կրկին ու կրկին, ինչպէս բիրտ գինուոր մը կը սիրէ պատահական կին մը։

Միամիտ Շաքէն կը կարծէր, որ այդպէս կը սիրեն ամուսինները և ոչ ուրիշ կերպ ու կ'ընդունէր ատոր արժանի փոխադարձանքը։

*
* *

Անգլիոյ դեսպան Reginald Dawis հրաժարական առած ըլլալով առաջիկ կառավարութենէն, մեկնումի չքեղ երեկոյթ կուտար։ Պոլսոյ բոլոր դեսպանները, հանդերձ ընտանեօք, ու չարք մը երեւելիներ, ինչպէս և Սուլթանի մեծ վէզիրը, որպէս նրա ներկայացուցիչ, կը լեցնէին չքեղ սենեակները։

Վարդան վաչան կ'ըզգուշանար Շաքէի պէս զեղեցկուհի մը ցուցադրել նման հանդէսներու մէջ, բայց այդ երեկոյթէն լաւ չէր տար, աերտ կոպ և բարեկամութիւն ունենալով դեսպանի հետ։

Երբ Շաքէն Փարիզէն ուղարկուած հրապուրիչ զգեստը հագած ու վզին Շամիլամի 25 զմրուխտէ մանեակով նեղ մտաւ սրահը, ամէնուն աչքերը անոր յառեցին, որովհետեւ նա աւելի գեղեցիկ գարձած էր։ Կին էր ու գէտ մանուկ, ու այդ երկու իրարու հակառակ բնաւորները տարբեր հրապոյր մը կ'աւելցնէին անոր գեղեցկութեանը։

— Ո՞վ է այս Կղէոպատրայի չափ գեղեցիկ կինը, հարցուց մեծ վէզիրը, տեսնելով Շաքէին, դեսպանի կնոջ առաջնորդութեամբ։

Վարդան վաչան հետու դեսպանի հետ կը խօսէր։

— Ինչպէս չգիտէք. ան արքունիքին մօտիկ մէկու մը կինն է։ — ըսաւ խորամանկ ժպիտով Գերմանիոյ դեսպանը, որուն կինը ազգութեան մրցանակ կրնար առանալ՝ բայց Վիլհելմ կայսեր ազգականուհին ըլլալով, անտես առած էր անոր ազգութիւնը։

— Ինչ կ'ըսէք, զարմացաւ մեծ վէզիրը, ո՞վ է

այդ երջանիկ մահկանացուն։

— Բայց կը զարմանամ ձեր վսեմութիւն, մի՞թէ չէք ճանչնար Վարդան վաչային։

— Ա՛ ա՛, հարիւր կը ճանչնամ, բացատրեց մեծ վէզիրը, ու մտածեց, թէ իրաւ որ չատ երջանիկ է այդ հայը ու ժամանակ է անոր բազդի թիւը կարել։

Միւս առաւօտ, իր սովորական զեկուցման պահին, ձրը գեսպանած հրաժեշտ կուտար Սուլթանին և կը վարանէր դուրս ելլելու, խորամանկ Սուլթանը հասկցաւ, որ ան ինչ որ ըսելիք ունի։

— Ի՞նչ կայ... ինչպէս անցաւ Անգլիոյ դեսպանի հրաչեժի երեկոյթը։

— Շատ լաւ, չատ գեղեցիկ, Ձերգ Մեծութիւն, և ինչպէս կրնար տարբեր ըլլալ, երբ գոնար մը ատոր փայլ կուտար։

— Գոնա՞ր մը, ինչ կ'ուզես ըսել, հարցուց Սուլթանը, նոր մա՞րդ մը, ո՞վ է...

— Մա՞րդ... ո՛չ, կին մը, կիներու չաստուածուհին, կեանքիս մէջ տեսած չունիմ անոր նմանը։

— Իմ առջեւս կ'ըսես ատո՞նք, հարեմիս գեղեցկութիւնը նուա՞զ կը կարծես... զգուշացիր։

— Տէ՛ր, իմ աչքն ես, ինչպէս և ամէնուն, կը նեղես, բայց անոր գեղեցկութիւնը կը պակսի քո հարեմէն. որպէս զի ան կատարեալ ըլլայ։

— Ո՞վ է, կատուկ հարցուց Սուլթանը։

— Վարդան վաչայի կինը։

— Վարդան վաչ... ու զայրացած զարկաւ նիհարցած ձեռքը փղոսկրէ սեղանին, այն ձեռքը, որ գրչի մը չարժումով հազարաւոր կեանքերու թելը կ կարէր։

— Այդ սարսուռ հայու կ՚ինար... և ինձմէ պահած է... ու կիսագոց աչքերու մէջ վառուելիքաւ չարութեան ու վրէժխնդրութեան կայծը։

— Հեռացի՛ր։

Մեծն վէզիրը կամացուկ հեռանալով, կը նմանէր մկան մը, որու վարդիկ աչքերը կը փայլէին գնդասեղի կլոր ծայրի նման։

*
* *

Շատ սիրալիր ընդունեց Սուլթանը վարդան փաշային, ժպտուն ու սրամիտ կը խօսէր անոր հետ, կարգ մը կարևոր խորհուրդներ հարցուց ու վերջը միայն անդրադարձաւ երեկոյթին՝ հարցնելով.—

— Ե՞րբ պիտի ներկայանայ նոր դեսպանը։

— Վաղը, կիրակի. Dawis-ի մեկնումէն անմիջապէս ետքը։

— Այո՛, այո՛, բայց ինչպէս անցաւ երեկոյթը...

— Շատ չքեղ, ինչպէս այդ տեսակ բոլոր երեկոյթները։

— Կ՚երևի այն առաւելութիւնն ունեցած է, որ ձեր կինը ներկայ եղած է, կ՚ըսեն որ չատ ու չատ արժանիքներով օժտուած է ան...

— Վեհափառ տէր, մեծ պատիւ մը կ՚ընէք ինձ, ըսաւ Վարդան փաշան, անմիջապէս կռանելով անոր յետին միտքը։

— Կը փափաքիմ աւելի մեծ պատուի արժանացնել քեզի, որուն արժանի ես։ Ուրբաթ օր, տիկնոջդ, Սուլթան-կնոջ թէյասեղանի կը հրաւիրուի, ըսաւ Սուլթանը, կիսաբաց աչքերով՝ հետեւելով Վարդան փաշայի դէմքին։

Վարդան փաշան անվրդով մնաց. գլուխը խոնարհեցուց ու ըսաւ.

— Մեծ պատիւ է մեզի, տէր իմ, չնարհակալ եմ... ու հրաշեմա տալով, հեռացաւ։

Բայց մահը կ՚իյնար անոր հոգիին մէջ, իր խաչակիր ազգի ամբողջ տանջանքն ու հալածանքը անոր աչքի առջեւն էր։ Քանի՛, քանի՛ անմեղ սպրդիկներ, կիներ, երախաներ զոհուած են... պիտի վերջ ըլլա՞յ արդեօք այդ խայտառակութեանը։

Վարդան փաշան գիտէր, որ օդի մէջ վտանգ մը կար ու կ՚սպասեցնր գայն, բայց ե՞րբ և ինչպէս պիտի պայթի, չէր գիտեր։

Իսկ այժմ պէտք էր ազատել Շաքէն։ Ամբողջ իր խելքն ու դիւանագիտութիւնը, որուն համար Սուլթանը կը յարգէր զինքը, գործադրեց ելք մը գտնելու։ Միայն կը վտանգէր դեռ, որովհետեւ գիտէր, թէ Սուլթանը իր ներկայութեամբ չպիտի կրնար Շաքէի դէմ քայլ մը առնել։

Որքան որ ատրկացուցած էր ժողովուրդը, բայց քալ գիտէր ան, որ Վարդան փաշան ատրակի հոգի չունի։

— Ուրեմն, ինչպէս ընել, կը մտմտար Վարդան փաշան, մի՛թէ ինծի դէմ եւս բռնութիւն պիտի գործադրեն։

Այդ խոով մտքերով տուն եկաւ ու իրմէ առաջ զրկուած Սուլթանական «Իրատէն» գտաւ գրասեղանի վրայ։ Նամակ մը Գերմանիոյ կայսր Վիլհելմին, ու հրաման անձամբ առնելու ճեպընթացով։

Սրինը գլուխը զարկաւ... ինձ հետ խորհրդակ ըլլալ, ես երեքշաբթի մեկնիմ, որ կիմնա, Ուրբաթ

օրը ... Չկրցաւ տանիլ երեւակայութեան մէջ վառուած պատկերը ու սարսափելի չեչոով մը ըսաւ.

— Տեսնենք թէ ո՛վ պիտի խնդայ վերջը:

Շիտակ միասր Dawis-ին գնաց ու ժամի մը չափ տեսակցութենէն ետքը, խաղալ դէմքով, հանդիսաւ սրտով տուն վերադարձաւ:

*
* *

Հետեւեալ առաւօտ, Վարդան փաշան, օտար կառավարութեանց բազմաթիւ ներկայացուցիչներով կայարան գնաց, հրաժեշտ տալու միասր Dawis-ին, որը երկու առանձին Coupeé գրաւած էր, որոնցմէ մէկը իրեն եւ իր կնոջը, իսկ միւսը՝ իր կնոջ երկու dame de Compagnie-ի համար:

Շոքեկառքը ցնցեց ու կամացուկ յառաջացաւ: Mr. Dawis պատուհանէն գլխարկը կը շարժէր ու ժպիտ կար անոր ծեր, բայց վառվռուն դէմքին: Վարդան փաշան ու մեծ վէզիրը կը քալէին շոքեկառքին հետեւելով:

Վէզիրը՝ ձեռքը կարմիր ֆէսին՝ սիրալիր կը ժպտէր մեկնող դեսպանին ու մտքէն անգամ չէր անցներ թէ dame de Compagnie մէկուն տեղը Շաքէն էր, որ կը մեկնէր դէպի ազատութիւն, խորտակելով կարմիր Սուլթանի քմահաճոյքը ու մեծ վէզիրի խարդախութիւնը:

*
* *

Մեծ էր Սուլթանի զարմանքն ու բարկութիւնը,

երբ հրաւիրեալ ժամին Սուլթանուհու թէյասեղանին չգտաւ Վարդան փաշայի գեղեցիկ կինը... ու մեծ վէզիրը չատ դժուար րոպեներ անցուց:

Միւս օրը Վարդան փաշան Սուլթանին ներկայացաւ, Վիլհելմ Կայսրէն, պատասխան բերած ըլլալով:

Մէկ կողմ ձգելով սովորական ձեւականութիւնը, կատաղութիւնը հազիւ զսպելով, Սուլթանը հարցուց.—

— Ինչպէս կ'ըլլայ, որ տիկինդ կը գտնայ քաղաքավարութեան մէջ:

— Ի՛նչ լեզի, տէր իմ, պատասխանեց Վարդան փաշան, այն մեծ պատիւը, որ պիտի ունենար տիկինը և աւելին փախցուց, հաւատացէք, որ անոր դէմ մեծ ցաւ կը պատճառէ, հանգամանքներու անբաղձալի բերումով, կինս յանկարծ հիւանդ ըլլալով, մեկնեցաւ Եւրոպա, դործողութեան մը համար: Ես ինքս անգամ լուռը Berlin եմ:

Զանգակը հնչեց երկար... Ներս մտաւ քարտուղարը, չնչասպառ, վախցած. Սուլթանը հրամայեց.

— Հրաժարական Վարդան փաշայի:

Ու քարտուղարը, լուռ, խոնարհութեամբ գլուխ տալով հեռացաւ, որովհետեւ զարմանք արտայայտելն կարելի էր չարութեամբ լի Կարմիր Սուլթանի պալատի մէջ:

Ահաւոր լռութեան մէջ կ'ապասէր Վարդան փաշան իր բաղդի լուծման: Այդ յանկարծական որոշումը անսպասելի էր Վարդան փաշայի, ինչպէս և Սուլթանի համար, որու հոգին թաղուած արեան ծովի մէջ, միշտ նոր ու նոր հրէշային միջոցներ կը որոնէր վրէժխնդիր ըլլալու համար:

Դողդոջուն ձեռքով ստորագրեց Սուլթանը Վարդան փաշայի հրաժարականը:

— Ազատ էք, բաւ խրախճանքով և ձեռքի արհամարհական չարժուամով։

Յոնարտ գլուխը տարուի, լուռ հեռացաւ վաչան, զգալով Սուլթանի կատաղութիւնը։

Հրաժարականի լուրը կայծակ մը եղաւ վէզիրի գլխուն, բայց չուտ զարմացաւ ան, որ Սուլթանը մեզմ պատժած էր Վարդան վաչային։

Սակայն խոհեմ գտաւ անոր ըրածը, որովհետեւ այն ատեղը, որ լրտած էր երիտասարդ Թիւրքիան կրնար փոքրիկ ատելով տապալել անոր գահը։

Վարդան վաչան անմիջապէս մեկնեցաւ Փարիզ, կնոջ մօտ, իր բազմաթիւ աներուս և նուաերուս հաղուստները թողնելով իր փոստաբան Յովհաննէսին և իր անուր՝ Տէր-Սեդրին։

Պոլիսը թողուց Վարդան վաչան, ինչպէս նաեւ վտանգաւոր անցեալ մը, որ նուիրած էր իր ճնշուած ազգին հետ կը բացուէր անոր առջեւ նոր կեանք մը ազատ ամէն պարտականութենէ։

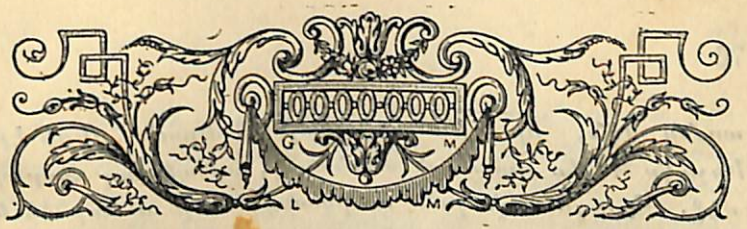

ԳԼՈՒԽ Թ.

Ամէն երեկոյ, ժամը հինգին, Շաքէն Վարդան վաչայի հետ կ'երթար Bois de Boulogne։ Շքեղ կառքի կապոյտ թաւիշեայ բարձերուն կրթնած՝ Շաքէն անտարբեր հայեացք մը կը ձգէր իր առջեւ։

Անոր գեղեցկութիւնը միշտ ուշադրութիւն կը գրաւէր։ Ծայրի նկարիչ մը անոր պատկերը «սալօնի» մէջ ցուցադրած էր, իսկ պարահանդէսներու մէջ ամէն կին անոր ճաշակաւոր ու նորաձեւ հագուստը կը դիտէր հիացմունքով

Ամէն զգեստի գոյնին հետ յարմարեցուած գոհարեղէններու պճնանքը կը զարմացնէր մինչեւ անգամ Փարիզի նորաձեւութեանց սովոր մարդիկ։

Վարդան վաչան ստիպուած եղաւ մոռացութեան տալ հարիմի սովորութիւնները։ Ամէն տեղ կ'երթար կնոջ հետ ու իր առնը այցելութիւններ կ'ունենար։

Սօֆին նիս իր ընտանիքին քով խաղալ կ'ապրէր։ Ուրիշ dame de Compagnie-ի պէտք չունէր այլեւս Շաքէն։ Սուսիկը Պոլիս էր երեկոնոջ քովը։ Մինակ էին։ Ու նորէն Վարդան վաչան, ամէն իրիկուն, երբ

տունն էին, իր հին սովորութիւններուն զերի էր։ Ինչպէս Պոլիս գտնուած ժամանակ, այնպէս ալ Փարիզի մէջ, Վարդան փաչան տարվանքի նոր ու նոր ճեմեր կը վնտռէր, մանաւանդ Ծրանասյի զեխ մայրաքաղաքը՝ եւս առաւել դիւրութիւններ կ'ընծայէր անոր։ Այն ինչ որ Վարդան փաչայի երեւակայութիւնը կը պակսէր, կը վնտռէր պռոնկական նկարներու մէջ ու զանոնք հնոցը ցուցնելով, կըքոտ կ'ըսէր.

— Այսօր այսպէս պիտի սիրեմ քեզի, նայէ՛։

Ու Շաքէն կը գոցէր իր սիրուն թարթիչները, չտեսնելու համար այդ լրբութի նկարները։ Կակիծ մը տակն ու վրայ կ'ընէր անոր անարատ սիրտը։ Մաքսոլթեան եւ անմեղութեան զգացումը կը վառուէր վայրկեան մը, ու չուտով կը մարէր, որովհետեւ, տարիներու ընթացքին վարժուած ըլլալով խնամարհութեան, կը լռէր, չէր ընդդիմանար։

Վարդան փաչան կը սիրէր կինը մարմնային խանթ կերպով, իր կեանքի չափ։ Իր տանը ունէր անթիւ գեղարուեստական իրեր, որոնց դրամ չէր խնայած. ու Շաքէն եւս կը սիրէր ինչպէս անգերազանցելի, թանգագին իր մը, և զայն չկորսնցնելու համար իր կեանքը պատրաստ էր տալու։ Եւ արդէն չէր անդրադառնար այդ հարցերուն, միայն կը զգար։ Չէր կրնար վայրկեան մը ենթադրել, թէ Շաքէն կրնայ իր քովը չըլլալ կամ անհետաւորիմ գտնուիլ, որովհետեւ գիտէր, որ ան ունի մաքուր բնազդ։

*
* *

Անոնց ամուսնութեանը տասներորդ տարին էր։

Շաքէն 26 տարեկան էր։ Վերջապէս սկսաւ գիտակցիլ այն բաներուն, որոնք անծանօթ էին իրեն։ Մեծ քաղաքներ, այլ և այլ տեսարաններ, իրական կեանքի օրինակներ, մարդկանց հետ եղած չփոփումները անոր արթնցուցին այնպէս, ինչպէս հիւանդ մը կ'ապաքինի, երկար հիւանդութենէ մը ետքը։ Ու կ'զգար Շաքէն, որ ինքը եղած է իր ամուսնոյ համար, լոկ հաճելի առարկայ և ուրիշ ոչինչ։ Վարդան փաչան չէր հասկնար Շաքէի հոգեբանութիւնը, այլ կը փընտռէր անոր մէջ միայն կիրքը, իսկ Շաքէն կը ըաղցրութիւնը և մաքուր սէր։

Ամէն երեկոյ Bois de Boulogne կ'երթային Վարդան փաչայի հետ, ու ամէն անգամ Շաքէն կը հանդիպէր հայեացքի մը, որ կրակոտ իր հայեացքին կը յառէր ու կը վնտռէր պատասխան անոր կիսադոց աչքերուն մէջ։ Գեղեցիկ, թխադէմ երիտասարդ մըն էր ան ու միշտ կը բարեւէր Վարդան փաչային։ Շաքէն կ'ուզէր գիտնալ անոր ով ըլլալը, բայց չէր համարձակեր հարցնել Վարդան փաչային։ Այդ երիտասարդի հետաքրքրութիւնը տարօրինակ հոլ մը կը բերէր Շաքէի յոգնած հոգւոյն։

*
* *

Յունիսի վերջն էր. ասպնդական Derbi-ի օրը, երբ ազնուական Փարիզը վերջին անգամ կը ներկայանայ ամիսի, ամառնային ծովեզը երթալէն առաջ։

Շաքէն չատ կը սիրէր ձիարշաւը։ Կը սիրէր անգամ խաղալ և զգալ տանելու և տարուելու յուզումը։ Ուրիշ խաղերը, ինչպէս, օրինակ, թղթախաղը

գողութիւն կը համարէր։

Ճաարակի խաղը չէր յանդուգժեր, չատ լուրջ էր խաղը, անազնուկ։ Բայց լայնատարած գաշտի մէջ ձիերու վազքը, գոյնզգոյն ձիաբաւիկներով, չնչահեղձ կ'ընէր հետեւողներուն, կը թնդացնէր նաեւ Շաքէի հոգին։ Աչքերը լայն բացած, երեսը չոռոգուած, զուարթութեան եւ գոհունակութեան մարմարեայ արձանի մը կը նմանէր Շաքէն։ Վարդան վախճան անոր նայեցաւ ու միտքը պղտորեց։ Ցանկութիւն վազեց երակներու մէջ ու այդ վայրկեանին փափաքեցաւ վերցնել Շաքէն ու տանիլ սենեակ, թաւիշ փափուկ բարձերու մէջ, համբուրել անվերջ։

Հեռուն, չուանի միւս կողմը, ամբոխը կ'ապրէր, ամանք կը սուլէին, երբ թեկնածու ձի առ կը մնար, ուրիշները ուրախ կը պոռային, երբ իրենց ձին առաջ կ'անցնէր։

Շաքէն ոտքի ելած՝ կարծես կ'ուզէր դուրս նետուիլ այդ վայրէ վանդակէն ու ձիու մը թաւիշը առլով, մրցանակը չահիլ։

Ոսկեգոյն ձի մըն էր ան, չարորդ տեղը լռնած էր ան մինչ այժմ, ու յանկարծ, նախավերջին չրջանին, անսպասելի ոտիւնով մը առաջին ձիուն կը հասնէր։

Շաքէն սիրած էր այդ ձին, գեղեցիկ էր ան. չքնաղ, երկար ոտքեր ունէր, սեւ փայլուն մազեր ու գլխի հպարտ ձեւ մը։

Ու սեւի գեղեցիկ էր ձիուն անունը «Վոսփոր» որ կը յիշեցնէր Շաքէի ծննդավայրը։

Ձիի օթեակի մէջն ալ ոգեւորութիւն կը տիրէր։

— Իշխա՛ն, կ'ըսէր կապուտաչեայ, ճերմակ մօրուքով պարոն մը, կը կարծեմ, թէ այսօր բախտը ձեզի պիտի ժպտի, «Վոսփորը» անչո՛ւա կը տանի մրցումը։

— Բայց չէ՞ որ խաղի մէջ չահողը սիրոյ մէջ կը կորնչցնէ, խորամանկ ժպիտով մը ըսաւ քովի պարոնը. վայրկեան մը հեռադիտակը հեռացնելով աչքերէն։

— Դուք կը հաւատաք նման ազգայութիւններու, հարցուց այն պարոնը, որուն իշխան կը կանչէին։

— Այսինքն ո՞ր ազգայութիւնը, սէրը թէ սէրէն պարտուիլ, խնդաց ծեր պարոնը, Ռուսիոյ դեսպանը, —իրաւ է, որ իմ տարիքիս մէջ երկուքն ալ ազգայութիւն են, ո՛չ սէրը կը ապաւէ դիս այլեւս, ո՛չ ալ յաղթանակ, պարտուած եմ ժամանակէն։

— Բայց մենք խաղացիներս, նախապաշարումներ ունինք, գիտէ՞ք. միայն մի՛ վախնաք. ան՝ ո՛վ կը չահի, ամէն բան կը չահի։

— Իտալիոյ հարազատ ներկայացուցիչ մըն էք պարոն դեսպան, ըսաւ իշխանը ժպտելով. կ'ուզէք հաճելի ըլլալ, և երբ քաղաքագիտութիւնն ալ այդպէս հաճելի կերպով վարէք, չատ բարձրերը կը տանիք ձեր հրապուրիչ երկիրը։

Signor Coricci ժպտագին խոնարհութիւն մը ըրաւ ու կ'ուզէր խօսք մը ուելցնել, երբ ահաւիկ ազգակները օգը ճղքեցին։

Signor Coricci դիտակը ձեռքն առնելով՝ ըսաւ.

— Իշխա՛ն, ահա՛ բազդի առաջին յաղթանակը խաղի մէջ, կը յուսամ թէ սէրն ալ արդէն ճամբան է։

Իշխանը պատասխան չտուաւ, միայն ակնարկ մը ձգեց քովի օթեակը, ուր Շաքէն, յուզումնակութեամբ, կը մասնակցէր ամբոխի ոգեւորութեանը։

— Վոսիորը Վոսիորը, կը պոռային միաբերան, ու Շաքէն կը կարծէր, թէ այդ հաղարաւոր հիացումը պատուանդանի վրայ կը բարձրացնէ այն լոյնատարած, ինքնաեկ արեւելեան քաղաքը, որը ծնած է Վոսիորի կապոյտ Ջուրերէն։

Նոյն բաղմութիւնը յանկարծ խուժեց Շաքէի քովի օթեակը։

Ամէնքը կը չնորհաւորէին Derbi – ի նոր ախոյեանը։

Ու զարմացած Շաքէն տեսաւ յանկարծ այն պարոնը որ իրեն կը հետապնդէր Bois de Boulognie – ի մէջ։

— Պէտք է չնորհաւորիմ քաւ, Վարդան փաչան ու դուրս ելաւ, իսկ Ռուսիոյ և Իտալիոյ դեսպանները ներս մտան Շաքէն ողջունելու։ Կանգակը քովի օթեակին Շաքէն կը խօսէր այցելուներու հետ, բայց կը զգար, որ հայեացք մը, իր ծոծրակի վրայ, տաք ու այրող, կը վառէր իրեն այնպէս, ինչպէս ամառուան օր մը ծովին եզր նստած կ'զգար արեգակի առաւիկ ճառագայթը։

Վարդան փաչան ներս մտաւ Թուրքիոյ Թագաժառանգ իշխան Ալիի հետ ու ներկայացուց Շաքէին։ Իշխանը խոնարհելով Շաքէի առջեւ համբուրեց անոր ձեռքը, սովորականէն քիչ մը երկար. Շաքէն ակամայ զգաց որ այդ երիտասարդի ու իր սիրտը անհասանելի ու հրաշագործ թէլով մը կապուած էին իրարու։

***

Առաջին անգամն էր իր կեանքի մէջ, որ Շաքէն հոգիի խռովք կ'զգար։ Հայելիի առջեւ երկար կը կանգնէր, հագուստները կը փոխէր և վերջապէս կ'ուզեր չատ յստակ կտոցի այնպիսի քմահաճոյքներ, որ

մինչ այդ անծանօթ էին իրեն։

Bois de Boulogne կ'երթար ոչ անտարբեր, ինչպէս միշտ, այլ կ'երթար զուարթ սրտով, ու կը փընտրէր իշխան Ալիին, անոր խանդն և քաղաքավարի ողջոյնը, անոր խօսակցութիւնը։ Կարճ էին անոր խօսքերը, որովհետև Վարդան փաչան միշտ կ'ընկերանար կնոջ, բայց Շաքէն կ'զգար, թէ իշխանի չբերթուղքերը ուրիշ-ուրիշ խօսքեր կ'այբէին, խօսքեր որ աչքերը կ'արտացոլէին կայծակի մը արագութեամբ բայց կը պահէին համեստօրէն։

Ծանօթութեան առաջին օրը, երբ Դերբիի մրցանակը չահեցաւ իշխանը, Շաքէն չատ զարմացաւ իմանալով, թէ Bois de Boulogne ի ամենօրեայ երիտասարդը Թուրքիոյ Թագաժառանգն է։ Կարմիր Սուլթանը իր թագը կորնցուց նոյն տարին, երբ Շաքէն մեկնեցաւ Փարիզ։

Կղզիի մէջ սահպռեցաւ ողբալ իր բազմաթիւ չարագործութիւնները Կարմիր Սուլթանը, ուննդալով նախապաշարումը, թէ իր անկումի պատճառը կին մըն էր։

Երիտասարդ իշխանը եւրոպա եկած էր յարաբերութիւններ հաստատելու օտար կառավարութիւններու հետ, անիկա հաճելի էր, քաղաքավարի ու զուարկ աւելեան կեղծաւորութենէն, զարգացած ու բարի էր, միայն անզուսպ էր կիներու հետ ունեցած յարաբերութեան մէջ։

Եթէ ցանկար կին մը՝ պէտք էր, որ ան անորը ըլլար, հոգ չէ թէ ինչ միջոցներով։ Ծպտուած՝ չատ անգամներ մտնամարտած, բայց միշտ, ողջ և ա-

ռոլչ ելած էր։ Այդ սիրային արկածները կը մտաղաղեցնէին Պոլսոյ կառավարական մարդիկը ու կ'ըսախէին չատ ուշադիր ըլլալ իշխանի կեանքին։ Սակայն չէին վախնար, որովհետեւ և ոչ մէկ սիրային վէպ երկար չէր տեւեր և ասելի զաւեշտի մը կը նմանէր, որ խաղար չէբով մը կը լմնար։

Բայց հիմա եթէ մարդկութիւնը հայելի մը ունենար, սիրտը ներկայացնող, պիտի զարմանային Պոլսոյ դիւանագէտները, որովհետեւ փոխուած էր իշխան Ա-լիի թեթեւսամիտ սիրտը։ Այլեւս ոչ մի կին գայթիւն չունէր սրտի համար, ամենագեղեցիկ կիները այլեւս կը դառնային անոր աչքին։ Իսկ այն ամէնը, զեղասանուհիները, երգչուհիները և պարուհիները, որոնք գաղնիներ կը խլէին, զարճած էին իշխանի աչքին պարզ պուպրիկներ, որոնց այժմ ուշք չէր դարձներ։

Շաքէի կխաղաց աչքերը, մարմարեայ անատրերը պէմքը, հալանի մարմինը իշխանի խելքը զարճուցած էին փափուկ գնդակ մը, իսկ սիրտը հալած ոսկի կտոր մը, որմէ սիրոյ մանեակ մը կրնար ստեղծուիլ։

Ծանօթուհիան միայն առաջին օրը կրցան իրարու հետ անանուխ և խօսիլ, ուրիշներու օգնութեամբ, որոնք կը վարէին խօսակցութեան թելը։

— Շատ ոգեւորուած կը տեսնեմ ձեզի տիկին,— ըսաւ Ռուսիոյ դեսպանը,— մինչ ձիերու վազքը այդպէս կ'ազդէ ձեր վրայ, չեմ կրնար ենթադրել անգամ թէ չհանգրդռուած էք։

— Ո՛չ, ժպտեցաւ Շաքէն. այս ձին յատկապէս սիրեցի, որովհետեւ այն քաղաքը յիշեցուց ինձ, ուր ծնած եմ և ուր ծնողքս կ'ապրին։

— Կ'ըսեն թէ զեղեցիկ է իրաւ Պոլիսը,—միջամըտեց Signor Coricci և որը ամէնայն կեղծ կ'ուզէր գրաւել Շաքէի մէկ ուշադիր նայուածքը։

—Մի խոյն զեղեցիկ, ինձի համար հրապուրիչ է ան.

—Ինչպէս ամէն մարդու համար իր հայրենի հողը, ընդմիջեց Ռուսիոյ դեսպանը։ Կրնաք երեւակայել, ամէն տեղ պատած եմ, չատ զեղեցիկ տեսարաններ ու քաղաքներ տեսած եմ, բայց Պետրոկրատի լուրջ ու մռայլ տեսնելէն ասելի հմայիչ չկայ ինձ համար, իսկ Մոսկուայի ջան, կանաչազարդ փողոցները՝ կրնամ ըսել կ'երազեմ։

— Ինչ տարօրինակ ճաշակ, կարեց անոր խօսքը վարպան փաշան, ոչխարի ամենագեղեցիկ անկիւնները տեսներ ունիմ ու ամէն տեղ միատեսակ հաճելի է ինձ։

— Մարդուն տպաւորութիւնը միջավայրին արտադրութիւնն է, հաւատացէք որ ձեզի հայրենիքը հաճելի է, որովհետեւ այդպէս էք տպաւորուած։ կը սիրէք ձեր հարազատները, կին, երեխայ ունիք. յիշողութիւնն է որ կ'ստեղծէ տպաւորութիւնը։

— Իրաւունք ունիք Exellence, խորամանկ ժպիտով մը ըսաւ Signor Coricci. մարդ մը իր գանձը թողուն հետ պատճառելէն առաջ, ամէն տեղ անոր համար հաճելի է։ Իսկ ես, ասոնց, Հռոմ նշանակ մը ունիմ, որ ոչ մէկ կերպով չ'ուզեր տարաձայնել հետս, մինչեւ որ այս թափառական դիւանագէտի պարտքը չձգեմ։ Անշուշտ երբ իր մասին մտածելու ժամանակ կ'ունենամ, անմիջապէս միտքս կը թռի Հռոմ, որմէ ասելի զեղեցիկ քաղաք մը չկրնար ըլլալ։

— Exellence, — դարձաւ Շաքէն Ռուսիոյ դեսպանին, Ռուսիոյ մասին չատ բան կարդացած եմ, ուսուցչէն խօսիլ պիտի քիչ մը, իշխանուհի Վարոնցովան

ընկերուհի եղած է, չատ հիացած կը պատմէ Ռուսիոյ մասին։ Կը փափաքէի տեսնել Պետերբուրգ ու Մոսկուան։ Կ'ըսեն թէ ձմեռը չատ հաճելի է հոն։

— Հաճելի՞, դժուար է ըսել հաճելի. քանի որ մեր Միլանոէն չատ աւելի ցուրտ է, ըսաւ Coricci։

— Հաճելի՞, կրկնեց Ռուս դեսպանը, աչքերին մէջ և ոչ մէկ ձմեռ մերինին կը նմանի։ Երեւակայեցէք, ձիւնը, ամիսներով առած ու կուտակուած փողոցները կը ծածկէ, ապիտակ դորգի նման։ Բնաբաւար լոյսեր կը վայելցնեն այդ գորգը մոգական ազամանդազարդ կայծերով։ Փառաւոր, խոշոր կառապանները և անոնց ատհամկները որոնց մէջ միայն երկու հոգի կարող են նստիլ։ Ու մուշտակը կը ծածկէ ամբողջ մարմինը քերը և արագաշարժ ձին կը ճեղքէ ձմեռուայ օդը։ Քամին կը զսպէ ձիւնի ծուէններուը երեսիդ և անոնք խրտնալով բերանդ, անուշ համ մը կը թողուն։

— Այնպէս կը ներկայացնէք, որ կը փափաքիմ հոն ըլլալ, ըսաւ Շաքէն, ու ալեչոգին նայեցաւ Վարդան փաչային։

— Դիւրին է, եթէ կ'ուզես այս ձմեռը Ռուսիա կ'ապրինք։

— Իմ հիւրերս կ'ըլլաք, ըսաւ դեսպանը։

— Ո՛չ, այնքան հեռուն չ'արժեր երթալ...ու սպասել։ Տիկնոջ փափաքը կրնանք հոս իրականացնել։

— Ինչպէ՞ս, բացագանչեցին բոլորը։

— Շատ դիւրին. Փարիզի մէջ իսկ կրնանք Ռուսիոյ ձմեռը ունենալ, կը չարունակէր պնդել իչխան Սալին։

— Մ'թէ մոգական գաւազան մը ունիք, խնդաց Coricci։

— Փափաք և կամք ունիմ, կը բսէր ձիչտ այդ պահուն սկսած, մէկ ամիս եւաքը ձեզ բոլորիդ կը հրաւիրեմ իմ Chateau des Fleurs վիլլան — Ֆոնտէնէբլոյի մօտ։ Ու դառնալով վարպան փաչային ավելցուց.

— Կը յուսամ ներկայ կը գտնուիք. եւ ձեզի հետ գրաւ կուզամ որ Ռուսիոյ ձմեռը լիովին պիտի ճաչակեւնք, ըսաւ Ռուսիոյ դեսպանին։

— Զի՞ն ալ։

— Զին ալ։

— Սայլակնե՞րն ալ։

— Սայլակնե՛ր, այո՛, առանաւիրա պատասխանեց իչխանը։ Եթէ ձիւղ չըլլայ, իրաւունք ունիք ամէն ինչ պահանջելու ինձմէ։

— Բացի թագէն, միջամտեց խնդալով Coricci։

— Թագա ալ կուտամ եթէ պէտք ըլլայ, ըսաւ իչխանը ու ծածուկ ակնարկ մը ձգեց Շաքէի կողմը։

Այդ ամէնը այժմ կը վերյիչէր Շաքէն։ Անոր ամէն մէկ խօսքը կ'զգար թէ իրեն՝ Շաքէի համար ըսուած էր ու կը հրճուէր այդ մարքէն, մանուկի մը պէս։ Ու ինքն իրեն կը յանդիմանէր — որքա՜ն մանուկ եմ ինչո՜ւ ասանկ կ'ուրախանամ։

ԳԼՈՒԽ Ժ.

— Վա՛րդ, այս ինչ է, հէքեաթ թէ իրականութիւն, հիացած բացագանչեց Շաքէն, կանգ առնելով մարմարեայ սանդուխներուն գլուխը։

— Այո՛, իրաւ է թէ սքանչելի տեսարան մըն է, ըսաւ Վարդան փաչան։

Բիւրաւոր գոյնզգոյն լոյսերը ամէն անկիւն կը լուսաւորէին, ինչպէս ցօրեկուայ արեգակը։ Պարտէզ մըն էր խոշոր, կարծես ձիւնով ծածկուած, ծառերու ճիւղերէն ձիւնի կաթիլները կախուած։ Այդ անթերեւսակայելի ձերմակութիւնէն ցուրտ մը կը փչէր։

— Հէքեաթ, հէքեաթ, կրկնեց Շաքէն ու վար իջաւ։

Իշխանը աճապարանօք անոր մօտեցաւ ու խոնարհելով՝ «Բարի գալուստ տիկին ...», ըսաւ.

— Ինչպէ՞ս կրցաք Յուլիս ամսուն, գետափին վրայ, ձմեռ մը ստեղծել, այնքա՜ն նմանութեամբ որ կը մոխիր դրեթէ, ըսաւ Վարդան փաչան։

— Շնորհակալ եմ, ինձի համար ատիկ սեղի գըտնամանաք չկրնար ըլլալ, թոյլ տուէք ատոնցմէ ձեզ դէպի ատեացէք պալատը։ Շաքէն կ'երթար չափաբաուզի ձիւնամանան ճամբաներով, դէպի բաւիլիոն մը։

Շուրջ մը անոր կը հետեւէր Ամբողջ Փարիզի բարձր հասարակութիւնը այնտեղ էր։ Ու այդ շրջուկը գաղտնօրէն կը հաւաստէր թէ, ատոյգի ու ձիւնի հանդէսին թագուհին պիտի ըլլար Շաքէն։ Հիանալի էր անոր մարմարեայ դէմքը, ձերմակ, թափանցիկ հագուստները, ու ձերմակ հերմինի քուրքի մանտոն որ ուսերէն կախուած՝ անսահմանօրէն կը ստէր անոր ընթացած ծառուղիէն, ու նոյն մոլեցումէն փոքրիկ գլխարկ մը, գանգուր մազերուն վրայ ու անոր ճիշտ մէջտեղը ազամանդեայ փայլուն կիսալուսնի ու աստղ մը։

— Ինչ կ'ըսէք Signor Coricci, հարցուց Ռուսիոյ գեսպանը, Շաքէն տեսնելուն պէս։

— Ան՝ ինչ որ դուք կը մտածէք, այս արեւելեան իշխանուհին առ ձմեռուայ հանդէսին համբաւը կ'աւելցնէ։ Այո՛, ատոնցմէ ինձի տանի, եթէ կեանքիս մէջ տակէ աւելի գեղեցիկը տեսած եմ կամ տեսնեմ պիտի, պատասխանեց գեսպանը, ձերմակ պեխերը ոլորելով։

— Ես խելացի է, կը տեսնէ՛ք մեծարանքը, որ կ'ընէ իշխանին. Տամկաոսանի խորհրդանիշը կը կրէ իր գլխուն վրայ։ Գիտէ՞ք, ինչ, ու կամացուկ մը փափաց գեսպանի ականջին «Ինձի այնպէս կուգայ, թէ իշխանը այս անգամ զոհ պիտի ըլլայ ամենախոշոր յիմարութեան մը, սիրոյ, մեծ սէրը անոր այցելած է ու հետեւանքը...

— Հետեւանքը չատ դէշ պիտի ըլլայ, ընդմիջեց

անոր վախտուքը ուրս դեսպանը։

— Վարդան փաշայի հետ կատակ չ'ըլլար։ Կը կարծեմ թէ, ախկինն ալ, չնայած անոր երիտասարդ ըլլալուն, կատակի առարկայ չկրնար դառնալ։

— Այո՛, կ'ըսեն թէ ահա հինգ տարի է, ինչ Փարիզ է և ոչ մէկով չէ հետաքրքրուած այդ կինը։

— Ինչ ալէտք ունի, նայեցէք անոր ամուսնոյն ...

Վարդան փաշան, որուն կը կոթնէր Շաքէն կը մօտենար անոնց՝ իշխանի առաջնորդութեամբ, 50 անց էր, ուր արդէն քունքերն ու մազերը քիչ մը ալիտակած էին. կարծես թէ արծաթեայ վրջին մը քընքուշօրէն անցած էր անոնց վրայէն։ Այրի մը կատարեալ դիւցազնութիւնը կը կրէր ու կ'ինկերու ուշադրութիւնն ու հայեացքները կը գրաւէր։

«Ահա՛ մարդ մը» կ'ըսէին չատերը։

— Այո՛, մարդ մը, ու գեղեցիկ մարդ, ըսաւ Իտալէոյ դեսպանը, իսկ «կինը», ու չվերլծացուց իր խօսքը, միայն ակնարկով ցոյց տուաւ հնոջ անհատանելիութիւնը։

Ծառայացաւ ողջունելու վտանգ։

— Իշխանը յաղթանակը չհասած է այսօր, ըսաւ Ռուսիոյ դեսպանը։

— Իրա՛ւ, եթէ ձեր ձմեռն ալ այսքան գեղեցիկ է. իրաւունք ունիք զայն սիրելու, խնդաց իշխանը, գոհ ու զուարթ Շաքէի համայիչ ներկայութենէն։

— Գիտէք ինչ կը յիշեցնէ ինձ ձեր ստեղծագործութիւնը։ Մեր թագուհիներէն մէկուն հաճոյքին համար, իշխաններէն մէկը, առանց պատճառ մը չինել տուաւ ու ամբողջ պալատականները հրաւիրեց պարահանդէսի. ներկայ էր նաեւ թագուհին։ Բայց չատ կարճատեւ եղաւ այդ անակնկալը. այդ պատառը նոյն գիշեր հալեցաւ. ըսաւ Ռուս դեսպանը։

— Այո՛, ցնորք մը, երազ մը, տխուր չեչտով յանկարծ պատասխանեց իշխանը, բայց անմիջապէս աչքերը փայլեցան ու աւելցուց.

— Սակայն յոյս ունիմ, որ իմ պատառս աւելի կը տեւէ, քան ձերը։

— Ինչո՞ւ, ինչ հիմնական վրայ չենուսած է ձեր դղեակը, հարցուց խորամանկ Coricci։

— Կամքի ուժի հիման վրայ, պատասխանեց իշխանը։

Շաքէն ու Վարդան փաշան նորէն կանգ առին։ Սառցակոյտերը, ներքնամնակ դասաւորուած, խոշոր դըղեակ մը կը կազմէին, որուն մէջ կային նոյնպէս սառեակ մը կը կազմէին, որուն մէջ կային նոյնպէս սառոյցէ փոքրիկ սեղաններ և աթոռներ։

Սպա՝ Շաքէն ցոյց տալով աթոռներէն մէկը, ըսաւ.

— Սառոյց վրայ ինչպէս կրնանք նստիլ։

— Մի՛ վախնաք, ամէն ինչ որ հոս կը տեսնէք, անուրջ մըն է, ցնորք մը, նստեցէ՛ք, ըսաւ իշխանը։ Ու նստեցաւ Շաքէն կարծր, բայց թափանցիկ սառցանման աթոռներէն մէկուն վրայ, մուշտակը ուսերուն քաշեց ու խնդալով ըսաւ.

— Վա՛րդ, իրաւ որ մանկու չափ իրական է այս ամէնը, ու հիացած կը դիտէր սպասարկուները, որոնք հագած էին ռուսական զգեստ և կը մատակարարէին անուշահամ թէյ, կարկանդակներով։

— Սպասիքօ, ըսաւ Շաքէն ռուսերէն, երբ վերցուց թէյի բաժակը։

— Իրա՛ւ որ ռուսերէն դիտէք, զարմացաւ դեսպանը։

— Նիմնօգո, նորէն խնդաց Շաքէն, — քանի որ Ռուսիա կը գանուինք, պէտք է տեղական լեզուով խօսինք։

— Իակ այժմ անակնկալ մը։ — ըսաւ իշխանը։

— Բայց այս ամէնն ալ արդէն անակնկալ մըն է։

— Սակայն այս մէկը անակնկալներու գլուխ գործոյն է։

— Ինչ է, ինչ։ — հետաքրքրութեան բոլորը, հետաւելով իշխանին։

Դուրս գալով սառոյցի դուռնէն, հիւրերը կանգնեցան գեղեցիկ սեւսրանի մը առջեւ։ Փոքրիկ սայլակներ, Ռուսական չքնդ սարսռազդ կարապաններ, որոնք հազիւ կը պահէին սառնձնուած ձիերը։

Իշխանը հրաւիրեց պատոյտ մը ընել պարտէզի ճիւղոտ ճամբաներով։

Սառնչին սայլակը նստեցան Շաքէն, Վարդան փաշան ու սպասաւոր սայլակը չաքարապատ ծառուիներով և ձիւնի փաթիլները կ'ողջունէին անոնց, ծառերէն կոխուած։ Երկինքի վրայ նոյն սառնչն ու լուսնի կը փայլէին, լուսաւորելով միջոցանակ Ռուսիան։

Վարդան փաշան ամուր գրկած էր կինը, վախնալով, որ վար չինան խաղալիքի նման կոտքէն։

— Վա՛րդ, որքան գեղեցիկ է այս ամէնը, մինչ ալ հնարաւորութիւն ունինք իրագործելու ամէնէն մեծ երեւակայութիւնները անգամ, ինչու չենք ըներ։

— Այս տեսակ հնարները երեւակայութեան ուժը ցոյց կուտան միայն, սիրելիս, գեղեցիկ է, չեմ հակառակիր, բայց մի՛թէ իրական ձգտումը աւելի գեղեցիկ չէ՞, խնդութիւններ են սոսկ... ու յանկերը խոժռեց Վարդան փաշան, որովհետեւ չզգաց թէ իշխանի

մեծարանքը հաճելի ըլլալու պատրուակ մըն էր։

Վարդան փաշան, սակայն, սխալուած ըլլալով բարձրաստիճան մէկը ողջունելու, վայրկեան մը իշխանին ու Շաքէն մինակ մնացին։

— Գոհ էք, սիրկին հարցուց իշխանը։

— Գոհ, ինչ կ'ըսէք. հազար ու մէկ գիշերներու ամէնէն գեղեցիկ տեսարաններէն մէկը պիտի ըլլար այս, ինչ մեծ երեւակայութիւն. — պատասխանեց Շաքէն ժպտելով։

— Ո՛չ, միմիայն ձեզի հաճելի ըլլալու ցնորքի համար ըրի, կ'ուզէի, որ ձեր միտքը վայրկեան մը զբաղեցնէմ։ Այժմ ես աղքատ մը եմ ձեր առջեւ կանգնած, իսկ դուք հարուստ մը, ողորմութիւն կը խնդրեմ ձեզմէ։

— Ինչպէ՞ս կ'ըսէք... իշխա՞ն, կը մռնաք. — ըսաւ վախկոտ ձայնով մը։

Իշխանը չորս կողմը նայեցաւ, անվստահ հայացքով ու յարեց. —

— Այո՛, ճշմարիտ է՛ք, կը մռնամ... չատ բաներ կը մռնամ. — ըսաւ իշխանը և չարաճճակեց զգոյշ ձայնով. —

— Թոյլ տուէք, վաղը ժամը 5-ին, ձեզ գալու, մի մերժէք. կ'աղաչեմ, ըսելիքներ չատ ունիմ։

Շաքէն ժխտական չարժուձին ի պատասխան, իշխանը նորէն կրկնեց։

— Մի՛ մերժէք, կ'աղաչեմ, մի մերժէք։

Մերժելու ժամանակ չունեցաւ։ Վարդան փաշան կը մօտենար։

*
* *

Այդ գիշերուայ փայլուն լոյսերը, ճերմակ ձիւներուն ճամբանները, տայլակները, ու այն ամէնը, ինչոր իրականութիւնէն հեռու էր և երազային, Շաքէն չէր մոռնար, ինչպէս չէր մոռնար իշխան Սլիի խօսքերը, որոնք կ'այրէին անոր միտքը, ինչպէս գործած մեղք մը կ'այրէ մարդուս խիղճը։

Շաքէն, առաջին անգամ ըլլալով, գաղանիք մը ունէր իր ամուսինէն։

Գիշերը, օթոյով տուն դարձած ատեն, քանի անգամ անոր շրթները կամացուկ «Վարդ» կ'արտասանէին, կ'ուզէին պատմել, խոստովանիլ անցած դարձածը, բայց Վարդան փաշայի ներկայութիւնը ակնթարթին ալէկոծ կը վախնար, կը վարանէր ու կը լռէր։ Ու երբ անգամ մը եւս «Վարդ» կանչեց, իսկ Վարդան փաշան այժմ գրկեց զայն ու սեղմեց կուրծքին։

— Ես Վարդն եմ, ըսէ, — ազատեց, — քո Վարդն եմ, ու խնդի համբոյրներով ողողեց անոր տագնապած այտերը, ու զգաց Շաքէն, թէ ամենօրեայ կիրքը կը մղէր զայն դէպի իր մարմինը, և թէ այդ խնդճ մարմինը սիրոյ անծանօթ, նոր ու նոր զրոյմ պիտի կրէ այս գիշեր։

Շաքէն կամեցաւ ազատուիլ անոր գրկէն, չօֆէօրի ներկայութիւնն ակնարկելով, բայց Վարդան փաշայի արիւնը թունաւորուած էր փափաքով մը, որ միշտ կը կրկնապատկուէր, երբ ուրիշներու անյագ հայացքը կը տեսնէր իր կնոջը յուզած։

Առաջին գաղանիքը պահելով, Շաքէն կը գուբար ու կը մտածէր անոր վրայ, ինչպէս սիրուն թռչնիկ մը, որ վանդակի մէջ կը պահեն ու կը վախնան, որ չթռչի։

Առաւօտուն անհանգիստ ու ջղային էր։

— Ինչո՞ւ չվրնաեցի, չյանդիմանեցի զայն, — կը մտածէր, — ինչո՞ւ թոյլ տուի, որ ինծի այդպէս անպատկառ խօսի, ինչո՞ւ։

Ու յանկարծ յիշեց անոր ազաչանքը և ինչ որ քաղցր զգացում ճմլեց անոր սիրտը։ Ու վախցած յիշեց նաեւ, թէ ժամը 5-ին պիտի գայ, բայց Վարդան փաշայի ներկայութեամբ ինչ պիտի ըսէ և ինչպէս։

Այդպէս տանջուելով ամբողջ առաւօտ ու ցերեկը։ Վարդան փաշան նկատեց այդ։

— Ի՞նչ ունիս, Շաքէ, ժժգոյն ես։

— Այո՛, կրնայ ըլլալ, յոգնած եմ, — ըսաւ և ըզգաց, որ այդ առաջին սուտն է։

Բայց ինչո՞ւ չըսել, — կը մտածէր ան, — ինչո՞ւ չպատմել, կրնայ ըլլալ, որ Վարդան փաշան խորհուրդ մը կուտայ, չարիքէ մը կ'ազատէ, սակայն կը տատանէր, կը տատապէր, բայց Սուտի ճամբան այլեւս բաց էր իր առջեւ։

Ժամը 4-ին, երբ Վարդան փաշան կարեւոր այցելութեան պիտի երթար Նոտարին, մեկնելէն առաջ մօտեցաւ իր կնոջը, համբոյր մը առնելու, խղճի խայթ ունեցաւ Շաքէն և նետուեցաւ անոր գիրկը՝ աղաչելով։ —

— Վա՛րդ, ինծի տատանիմ մի՛ ձգեր, Վա՛րդ...

— Ինչ ունիս, Շաքէ չատ ջղայնացած ես այսօր։ Պէտք է որ երթամ, բայց կը ջանամ չուշանալ վերադառնալ։ — ըսաւ Վարդան փաշան ու համբուրելով հե-

ռացաւ, ձգելով Շաքէն իր բազդին, որու անխուսափելի ելեւէջը իր ձեռքը չէր։

Շաքէն կը պատէր անհնակաները, Թախտաւանի սուէրի մը պէս, բայց տեղ մը, անկիւն մը չէր կրնար գտնել հանգստանալու ու սրտին ծանրացած վիշտը նեղելու։ Ան դուրս ելած պարտէզ։ Հրաշալի պարտէզ էր, միայն այդ պատճառով ան համակերպեց այդ տունին, որ Վարդան փաշան գնեց St. Germain։ Առաջին օրը՝ երբ տեսաւ այդ քարաշէն գորշ տունի ճակատը, ինչ որ տարօրինակ նախազգացում մը ունեցաւ ու չսիրեց զայն։

— Տխուր է, կ'ըսէր յաճախ, քանահ մը կը նմանի։

Սակայն պարտէզը, որ անտառի մը պէս խիտ ծառեր ունէր ու նաեւ վարդերու ձմեռնային գոյ ծաղկանոց, քիչ մը ուրախացուցին Շաքէնն։ Ու այժմ, վազելով պարտէզի խորքը, ուր մարմարեայ աւազանի մէջ ոսկի ձկնիկները կը խայտային, ուրախացաւ ու զբոսնացաւ պահ մը։ Յետոյ երկու վարդ կոտրեց, ծերունի այգեպանին ժպիտ մը նուիրեց, սլացաւ նեղլիկ ծառուղիով ու յանկարծ իչխանը իր առջեւ գտաւ։

Կանգ առաւ չնչասպառ, կը լսէր իր սրտի տրագ բաբախումը։

— Կը ներէ՛ք, ըսաւ իչխանը խոր գլուխ տալով. ծառանները ըսին, որ պարտէզ իջած էք։

Իչխանը յուզուած էր և տժգոյն, աչքերը կը փայլէին վճռական որոշումով մը։ Շաքէն զայն մեղքցաւ, կարգաց անոր տառապած դէմքի վրայ զգացում մը, որը չէր կրնար ծածկել։ Կնոջական խղճմտանքը խօսեց Շաքէի սրտին մէջ։

— Խնդրեմ, հանգչինք, հրաւիրեց Շաքէն, ու

նստեցաւ կլոր նստարանի մը վրայ, որ կը գտնուէր խոշոր, անուշահոտ ծառի տակ։

Շաքէի սիրտը կը տրոփէր աւելի ուժգին կերպով որովհետեւ ամէն վայրկեան վարդան փաշան կրնար վերադառնալ։

— Երէք գիշեր ես խենթ մըն էի, տիկին, — ըսաւ իչխանը կամացուկ մը, — խենթ մը էի, ու կարծեցի թէ խենթութիւնս կրնամ զսպել կամքիս ուժովը, բայց սա՛ղ, այսօր աւելի խենթացած եմ, կամ պիտի վճռեմ կամ ամէնէն երջանիկ մարդը պիտի ըլլամ։ Կեանքիս մէջ առաջին անգամն է, որ կը սիրեմ... Մի՛ մի, — ձգէ՛ք որ խօսիմ, մի խոժոռիք ձեր ճակատը հրնչուկանման դէմքով։ Առաջին անգամ, այո՛, ձեզի չսիրելը անկարելի է։ Որուն սիրել ապա՝ եթէ ոչ ձեզ, ձեզ նմանը գոնէ չէ ստեղծած ո՛չ ձեր և ոչ ալ մեր Աստուածը։ Գիտե՛մ, գիտե՛մ, որ իրաւունք չունիմ, գիտեմ որ ամօթալի ունիք, բայց ես ձեզի կուտամ թագ ու գահ և դուք կ'ըլլաք թագուհի մը և ձեր սիրոյ համար ձեր փոքրիկ, ճնշուած ազգը կ'ստանայ իր ազատութիւնը։ Ու իչխանը չէր ձգեր, որ Շաքէն խօսի, հակաճառի, կը չարունակէր կրակոտ չէչտով մը, կամ մինալով անակնկալ հրապոյրով Թմրեցնել, գինովցնել Շաքէի բանականութիւնը ու գրաւել անոր սիրտը, մեծ ցնորքով մը։

— Այո՛, գուք թագուհի, ո՛չ ինչպէս սուաջ հարեմի մը մէջ փակուած, հաճոյքի մը սարկուհի, այլ երեսը բաց ազատ թագուհի մը, թագաւորի մը քոյր։

— Ցնո՛րք, ցնորք· չնչեց Շաքէն, տարուած այդ գգայուն ճայնէն, որ կարծես հէքեաթ մը կը պատմէր։

— Կ'ուզեմ, որ իմ երկիրը Եւրոպական երկիրնե-

րոբ պէս յառաջապէմ ըլլայ, կ'ուզեմ երջանիկ տեսնել հայրենիքս ու ժողովուրդս, ես ինքս թոզաւորել ու սիրել, սիրուիլ ու թոզաւորել: Սիրած էակ մը, ձեզ նման, ընկեր մը ու կին մը ունենալ կ'ուզեմ քալս:

Ապահարզան կ'առնենք ու իմս, իմ թոզուհիս, իմ կինս կ'ըլլաս.

Կ'ուզեմ քեզի, խեղճի մը պէս կ'ուզեմ:

Շաքէն սթափեցաւ, երկնային և հրեշտակային հնչիւններ լսել կարծը, ու ինքն ալ դառնալով հազար պարտականութիւններով հոգեկէն մը, ըսաւ.—

— Իչխա՛ն, իչխա՛ն, զղուշացէ՛ք, իչխանի մը վայել խօսքեր չեն ձեր ըսածները: Զգուշացէք ինծի, ձգեցէք, ըսաւ Շաքէն ու բարկացած վեր ելաւ:

Բայց իչխանը արդէն իր բազուկները մէջ առած էր Շաքէն և կորսնցնելով իր կամքի ոյժը, անոր չըբթոնքները սկսաւ համբուրել, ու Շաքէն ազատուելու, փախչելու հնարը այլևս չտեսնելով ակամայ անձնատուր եղաւ անոր:

— Շա... չա... Շաքէ, լսեցաւ այլանդակ ձայն մը, որ խեղդուած կոկորդէ դուրս գալով կը ճղքէր օդը:

Ուժեղ ճիգով մը ազատեց ինքզինքը Շաքէն իչխանի գիրկէն ու քար կտրած մնաց: Վարդան փաշան, արիւնոտգոյն դէմքով, աչքերուն մէջ սատանի ու կատաղութիւն, կը յառաջանար:

— Շա... Շաքէ: — հազիւ չընչաց ու ծանր, խոշոր սիւնի մը պէս փուռեցաւ գետին:

Շաքէն իր չուրջը նայեցաւ, խոժոռ հայեացքով մը, ու տեսնելով իչխանը ըսաւ.—

— Հեռացէ՛ք այս տեղէն, հեռացէ՛ք

Իչխանը քայլ մը առաջ եկաւ, բայց այնպիսի տեսլութիւն տեսաւ անոր դէմքին վրայ որ չհամարձակեցաւ այլևս խօսիլ, ապաչել, ու դողդի մը պէս անհետացաւ Շաքէի ցոյց տուած փոքրիկ դուռնէն:

***

Անշուշտ, անձայն պատճած էր Վարդան փաշան չըքեղ կտաւատէի մը վրայ, ուր ծառանները հազիւ կրցած էին փոխադրել անոր խոշոր, ծանրացած մարմինը: Շաքէն հեռուն տեղանի մը կոթնած էր, կը վախնար անոր մօտենալ: Կը թուէր անոր, թէ ամէն վայրկեան ան կրնայ ոտքի ելլել ու անհաւատարմութեան ապտակ մը տալ:

***

Շատոպ կանչուած բժիշկները հաստատեցին, որ Վարդան փաշան կաթուածահար մեռած է:

ԳԼՈՒԽ ԺԱ

Վարդան փաշայի հանդէպ ամէն մարդ իր պարտականութիւնները կատարեց։ Ամբողջ հայ գաղութը, ինչպէս և օտարազգիները, մնծարանքով մը տարին զայն վերջին ապաստարանը, ուր այլևս գոյութիւն չունէր ո՛չ սէր և ո՛չ ատելութիւն, այլ միայն յաւիտենական հանգիստ։ Ամէն ոք Շաքէին կը մօտենար ու ցաւակցութիւն կը յայտնէր, իսկ ան քարացած արձանի մը կը նմանէր, սեւ քօղերու մէջ թաղելով իր տժգոյն դէմքը։ Ոչ մէկու երես չէր նայեր, վախնալով, թէ արցունքներէն ուռած աչքերուն մէջ ամէնը կը կարդան իր մեղքը, որու ծանրութիւնը տանելու ուժ չունէր։

Երէցկինը, տէր Աբգարը և Սուսիկը, հեռագիր առնելով, Փարիզ ժամանեցին, անոնց զարմանքն, անակընկալ մահին առջեւ, կ'ուժգնէր Շաքէի վիշտը։

— Որքա՜ն կը սիրէր քեզի Վարդան փաշան, կ'ըսէր երէցկինը լալով, ու ինքն ալ սիրելի մարդ մըն էր, և այդպիսի անսպասելի մահ ...։

Երէցկինը կ'ուզէր հարց ու փորձ ընել, թէ ինչ էր պատճառը այն յուզումի, որ գերեզմանատուն այդ կենսուրախ մարդը, այդ բանաի սիրուած զաւակը։ Սակայն խօսք մը չարտասանեց Շաքէն։

Անգամ մը, երբ ան սիրտը կոտրտր սալօնի մը անկիւնը, բազկաթոռի մը մէջ ինկած, Սուսիկը ըսաւ անոր։

— Մի՛ լար, աղուորիկս, կեանքն է այդ, հիմա կը հաւատաս թէ որքան կը տանջուիմ։ Դուն դեռ տասը տարի երջանիկ կեանք մը վարած ես, էհ ինչ ընենք, Աստուծոյ կամքն է։

— Աստուծոյ կա՛մքը։ — բացագանչեց յանկարծ Շաքէն. — ա՛խ, Սուսիկ, եթէ դիտնայիր... ու սարսափած լռեց, մատներուվ իր խօսքերուն հետեւանքը, բայց տեսնելով Սուսիկի զարմացած աչքերը, ինքզինքը ժողուեց և ըսաւ։ —

— Մի՛, մի՛ հարցներ, Սուսիկ, մի՛ յիշեցներ, չատ կը տառապիմ։

Ու հանգստացաւ Սուսիկը, վերագրելով Շաքէի յուզումը վարդան փաշայի անսպասելի վախճանին։

Տէր Աբգարը, կարճ արձակուրդ մը ունենալու պատճառաւ, սիրսուած էր Պոլիս վերադառնալ, ու Շաքէն ալ որոշած էր անոնց հետ մեկնիլ։

Շաբաթ մը անցած էր։ Մեկնումի պատրաստութիւն կը տեսնէին, երբ Վարդան փաշայի նօտարը զայն տեսնել փութացուց։

Շաքէն չէր ուզեր ոչ մէկը ընդունիլ, սակայն ըսիրսուած էր անոր խնդիրը կատարելու, որովհետեւ կ'ուզէր մեկնիլ անորոշ ժամանակով։

Կարճահասակ ծերունի մըն էր ան, փոքրիկ, խո-

լայն աչքերով, ու անմիջապէս գործի սկսաւ։ Խոշոր թղթապանակէն կարդ մը թուղթեր հանեց ու սպասրսասուեցաւ կարդալ, երբ Շաքէն ընդմիջեց.

— Ես այժմ սրամտախօսութիւնների տեղն չեմ, վիշտս չատ մեծ է։

— Կը հասկնամ, կը ցաւիմ, սիրելի՛ն, բայց....

— Ո՛չ մի բայց, քան մը չեմ կրնար լսել։

— Բայց ... նորէն կմկմաց չուարած նօտարը, հաշիւներ կան, դրամի պէտք կրնաք ունենալ։

— Ե՛ս ... քմծիծաղեց Շաքէն, ամուսինս ամէն ինչ ի նկատի ունեցած է, 10 միլիոն ձգած է իմ տրամադրութեան ներքեւ։

— Բայց ...

— Նորէ՞ն բայց. — բարկացաւ Շաքէն. — այդքան ալ կամակորութի՞ւն։

— Այո՛, բայց ձեր հաշիւներուն մէջ ոչատ էք սիկին, սակայն կայ մէկը, որ կրնայ պէտք ունենալ այդ դրամին։

— Ո՞վ է, զարմացաւ Շաքէն։

— Մի՞թէ չէք գիտեր. այդ մէկը Վարդան փաշայի եղբօր որդին է, որ Անգլիա կը գտնուի։

— Այո՛, կը յիշեմ, ըսաւ Շաքէն. ու իրաւ որ յիշեց Վարդան փաշայի պատմածները, որ ժամանակին անսահման լսած էր։ «Եղբօր որդի մը ունիմ, որ որբ մնացած է ու անոր զաւակին պէս կը նայիմ»։ Յիշեց Շաքէն Վարդանի այս խօսքերը ու դառնալով նօտարին, ըսաւ.

— Կրնաք այդ պարոնին այնքան դրամ տալ, որքան որ կը փափաքի...

— Բայց... նորէն կմկմաց նօտարը... բայց կտակը։

Շաքէն ոտքի ելլելով, պատասխանեց.

— Կտակը կը բանանք ճիշտ մէկ տարի հետքը... Ու մեղմացնելով ձայնը, չարաճճիացաւ.

— Մի՛ զարմանաք, չատ վշտացած եմ, հանգիստ կը փնտռեմ։

Նօտարը գոցեց թղթապանակը ու հրաժեշտ առաւ, բայց երկար ատեն չէր կրնար մոքէն հանել այդ մարմարեայ չափազանցութեամբ նմանող կինը... չեմ ուզեր... վշտացած եմ... այո եմ, այն եմ...

— Ամէն ինչ օրէնքով պիտի ըլլայ — կը փնթփընթար նօտարը. — բայց անոր գեղեցկութիւնը մոռաբերելով, ըսաւ ինքզինքին.

— Աւտոմատ անոր հետ, թող տարի մը վերջ ըլլայ։

Նօտարի մեկնելէն ետքը, Սուսիկը ներս մտաւ նախնեկրու ափոգին կապոց մը բերելով։

— Շաքէս, քանի որ կը մեկնինք, հոս կարգալիք բաներ կան, որոնց, կրնայ ըլլալ՝ պատասխանելու պէտք կ'ըլլայ։

Շաքէն լուռ աչքէ անցուց նամակները ու քանի մը հատ ուսումնական դրուագ, կարճ պատասխաններ գրելով։

Յանկարծ Թուրքիոյ կնիքը տեսաւ նամակի մը վրայ. զոյնը նետեց, սիրտը սկսաւ զարնել ու վարանեցաւ վայրկեան մը. յետոյ Սուսիկի կողմը նայեցաւ, ան ձեռագործ մը ձեռքին՝ ինչպէս միշտ՝ խորասուզուած էր rococo - ի մը մէջ։

Ձեռքը կը դողար Շաքէի, բառերը կարծես թէ չուրջառած մը կը պարէին առջեւը...

«Մեծարգոյ տիկին,

Ես մեղաւոր մըն եմ ձեր առջեւ, մեղաւոր մը, ձեզի ցաւ պատճառելուս համար, բայց կը կրկնեմ նորէն

ու մինչեւ կեանքիս վերջը պատրաստ եմ կրկնելու, թէ երջանկութիւնը ինծի համար արժէք մը չունի, ինչպէս եւ կեանքը, քանի որ ձեզմէ հեռու եմ։

«Ես ստիպուած կըլլամ մեղքս քաւելու, որովհետեւ եթէ «ան» իր կեանքը տուաւ, ես ազատութիւնս կուտամ։ Չիս կ'ստիպեն վերադառնալ Պոլիս, քանատրկեալի մը նման, ամէն քայլիս կը հետեւին։ Բայց կ'երդնում պատուս ու սիրոյս վրայ, որ այն օրը, երբ ես թագաւոր ըլլամ, դուք պիտի ըլլաք թագուհի»։

Իչխան Ալի

Նոյն ատելութիւնը կ'ուզէր զգալ Շաքէն անոր հանդէպ, ինչ որ զգացած էր Վարդան փաշայի մահուան օրը. կը վերյիշեր անոր ամէն խօսքը, ձեւը, ու զարմանքով կը դիտէր իր սիրտը, ուր նորէն խղճմտանք մը կը գտնէր, մանաւանդ հիմա, երբ անոր ու իր մէջ Թուրքիոյ ներկայ կառավարութեան խիստ արգելքը կար։ Յիշեց նորէն անոր յուզմունքը, սիրոյ խօսքերը, համբոյրը ու հիասթափութեամբ, բարկացաւ ինքն իրեն վրայ։ «Չէ՞ որ անոր պատճառով կը տառապիմ այժմ, խղճի անտանելի խայթ մը զգալով։»

Ու վճռական ձեւով մը պատրեց նամակը ու կը-տորները նետեց հեռուն։

***

Պոլիս էին։ Առաջին օրերը հանդարտեցաւ Շաքէն, կը խօսէր, կ'ապրէր մեքենաբար, բայց յիշողութիւնները եկան ու կրկին պաշարեցին անոր հոգին։ Սմէն քայլափոխին Վարդան փաշան կը յիշէր, անոնց քնացած առնը, որ Մահտեսիէն առին, կղզիները, վո-

գոցները, ամէնը Վարդան փաշայի անչունչ հոգիի կնիքը կը կրէին, ու շատ անգամ կ'արթննար դիշերով ու քրտինքներու մէջ դողալով կը վազէր Սուսիկի անկողինը։

— Ինչ ունիս, Շաքէս, անուշիկս, ինչո՞ւ կը դողաս։ — կը հարցնէր Սուսիկը, բայց Շաքէն կուլար, ոչի՛նչ կրնար պատասխանել։ Կը լսէր Վարդան փաշայի ձայնը, որ կը յանդիմանէր զայն...

— Շա՜... Շաքէ՜...

***

Շաքէի յարատեւ անքնութիւնը քայքայեց անոր ջղային կազմը, ու բժիշկներու խորհուրդով, ան ըստիպուած կ'ըլլար մեկնիլ Պոլսէն. ամսկայն, ուր... Եւրոպա չէ՞ր ուզեր երթալ... յանկարծ յիշեց Ռուսիան ու կամեցաւ տանիլ հոն իր ցաւերը, թաղել անոր խիտ անտառներու մէջ, անոր լայնատարած դաշտերու հովերուն ցրուել իր գառն յիշողութիւնները։

Սօֆիին նամակ մը ուղղեց Շաքէն, առաջարկելով ուղեցոյց ըլլալ անծանօթ երկրի մը մէջ։ Սիրով ընդունեց Սօֆին՝ անոր առաջարկը։

***

Շաքէն վերջին անգամ կը պտտէր Պոլսոյ փողոցները, կը դիտէր մզկիթները, կ'անցնէր Սթամպուլ առնող Գալաթիոյ ասպիճաններով. կ'անցնէր հին, նեղ ու մութ տուներու առջեւէն, ինչպէս նաեւ չքեղազարդ Բերայով։

Կ'ուզէր իր միտքը լեցնել իր ծննդավայրի գեղեցկութիւններով։

Քանի մնգամ, Սուսիկի հետ, նաւակով, գացած էր Շաքէն Թօլմաքաղչայի ճերմակ պալատի չրջակայքը, ուր կ'ապրէր, դող պատուհաններու ընդմէջէն, չուք մը, տուներ մը նոյն մարդուն, որ պատճառ եղած իրենց երկուքին ալ անբախտութեան։

Սակայն խանդոտ սրեւելցու նման, մթութեան մէջ ու անձկութեան ծոցը կը պահէին իշխանին արքայական պատերը, ու Շաքէն յուսահատ, հոգիին մէջ պարապութիւն զգալով, կը վերադառնար, չհասկնալով թէ ինչ կը փախաքէր իր սիրտը։

*
* *

Շաքէն ու Սօֆին, Սեւ ծովով, կը ճամբորդէին դէպի Ռուսաստան։ Երկուքն ալ նաւու կամուրջին կռթնած՝ կը նայէին հեռուն, հորիզոնները, ուր երկիր մը կար, որ մէկուն կը յիշեցնէր իր երիտասարդական տարիները, իսկ միւսին կը խոստանար մոռացում և խաղաղութիւն։

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

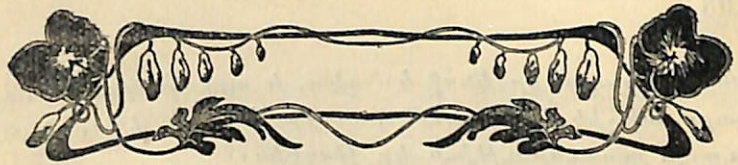

ԳԼՈՒԽ Ա.

Նեվսկի Պրօսպեկտը, Պետրոգրատի գլխաւոր փողոցն ունէր մէկը, կը վայելէր ձիւնի հազարաւոր ոտնատակներ։

Իւրաքանչիւր առաւօտ կառքէն իջեցուց Շաքէն, որ կը ցանկար վայելել մայրաքաղաքի գեղեցկութիւնները։ Գեղեցկութիւններ, որոնք չէին նմանիր ո՛չ Փարիզի եւ ո՛չ ալ փողոցներուն, ուր կ'ինկերը մեղրամոմի պէս բարակ ու նիհար, casino – ներու առջեւ կը պառէին, եւ ո՛չ ալ լուրջ Բելգիոյ մաքրութեամբ վայելուչ փողոցները կը յիշեցնէին։

Ցատկանչական բնոյթ մը ունէր Ռուսիոյ մայրաքաղաքը ու Շաքէի աչքերուն առջեւ նոր երկիր մը կարծես կը ծնէր, նեղլս դեռ սառած ջուրերուն մէջէն։

Գոց կառքեր, սահնակներ, ձիերու բերնի գոլորշին, որ ծուխի կը նմանէր, սպասներու սաղաւարտներու ճերմակ փետուրները, անոնց քաղաքավարի ձեւերը,

անոնց յարդանքը կնոջ հանդէպ, և այդ կապուտաչեայ, կարմրաթշիկ և խնդուն կանայք, Շաքէի վրայ մեծ և ուրախ ապաւորութիւն կը թողէին։

— Մեր ձմեռուայ նման ձմեռ մը տեսած էք այլ ուր, տիկի՛ն, հարցուց իշխան Վօրոնովը։

— Բնա՛ւ, պատասխանեց Շաքէն, այժմ կը հասկնամ այն մարդոց որանք, հայրենիքէն հեռու, կ'երազեն այս հրապուրիչ ձմեռը։

Ու Շաքէն յիշեց առաջ դեսպանի փառաբանութիւնը ձմեռուայ մասին, իշխան Սվի վիլլան, պարտէզը, արուեստական պուրտան ու ձմեռը և ուրիշ ծանր յիշողութիւններ, որոնք կը ճմլէին անոր սիրտը։ Սակայն կամքի ուժեղ ճիդով մը այդ դառն յուշերը ան նետեց իր սրտի խորքերը։

— Բայց դեռ ուրիշ հրապոյրներ եւս ունինք, ըսաւ իշխանը, ապասեցէք քիչ մը. Ծնունդին ձեզի կը նուագենք խոշոր, երկաթ ձիանի սահնակ մը, զանգակներով ազմուկով, ու կը սահինք քաղաքէն դուրս, տեսնելու և վայելելու Ռուսիոյ հարազատ ձմեռը։

Իշխանի կապոյտ աչքերու մէջ ինչ որ անուշ դուրգուրանք մը կարդաց Շաքէն, բայց չարտայայտելով, խնդաց ու ըսաւ.

— Կը մսիմ։

— Այդպիսի մանչամակներու մէջ մսիլ. — ըսաւ իշխանը և Շաքէն սմքուեցաւ իր նայուածքին մէջ։

Սեւ, կարակուլ մանտօն, նոյն մուշտակէ փոքրիկ գլխարկը, տեսակ մը գեղեցիկ չէջանակ կը կազմէին, չեչտելով Շաքէի ապխտակ դէմքը և աչքերու փայլը։ Ամէն անցորդ, կին թէ այր, հոն կը դառնային հայեացք մը ձգելու անոր տարօրինակ գեղեցկութեան։

Ու իշխանը կը տեսնէր այդ ամէնը, եւս աւելի հիանալով անոր վրայ։

Երկու ամիսէ ի վեր Շաքէն Պետրոգրատ կը գըտնուէր։ Վարձած էր մեծ, գեղեցիկ պալատ մը, ուր տասնեակ ծառաներ իրեն կը սպասարկէին։ «Արեւելեան իշխանուհի» կ'անուանէին անոր բոլորը ինչպէս Փարիզի մէջ։

Սօֆին իր տեղը ունէր բարձր շրջանակներու մէջ, ուր իր ազդայրը կը ջանար բարձր պահել իրենց տոհմի անուն ու պատիւը։

Եւ Շաքէն իր անունի, հարստութեան և գեղեցկութեան երեք պատուանդաններու վրայ կանգնած, մտաւ այն ակռզոծ շրջանի մէջ, որ վարը կանգնածներուն հեքեաթ մը կը թուէր։

Սմքին երեկոյ ինքը հրաւիրուած էր կամ իր տունը հրաւիրեալներ ունէր։ Շատեր կը ձգտէին հայեացք մը ունենալ անկէ, հայեացք մը, որ կը գոցէին մանկական աչքերու երկար թարթիչները։

Երբ թագաւորական թատրոնի օթեակը կը մտնէր, թատրոնի մը, որ գեղեցիկ տեսիլի մը կը նմանէր, կապոյտ ու ոսկեգոյն ներքաշնակութեամբ, ամէնուն հետաքրքրութիւնները մէկէն անոր կ'ուղղուէին ու «Արեւելեան իշխանուհի» չղուկը կը տարածուէր սրահին մէջ, իբր խոնարհ բարեգալուստ մը այդ գեղեցիկ օտարուհոյն։

Թագաւորը, որ անգամ մը անձամբ գտնուեցաւ Օքեթայի մը, որուն կարմիր Յաչին ի նպաստ, Օքեթայի մը, ուր հաչակաւոր Շալեապինը կ'աստուածացնէր երգը, հետաքրքրուեցաւ իր դիմացի օթեակը նըստած գեղուհիով, ու ըսաւ.

անոնց յարդանքը կնոջ հանդէպ, և այդ կապուտաչեայ, կարմրաթշիկ և խնդուն կանոյք, Շաքէի վրայ մեծ և ուրախ ապաւորութիւն կը թողէին։

— Մեր ձմեռուայ նման ձմեռ մը տեսած է՛ք այլ ուր, տիկի՛ն, հարցուց իշխան Վլօրնովը։

— Բնա՛ւ, պատասխանեց Շաքէն, այժմ կը հասկնամ այն մարդոց որոնք, հայրենիքէն հեռու, կ՛երազեն այս հրապուրիչ ձմեռը։

Ու Շաքէն յիշեց առաջ դեսպանի փառաբանութիւնը ձմեռուայ մասին, իշխան Սվիի վիլլան, պարտէզը, արուեստական պուրտան ու ձմեռը և ուրիշ ծանր յիշողութիւններ, որոնք կը ճմլէին անոր սիրտը։ Սակայն կամքի ուժեղ ճիդով մը այդ դառն յուշերը ան նետեց իր սրտի խորքերը։

— Բայց դեռ ուրիշ հրապոյրներ եւս ունինք, ըսաւ իշխանը, ապասեցէ՛ք քիչ մը. Ծնունդին ձեզի կը նուաճենք խաչոր, երկաթ ձիանի սահնակ մը, զանգակներով ազմուկով, ու կը սանդնք քաղաքէն դուրս, տեսնելու և վայելելու Ռուսիոյ հարազատ ձմեռը։

Իշխանի կապոյտ աչքերու մէջ ինչ որ անուշ դուրգուրանք մը կարդաց Շաքէն, բայց չարտայայտելով, խնդաց ու ըսաւ.

— Կը մտիմ։

— Այդպիսի մանչամակներու մէջ մտիլ. — ըսաւ իշխանը և Շաքէն սմքմսքեց իր նայուածքին մէջ։

Սեւ, կարակուլ մանտօն, նոյն մուշտակէ փոքրիկ գլխարկը, տեսակ մը գեղեցիկ չէջանակ կը կազմէին, շեշտելով Շաքէի ապիտակ դէմքը և աչքերու փայլը։ Ամէն անցորդ, կին թէ այր, հոն կը դառնային հայեացք մը ձգելու անոր տարօրինակ գեղեցկութեան։

Ու իշխանը կը տեսնէր այդ ամէնը, եւս աւելի հիանալով անոր վրայ։

Երկու ամիսէ ի վեր Շաքէն Պետրոգրատ կը գըտնուէր։ Վարձած էր մեծ, գեղեցիկ պալատ մը, ուր առանձնակ ծառաներ իրեն կը սպասարկէին։ «Արեւելեան իշխանուհի» կ՛անուանէին անոր բոլորը ինչպէս Փարիզի մէջ։

Սօֆին իր տեղը ունէր բարձր շրջանակներու մէջ, ուր իր ազդայրը կը ջանար բարձր պահել իրենց տոհմի անուն ու պատիւը։

Եւ Շաքէն իր անունի, հարստութեան և գեղեցկութեան երեք պատուանդաններու վրայ կանգնած, մտաւ այն սակզօծ շրջանի մէջ, որ վարը կանգնածներուն հեքեաթ մը կը թուէր։

Ամէն երեկոյ ինքը հրաւիրուած էր կամ իր տունը հրաւիրեալներ ունէր։ Շատեր կը ձգտէին հայեացք մը ունենալ անկէ, հայեացք մը, որ կը գոցէին մանկական աչքերու երկար թարթիչները։

Երբ թագաւորական թատրոնի օթեակը կը մտնէր, թատրոնի մը, որ գեղեցիկ տեսիլի մը կը նմանէր, կապոյտ ու ոսկեգոյն ներքաշնակութեամբ, ամէնուն հետաքրքրութիւնները մէկէն անոր կ՛ուղղուէին ու «Արեւելեան իշխանուհի» չուկը կը տարածուէր սրահին մէջ, իբր խոնարհ բարեգալուստ մը այդ գեղեցիկ օտարուհոյն։

Թագաւորը, որ անգամ մը անձամբ գտնուեցաւ Օքեթայի մը, որուն կարմիր Յաչին ի նպաստ, Օքեթայի մը, ուր հանդիսաւոր Շալեապինը կ՛առաւաւծացնէր երգը, հետաքրքրուեցաւ իր դիմացի օթեակը նըստած գեղուհիով, ու ըսաւ.

— Ո՞վ է այդ դիչերային տաղը:

— «Դիչերային տաղը», կրկնեց անոր թիկնապահը, խոնարհութեամբ ծածկելով ժպիտը, Զերդ Մեծութիւն, օտար իշխանուհի մըն է, «Շաքէ-Վարդան Փաշայ» անուանով: Ու թիկնապահը օթեւակէն դուրս գալով, անմիջապէս տարածեց թաղաւարի որոկումը Շաքէի մասին:

Իրաւ որ Շաքէն գիչերուայ տաղի մը կը նմանէր: Սեւ հագուստով, մարմարեայ պարանոցով, որ կ'երեւար թաւիշի մէջէն ինչպէս մութ ժայռի մէջէն դուրս կը ցատքէ փրփրացող ջրվէժը ... ու այնպիսի ազատ մանդնելու ունէր իր իշխանական կուրծքին, որ աստղերու փայլը կը նեմնար անոնց առջեւ:

Բայց կարճ ժամանակամիջոցի մը մէջ նորութիւնը դադրեցաւ նորութիւն ըլլալէ ու նոյնն Շաքէի սիրտը կը նեղուէր ու կը փնտռէր ազմկալից կեանք մը, ուր անվերջ զուարճալիք կար: Սօֆին չուտով հասկցաւ Շաքէի ձանձրոյթը և որովհետեւ գաղտնի յոյս մը ունէր, ուստի սկսաւ որոնել այն կապերը, որոնցմով կրնար կախարդել Շաքէն: Սօֆին կ'ուզէր Շաքէին ամուսնացնել իր եղբօր Վլադիմիրի հետ, ու կը զսպէր անոր վարանումին:

— Մ'ըս, եթէ ես այր ըլլայի, յաճախ կ'ըսէր ան եղբօրը, ինչո՞ւ կ'ընէիր: Դուն ինչո՞ւ կ'սպասես. կ'ուզես որ քիթիդ առկէն ուրիչ մը փախցնէ՞ այդ «Սրեւելեան Իշխանուհին» և անոր անվերջանալի միլիոնները: Զբաղցո՛ւր, ջանայ կախարդել ու քաշել դէպի քեզ: Ապա, այդ կապոյտ, գեղեցիկ աչքերը ո՞ր օրուայ համար են:

— Սօֆի՛, կը յանդիմանէր եղբայրը, որքան սխալ կը խօսիս:

— Ի՞նչ սխալ, կեանքէն կը խօսիմ. իսկ դուն հովուերգութիւն կը խաղաս: Շուտպէ՛, ապա թէ ոչ ուշ կ'ըլլայ:

Սօֆին իրաւ էր. հովուերգութիւն մը կ'ապրէր իշխան Վլադիմիրը, որովհետեւ, 35 տարեկան հասակի մէջ, առաջին անգամ կը ճնար ապշած կնոջ մը հանդէպ, որուն գրաւել, որուն մօտենալ անկարող էր: Զայն սիրած էր առաջին անգամէն ու իր կեանքին մէջ ունեցած չէր դեռ այդպիսի խոր զգացմունք մը: Ինչպէս ուրիչները, ան ալ կապեր ունեցեր էր: Իտալական Օքերայի խումբը, որ ամէն տարի Պեդրոկրատական կուգար, ունէր գեղեցիկ երգչուհի մը, որուն հետ ինքը սիրային կապեր ունէր, բայց այդ կապերը առանց դժուարութեան կը խզէր, որովհետեւ անոնք ծնունդ էին լոկ արփանքներու: Ու յանկարծ եկաւ Սրեւելեան Իշխանուհին, որ անծանօթ դիրք մը կը թուէր իշխան Վլադիմիրին, անծանօթ լեզուով գրուած, ու ան չէր կրնար զայն կարդալ ու հասկնալ:

Կին էր Շաքէն, բայց մանկունակ խօսքեր ու ծիծաղ ունէր. հպարտ ու գոռոզ էր, բաթեհամբոյր ու մարդամօտ: Բայց այն վայրկեանէն, որ Իշխանը քեզանը կը բանար խօսք մը նետելու, Շաքէն նախազգուշանալով, կ'իջեցնէր երկար թարթիչները ու կը դառնար անծանօթ, հեռաւոր էակ մը: Կը վարանէր իշխան Վլադիմիրը ու կը տանջուէր ու կը փորաւէր սրտի անձկութիւնը միայն այն մտքով, թէ Շաքէն ոչ մէկով կը հետաքրքրուէր: Ու կը նախընտրէր Իշխանը անոր քով ընկերոջ մը դերը կատարել, ընկերոջ մը որ միշտ

պատրաստ է նոր հաճոյք կամ զբաղումի գտնել անոր համար, քան թէ բոլորովին կորսնցնել զայն, ուրկէ, անոյշ խօսքով մը։

— Ամէն ինչ անսահման եմ իշխան, բայց ինչո՞ւ ամէնէն հետաքրքիր բանը կը պահէք ինձմէ։

— Ի՞նչ է արդեօք, զարմանալի իշխանը։

Սօֆին, որ ներկայ էր, խնդաց, ու ըսաւ.

— Մ՚թէ կը կարծէք, թէ Փարիզի ապաշնորհ գիշերուայ զբօսանակը՝ մինչ ալ ուշիմ է։

— Օ՜, ո՛չ, «Սուրբի» մը մասին կը խօսիմ։

— «Սուրբի» մը, քոյր ու եղբայր իրար նայեցան։

— Ո՞վ է։

— Այն մարդը, որ հրաչքներ կը գործէ ու պատմէն ներս ամէնէն ընդունուած մէկն է։

— Այո՛, Ռուապուանի մասին է խօսքդ, ու այնպէս խնդաց Սօֆին, ինչպէս ուրախ, գուարթ, բարձրահոգի խնդացած էր մանկութեան օրերուն։ Մինչդեռ կ՚ընդհատէր քացախանչելով.

— Սուրբ, սուրբ, հա՛, հա՛, կը լսե՞ս Վլադիմիր, ու նորէն կը խնդար։

Վլադիմիր կը ժպտէր միայն, ու երբ Սօֆին հանդարտացաւ, դառնալով Շաքէին՝ ըսաւ.

— Մի՛ զարմանաք քրոջս ծիծաղին, չատ հեռու է այդ մարդը սուրբ ըլլալէ. ոչ միայն մարդիկ չեն խընդար, այլ կուրան անոր պատճառած չարիքները։

— Ո՞վ է այդ մարդը, հետաքրքրութիւնս չարժեցիք, կ՚ուզէի զայն ճանչնալ, ծանօթանալ։

— Եթէ չատ կը փափաքիք ես կրնամ միջոցը։

— Սիրելի՛ս, ընդհատեց Սօֆին, դէհ ես խնդացի,

տակայն իրականին մէջ խնդալու պատճառ չկայ։ Տեսնուելէք հետը, եթէ դուք օտարուհի մը չըլլայիք, ձեզի կրնար վտանգ մը ապահովել։ Այդ Սուրբը գեղեցիկ կիներ չատ կը սիրէ։

Երկու օր վերջ Շաքէն հրաւիրուած էր իշխանուհի Ռուբովսկի մօտ, որուն պիտի այցելէր Ռուպոյ էն ազնիւ մարդը։

Կիներու հետ խոսնուած, ոսկեայ բազկաթոռի մը մէջ կրթնած, Շաքէն կ՚ուսումնասիրէր անոնց ջղագրգիռ դիմագիծերը. կարծես, թէ հրէից ժողովուրդը, ամենուն ու չորչարուած, «Մեսիայի» գալուն կը սպասէր։

— Եկա՛ծ, եկա՛ծ, պոռացին յանկարծ այդ քաղաքակիրթ ազնուականուհիները, ոտ ուեղերնին հլլելով, շրջապատեցին միջահասակ, թուխ մօրուքով մարդ մը, որ իր խոշոր օձի խայթի պէս ծակող աչքերը պատուհաս չորս կողմը, ձանձրացած բարեւ մը տուաւ ու նայեցաւ հանդիսատես նստած Շաքէին։

Ձեղքելով ազնուականուհիները չիտակ անոր մօտեցաւ։ Կիները իրարու նայեցան ու ժպտեցան։ Սակայն աստիճանը կամենալով հանձնել ըլլալ Սուրբին, բազկաթոռ մը գրաւեց Շաքէի մօտ ու հրամցուց նստիլը։

— Ո՞վ է ձեր չքնաղ հոգեղէնը.—հարցուց Սուրբը։

Շաքէն գոցեց իր երկար և պիրուն թարթիչները։ Ռասպուտինի աչքերը անհամբայ, տարօրինակ փայլ մը ունէին։

Տանտիկինը ներկայացուց.

— «Սրեաւ լման իշխանուհի Շաքէն»։

— Ա՜, ա՜. — բացականչեց Սուրբը, ու սկսաւ հարց ու փորձ ընել։

Շաքէն կը պոռտախանէր անոր, մխիթարական ղգալով, որ այդ մարդը ծածուկ, քաշող ուժ մը ունէր, ու կ'ղգար, որ իր կամքը խաղալիք մը կրնար դառնալ անոր կոչտ ու ամուիկ ձեռքերու մէջ։ Անհանգիստ կերպով Սուրբը անոր կը մօտենար, ձեռքը դնելով մերթ Շաքէի ուսին, մերթ անոր կլոր ծունկերուն, կը քաշէր փաղաքշանքով, ինչպէս կատու մը իր սիրոջը։

Այդ հպումները անհաճոյ էին Շաքէին, բայց կամք և ուժ չունէր դիմադրելու։

— Տիո՛ւր ես, քու կխտադոց աչքերու մէջ կը տեսնեմ, որ հոգս մը ունիս. — կ'ըսէր կատուկ չեչառով մը. — եկո՛ւր, եկուր մօտս, վաղը ժամը 7ին տանենները, կը փոխարինեմ քու վիշտը, քեզի սիրցնել կուտամ կեանքը, ամէն ինչ ոյտակ է, հողի վրայ, անդին բան մը չկայ... եկո՛ւր, քեզի ամէն բան կը տրվեցնեմ։

Շաքէն լուռ կը լսէր այդ տարօրինակ խօսքերը. իսկ ամուիկ ձեռքերը դեռ կը չարաճճակէին չոյել Շաքէն ու Սուրբի աչքերու մէջ այն վաստակած փայլը տեսնուս, որ ունէր վարպետ փայտն, երբ պատկիկ նկարներու սէրը կ'ուզէր իրականացնել։

Տեղէն հլլելով՝ հպարտ, ըսաւ Շաքէն.

— Շա՛տ, չափէն շա՛տ սիրալիր էք, բայց վաղը առաւօտուն կը մեկնիմ.

Ու դուրս ելաւ, ձգելով Սուրբը չուտուած դրութեան մէջ։

Տանտիկինը անոր ճամբայ դրաւ Սօֆիի հետ, իսկ վերջիններս անոր չնորհակալութիւն յայտնեցին հիւրասիրութեան համար։

Անոր այլայլումը հասկցաւ Սօֆին, բայց լուռ

մնաց, չուզեց անդրադառնալ եղած դէպքին, որովհետև Ռուսպուտինը կը յիշեցնէր Ռուսաստանի վէրքը, որ սուրբիներու ընթացքին ապակտուած էր արքունիքը և բարձրը դասը։

— Տարօրինակ ուժ ունի այդ մարդը, ըսաւ Շաքէն իշխան Վլադիմիրին՝ վերադարձին։

— Այո՛, սուրբ մէջն է իր ազդեցութիւնը։

— Միայն թուլակամները կրնան անոր ենթարկուիլ, յարեց Շաքէն։

— Բայց կեանքի մէջ աւելի չատ են թոյլերը, քան ուժեղները. ըսաւ ալսուր չեչառով մը իշխանը։

Իսկ Սօֆին լուռ կը լսէր, համոզուած ըլլալով որ իր եղբայրը երաւացի է։ Ու Սօֆին կը վերյիշէր չատ բաներ։ Դիտէր որ ինքը մէկն է թուլակամներէն, որ ինքը խոտուած է, չէ ազատած Սուրբի ճկուն ճանկերէն. անոր խոշոր մազոտ ձեռքերը նոյնպէս չոյած են իր ծունկերը և Շաքէի չափ կամքի ուժ չունենալով, ինքը գոցած է անոր քով և իր սրտի մէջ պահած է անոր ուժեղ բազուկներու ու գեհենիկ կիրքերու յիշատակը։

Միւս օրը, Շաքէն և Սօֆին, իշխան Վլադիմիրի ուղեկցութեամբ, մեկնեցան Մոսկուա։

ԳԼՈՒԽ Բ.

— Այս ի՞նչ գեղեցիկ քաղաք է, կը հիանար Շաքէ։

— Այո՛, Մոսկուան տեսակ մը ընտանեկան ու քաղաքական բնոյթ ունի, կը պատասխաներ Վլադիմիր իշխանը, սակայն մենք մայրաքաղաքի բնակիչներս, մեր խոժոռ տեսները կը սիրենք։ Մոսկուան դեմոկրատ կը դանենք, ան այլազան դիմագծեր ունի, մինչդեռ Պետրոկրատը մէկ դիմագիծ միմիայն, գռեզոզ անզգուշանի մը։

— Ես սիրեցի Մոսկուան. ան ինձ Պօլիսը կը յիշեցնէ, որովհետեւ անոր պէս պարզ է, ձիր ըսած պէս չդեմոկրատ։ Մ'ըսէ ասոր պէս գեղեցիկ տեղ մը ունիք Պետրոկրատի մէջ, կ'ըսէր Շաքէն, կրեմլի խաչոր հրապարակը կանգնած, անվերջ ոսկէ գմբէթները հաշուելով։

— Այո՛, պատմական տեսակէտէն իրաւ է՛ք. «քառասուն քառասնեակց» եկեղեցի ունէր Մոսկուան, այժմ

անյուշ տեղին կայ, ատոր համար «Ոսկէ-գլուխ Մոսկուա կ'անուանուի։

— Ջաւիկ գիշեր մը պէտք է ըլլայիք այս հրապարակին վրայ, որ տեսնէիք թէ ինչպէս հազարաւոր ժողովուրդ խառնուած կ'ապասէ աւանդական ժամուն, երբ յանկարծ այս խաչոր զանգակը կը զանգահարէ առաջին անգամ, ու միացեալ բոլոր եկեղեցիները կը հետեւին անոր միաձայն, կը պատմէր իշխան Վլադիմիրը, Շաքէի հետ բարձրանալով «Իվան» զանգակատան հրապարակը. ուրկէ կը բացուէր Մոսկուայի լայնատարած ձիւնավոյլ տեսարանը անոնց աչքերուն առջեւ։

— Այդ գիշեր, ազօթքն է, որ հազարաւոր բերանները երկինք կը բարձրանայ ու դրախտի դուռները կը զարնէ։ Բայց ամէնէն հաճելին այն է, որ ամէն մարդ կը համբուրուի այդ առթի գիշերը։ Քրիստոսի անունը կը մաքրէ ամէն մարդ ու արտերը խրտուռ կը մնան։

Անոր խօսքերուն և պատմութիւններուն հրճուանքով կը պատէր Շաքէն մեծ ու փոքր եկեղեցիներ, կոթողներ, ուր երիտասարդ զոյգերը իրենց բարակ, անմեղ ձայներով կը հնչեցնէին բարձր կոմպոներնին։ Ու կ'զգար, թէ հաճելի ազգ մըն է, ռուս ազգը, աւելի հաճելի, քան մինչ այսօր տեսածները։ Տարօրինակ բարեացակամութիւն, հաճոյակատարութիւն ունէր ամէն ոք, և ինչ որ աւելի եւս կը զարմացնէր Շաքէին, անոնց հոգին էր, որ կը բացուէր, կը մերկանար ուրիշի մը առջեւ։ Շատ քիչ ծանօթ մը անգամ կրնար ուրիշի մը առջեւ բանալ իր հոգու խորքերը։

Մոսկուան աւելի զեմոկրատ ըլլալով, Շաքէն աւելի միջոցներ ունեցաւ հաճոյք առնելու։ Կայն այդ

լակներու մէջ ընկղմանած մօտ 15 հոգի կը սլանային ձիհնոտ դաչտերու վրայով ու յոգնած, անօթի, հանդիսա կ'առնէին քաղաքէն դուրս, ղբօսարանի մը մէջ, ուր հարուստները միայն մուտք ունէին։ Անագին չքեղ սրահը, սեղաններով լեցուն, կը վայլէր հարիւրաւոր լոյսերու մէջ։

Ցիպսիներու տխուր մեղեդիները կամ զուարթ, կրակոտ, երդ ու պարը, կը փոխանցէր մնծաքանակ եւրոպական նուագախումբը։

Յանախ առանձին սենեակ կ'առնէին, որպէսզի չը խառնուին ամբոխին հետ։ Ցիպսիներու դոյզնզոյն հագած խումբը ներս կուգար և Շաքէն չրջապատող կէս գինով երիտասարդութիւնը կը պահանջէր անոնցմէ երգ ու պար։ Սեւաչեայ գեղեցիկ ցիպսուհի մը առաջ կուգար ու այնպէ՛ս քաղցր, այնպէ՛ս տխուր կ'երգէր, որ Շաքէի հոգին կուլար անոր հետ միասին։ Իսկ իշխան Վլադիմիրը Շաքէի ականջին կամացուկ մը կը թարգմանէր երգի իմաստը։

«Կեանքի մէջ անգամ մը կրնամ ես սիրել. քեզ մոռնալ չեմ կրնար երբեք, քու յուշերովդ միայն կրնամ ապրիլ»։

Սիրոյ այդ յուզիչ խօսքերը կամացուկ մը կը բանային Շաքէի սրտի դուռները։ Ու յանկարծ այդ տխուր երգին հետը, այնպիսի կրակոտ երգ ու պար կը թնդացնէր սենեակը, որ կը թուէր թէ վայրկեան մը խենթութիւն եկաւ վրանին, ու կեանքը այնպէս մը կը փոխարանէին՝ կարծես թէ վերջին օրն էր այդ կեանքի։

Ու Շաքէն, որ երբեք չամբանիա չէր խմեր, աւելի քան գաւաթ մը, գինովցած կ'զգար ինքզինքը ու

աննկատելի կերպով կ'ընթանար հեչտաթիւթեան ճամբով։ Արդէն յաճախ կը ձգէր, որ ձեռքերը համբուրեն և լուռ կ'ընդունէր չրթունքներու երկչոտ տաքուկ հպումը։

Ու տուն վերադառնին՝ կիսաքուն կը վերյիշէր իշխան Վլադիմիրի չրթունքներու հպումը իր ականջին ու կ'ընդունէր այդ թոյնը, որ կաթիլ կաթիլ կը մնար իր արեան մէջ։

Տարօրինակ չէր թուար այլևս իրեն այդ տեսակ երեկոյներու առեն Սօֆիի չառագուստած դէմքը, բարձր ծիծաղը և անոր գրկախառնութիւնը, երկար թաւիշեայ վարագոյրին ետեւ։

Երկու Շաքէ կար այլևս. մէկը ցերեկները կը պատէր քաղաքը ու կ'ընդունէր իշխան Վլադիմիրի լուրջ բացատրութիւնները, իսկ միւսը՝ գիշերային թատրոնի յուզմունքէն ետք, որ ջղերը կը թուլցնէր, պառկած առեն կը գտնուար վաւաշուն, խնդացող կին մը, որ վայրկեանի մը համոյք կը փնտռէր։

— Դիտէ՛ք, սիրելիս, ըսաւ օր մը Սօֆին, խնդալով, Մեծ Դուքսի ազգն, Իշխան Բօլ ևկած է և մեզի պիտի ընկերանայ այս գիշեր ... ան յատուկ ձեզի համար ձգած է մայրաքաղաքը, երկու չաթաթ արձակուրդ առնելով։

— Մեծ Դուքսի ազգ՝ Բօլ ով է, չե՛մ ճանչնար։

— Այո՛, ձեր ճամբան այնքան Բօլեր կը սպասեն որ ... բայց այս գեղեցիկ իշխանը տարբերաւոր բացառութիւն մըն է։

— Մ'... ու յիշեց Շաքէն սիրուն երիտասարդը, որ երեկոյի մը առեն բանաստեղծութիւն մը նուիրած էր իր իրեն։

— Բայց տղայ մըն է ան դեռ, բացագանչեց։

— Այո, հազիւ քսան տարեկան։ Սակայն կատարեալ մարդ մըն է. ունի չատ մը առաւելութիւններ ու խոշոր պակասութիւն մը, ատոնք կշռելի կամակոր է, բաժը կ'ընէ. ատոր համար իր ընտանիքը չհակառաբեր անոր։

Մոսկուայի չքեղ, 4000 հոգ տրահի մը մէջ, ուր ռուս ժողովրդական երգչուհի մը հարազատ երգերով ծափեր կը խլէր, Իչխան Բօլը գանգրաբազարդ, չիկահեր գլուխը խոնարհեցուց Շաքէի առջեւ, ձեռքը համբուրեց ու քաղաքավարի։

— Ձեզի համար եկած եմ։

Այդքան հանդարտութիւն, այդքան տղայ հասակի մէջ, մտածեց Շաքէն ու բարձրաձայն ըսաւ.

— Շատ մեծ պատիւ կ'ընէք ինծի Իչխանիկ...

Հեղնանքը հասկցաւ երիտասարդը ու աչքերը փայլեցին կատաղութեամբ մը, բայց Շաքէի լայն բացած աչքերուն առջեւ ան խոնարհեցուց իր կրպակտոր, կապոյտ աչքերը, ապակի յանկարծ առաւ Շաքէի ձեռքը ու անդուլ համբոյր մը դրոշմելով մատներուն, ըսաւ.

— Պատիւը ինծի համար է տիկի՛ն։

Շաքէն ու Սօֆի հայեացքներ փոխանակեցին ու երկուքն ալ հասկցան թէ Իչխանիկի ժամանումը ինչ որ անհանգիստ հետեւանք մը պիտի ունենայ։

— Եթէ ան Մեծ Դուքսի տղան չըլլար, դաս մը պիտի առնէր ինձմէ, ըսաւ Իչխան Վլադիմիրը Շաքէին, կատաղի մէջ, երբ ըստ սովրութեան, կ'երթայինք դիշերօթիկ ճաշկերոյթի։

Նորէն առանձին, մեծ սեղանի մէջ, խոշոր սեղանի մը վրայ լեցուած էին ռուսական համեղ կերակուրները,

Ամենօրեայ ծրագիրը նորէն կը կատարուէր։ Շամբանեան կը ղրկէր սեղանը։ Օգը կը թնդացնէին խրճանները, կը ցնդեցնէին ամօթխածութիւնը, ու կը մերկանար ամէնուն հոգին ուելի, քան թէ կրնայ մերկանալ մարմին մը։

Շաքէն գինովցած երգերէն ու պաչտոմոնքէն, Իչխանիկի կրակոտ, անզուսպ, գարնան ջրհեղեղի նմանող խօսքերը կը լսէր ու կ'ըսէր.

— Իչխանի՛կ, դուք չատ մեծ բանաստեղծ մը ըլլալու էք։

— Միայն թէ պիտ պատկէս քաղցր Իչխանիկ ըսէ՛ք. ձեզի պէս դիցուհի մը աչքի առջեւ ունենալէն հաքը, յանցանք մըն է բանաստեղծ չըլլալը։ Ու Շաքէի գաւաթը ձեռքէն խլելով, անոր շրթունքներուն դպած տեղին կպցուց իր ջղային, դեղեցիկ բերանը ու խմեց գայն մինչեւ վերջին կաթիլը։

— Կը գինովնաք, կամաց մը ըսաւ Շաքէն։

— Այրդէն գինով եմ այն օրէն, երբ ձեզ տեսայ։

— Զգուշացէ՛ք, գինեմոլ կրնաք դառնալ, խնդաց Շաքէն։

— Հոգ չէ՛, ապագինութիւնը ձեր փոքրիկ, դեղեցիկ ձեռքերուն մէջն է, ու կառնալով՝ համբուրեց ափը։

Նորէն խնդաց Շաքէն։ Իր սրտին մէջ կ'զգար ինչ որ հրապուրիչ չերմութիւն մը, տարօրինակ այդ անդուլ երիտասարդական սէրէն։

Ու չէր գիտեր թէ, ինչպէ՛ս փոքրիկ սենեակի մէջ դուսաւ Իչխանիկը, իր քով նստած, մինչ ինքը կ'սպասէր. ինչպէս միշտ, Իչխան Վլադիմիրին։

Ամուր գրկելով անոր իրանը, «տրա՛գ» պոռաց Իչհանիկը հոստ կառապանին։

Արագ սլացաւ սահնակը, ճեղքելով ճերմակ անապատը և ձիւնախառն հովը։

— Ո՞ւր կ'երթանք, հարցուց չուարած Շաքէն։

— Սիրոյ անապատը։ Լուսինը ինչպէ՞ս կը չղնդղայ ձեր աչքերուն մէջ. ինչո՞ւ նկարիչ մը չեմ, որ յաւերժացնեմ ձեր գեղեցկութիւնը, որմէ կը սոսկամ, այո՛ կը սոսկամ...

— Բայց բանաստեղծը նոյն նկարիչն է. և ինչո՞ւ կը սոսկաք, ինդալով հարցուց Շաքէն։

— Կը սոսկամ այն զգայմունքէն, որ իմ մէջ վառած է ձեր գեղեցկութիւնը, կը սոսկամ իմ ոտպագոյն և իմ կեանքէն։ Մեր տհմը մխոյն մէկ անգամ կը սիրէ և ոչ աւելի։

Շաքէն եւս սոսկաց անոր խորհրդաւոր խօսքերէն, ու վարանոտ չուրջը նայեցաւ։

— Բայց ուր մնաց Իչհան Վլադիմիրը։

— Իչհան Վլադիմիրը, հեգնեց Իչհանիկը, չրատան գլխի կը նմանի։ Ես անոր ըսի, թէ դուք էք առած ձեզ առաջնորդելու իրաւունքը... Եթէ տեսնէիք անոր դէմքը... ու ինդաց Իչհանիկը նախանձի խնդութեամբ մը։

— Բայց ես ձեզի առած չեմ այդ իրաւունքը, ըսաւ Շաքէն։

Գրկելով Շաքէի ուսերը իր ուժեղ ձեռքերով, մօտեցաւ անոր երեսին ու չընչաց.

— Իրա՜ւունք, խո՛ւթ, կո՛մք, սմէն ինչ ձուլուած է սիրոյ կրակին մէջ։ Երկու սրտ սմբողջ կ'երազէի

ձեր այդ աչքերը. կը ցանկայի սմբողջ երկու սրտ ձեր այդ փոքրիկ բերանը... այդ բերանը...։ Ու համբոյրներուս անզուսպութի մը թափեցաւ Շաքէի չերթունքներուն, աչքերուն, թուչերուն ու կիսաբաց մուշտակիդ երեսցող ճերմակ վզին ու կուրծքին։

Լո՜ւռ, անո՜ւժ, կ'ընդունէր Շաքէն այդ յանկարծակի արտայայտութիւնը. այնքան վարակիչ ուժ ունէր այդ կրակոտ երևոյթը, որ անզսպաելիօրէն, Շաքէն եւս պատասխանեց անոր։ Կ'ուզէր ու կը փնտռէր, նոյնն ու նոյնն, անոր համբոյրները։

Տուն կը վերադառնային։ Շաքէն՝ յոգնած, թմրած, իսկ Իչհանիկը զուարթ, ինչպէս յաղթանակէ վերադարձող զօրապետ մը։

Սառաւօտը, զարթնելով ու վերյիշելով գիշերուայ խենթութիւնները, տարօրինակ բան, Շաքէն այլևս խենթութիւն չէր համարեր զայն, այլ հրապուրիչ անկանք մը։

Նոր կեանք մը սկսաւ Շաքէի համար։ Սմէն երեկոյ, սիրոյ մը պէս, սահնակով Իչհանիկը անոր կը տանէր ձիւնոտ, լայն փողոցներով, կատաղի համբուրելով

* * *

Շաքէն իր չքեղ տան մէջ երեկոյթ մը կուտար։

Հրաւիրեալները կը հիանային անոր քմահաճ փափաքին, սմէն մէկ սեռնական ծաղկանոցի մը կը նմանէր։ Զմեռուայ այդ սառնիկ ձիւնին, սմէն մարդ կը կարծէր թէ Նիս կը գտնուի, carnaval ի օրերուն։ Սեռնակ մը վարդերով զարդարուած էր, ուրիշ մը մեխակով, եր-

րորդ մը համեստ մանուչակի բուրմունքով լի էր, իսկ խոշոր սրահը orchidées-ներով կը բուրէր, ուր ինքը Շաքէն այդ խորհրդաւոր ծաղիկին կը նմանէր։

Սեւ, թափանցիկ հագուստներու մէջէն հալանի մարմինը սիւնի պէս կը սլանար։ Կուրծքէն Շամիրամի 52 զմրուխտները կախուած էին, գլուխով բոլորի ուշադրութիւնը։

— Որքա՜ն հմայիչ էք, բաւ իշխան Վլադիմիրը պարի առնէն, հմայիչ և հեռաւոր երազի մը պէս։

Շաքէն անոր ախորժ խօսքերէն ջղձի խայթ մը ղգաց, նիւթը փոխելով հարցուց.

— Ինչպէ՞ս կը գտնէք այսօրուան զարդարումը։

— Այնչափ վիզեցիկ, ինչպէս ամէն ինչ, որ ձեզմէ կուգայ։

— Ինձմէ չէ՛, Նիէն է որ կուգան այս ծաղիկները, խնդաց Շաքէն, բայց սիրտն իշխանուհի Օրլովան ձեզի կը նայէ։

— Պարի հրաւիրած եմ, բաւ իշխանը, ձեր քովը ամէն պարտականութիւն կը մոռացուի։

— Ուրեմն, à la prochaine, բաւ Շաքէն, ու դարձաց ընդառաջ նոր հիւրերու։

Կէս գիշերին ժամանեց Գեղարուեստական Թատրոնի անուանի դերասան մը, որ ծափերու մէջ սրահացոյց յայտնի դրագէտի մը երկը։ Եկան նաեւ Թագաւորական Օպերայի երգիչ, երգչուհիներ, որոնք խանդավառ ծափերու հետ միասին, խլեցին նաեւ Շաքէի գոհ և ուրախ ժպիտը։ Ամէնուն անուշ խօսք մը նուիրեց Շաքէն, որ կը պատէր սրահներուն մէջ, ատոր կամ անոր մօտենալով, բայց ծածուկ փափաքով ամէնուրեք կը վնասէր Իշխանիկը, ու կը զարմանար անոր

ուշ մնալուն։

Ժամը 1ին մօտ էր, հիւրերու մեծ մասը կը հեռանար, երբ ներս մտաւ Իշխանիկը։ Շաքէն անմիջապէս նկատեց, որ ան վրդովուած է։

— Ի՞նչ ունիք, Իշխանի՛կ։

— Միայն այս գիշեր հոս եմ. վաղը առաջուան եմ տուն վերադառնալ։

— Ինչո՞ւ այդպէս յանկարծ. չէ՞ որ արձակուրդի ժամանակը դեռ լրացած չէ։

— Կ'երեւի թէ իմ ներկայութիւնը մէկու մը կը խանգարէ հոս, խոչընդոտ կը նկատուիմ։

— Ինչե՛ր կ'ըսէք, Իշխանի՛կ։

— Սխալուած եմ մեկնիլ, բաւ Իշխանիկը. ջղային կրակը աչքերու մէջ. ու հեռանալով Շաքէէն, գնաց բիւֆէն ու սկսաւ չամպանեայ խմել՝ մէկը միւսի ետեւէն։

Շաքէն Սօֆիի ուշադրութիւնը հրաւիրեց Իշխանիկի վրայ։

— Զգէ՛, մանուկ մըն է, ձգէ՛ որ խմէ ու մոռնայ։

Հիւրերը կը հեռանային, Իշխան Վլադիմիրը ու Սօֆին եւս հրաժեշտ տալով, մեկնեցան։

Շաքէն վերջին հիւրը ճամբու դնելէն ետքը՝ լոյսերը մարել տուաւ ու առանձնացաւ իր ննջարանը։ Դեռ չմտած ննջարանը կանգ առաւ զարդախուցի մէջ, նայեցաւ հայելիին, ու անոր մէջ տեսաւ երկու Շաքէ։ Կարծես այդ հայելին ուժ ունէր արտայայտելու Շաքէի հոգին։ Մէկը մարմնացած Շաքէն էր, հոյակապ ու հըմայիչ, իսկ միւսը՝ անոր մերկացած հոգին, որու վրայ կարծես եղիպտական գրերը պղծութեան հետքեր կը գրէին։ Վայրկեան մը սոսկաց Շաքէն ու աչքերը գո-

ցեց ու մտաբերից պղծութեան քաղցր հերոսը։ Ու-
մոց արդեօք. մի՞թէ մեկնեց առանց մնաք բարեւի,
գինով էր՝ կ'երեւի, մտածեց Շաքէն։

Ներս մտնելով ննջարանը, վառեց եւ լուսատուկան
լոյսը, սենեակը փայլեց վարդագոյն լոյսով ու ցնցուեց
յանկարծ Շաքէն, չուարեց ու ապշանն դարձած կը նայէր
Իշխանիկին, որը կանգնած էր իր պահարանի քովը։

— Դուք հո՞ս, այս ժամո՞ւն... հապճեպ կրցաւ ար-
տասանել Շաքէն, ու վայրկենական ինքզինքը զգաց
Իշխանի ուժեղ բազուկներու մէջ, ինչպէս անօգնական
եւ խեղճ էակ մը։

Ու համբոյրներու տեզատարափը ոգողեց անոր ե-
րեսները, շրթունքները եւ մերկ ուսերը։

— Իմա պիտի ըլլաս, իմա, այս վայրկեանին, կը
հասկնաս, իմա։

Ու Իշխանիկը, անասնական կիրքերի տարուկ դար-
ձած, սկսեց պատռտել Շաքէի թափանցիկ հագուստնե-
րը ու քաշել դէպի անկողինը, որ լայնօրէն բացուած՝
կ'սպասէր իր տիրոջը։

Շաքէի, այն երկրորդ Շաքէի հոգին, պղծուած ու
թունաւորուած, վերատիսուեց, մաքրուեց կարծես, ու
Շաքէն պոռաց.

— Սրիկայ, սրիկա՛յ մըն ես դո՛ւն եւ ո՛չ քան
Իշխան... ձգի՛ր զիս։

Սթափուեց Իշխանիկը, վայրկեան մը բացաւ իր
բազուկները, սակայն, անմիջապէս յարձակուեցաւ անոր
վրայ։ Պատռտուած հագուստներու մէջէն երեւցող գեղեց-
կութիւնը կորնչացնել տուին Իշխանի բանականու-
թիւնը։ Լուռ մեղսամարտութիւն մըն էր, որ սկսաւ
կնոջ մը եւ պղնուականի մը միջեւ, որը սիրոյ հրա-

պոյրը կը կոխոտէր կոչա վարմանքով մը։ Շաքէն
զայն կը խածնէր, կը պաչապատուէր ակռաներով եւ ե-
ղունգներով, սակայն պատանին ուժէն կը կատաղէր
այդ դիմադրութիւնէն ու կ'որոտար.

— Իմա, իմա պիտի ըլլաս։

Վերջին ճիգ մը երաւ Շաքէն ու անոր բազուկնե-
րէն ազատուելով, թափչիք մը գործեց դէպի պանգակը
ու երկար եւ ուժեղ զանգահարեց, որմէ պարմանեցին
բոլոր ծառաները։

Իշխանիկը կատաղած գազանի կը նմանէր, չուա-
րած հայեացք մը ձգեց իր չուրջը, ուր անկարգու-
թիւն կը տիրէր։ Իսկ Շաքէն կը հեւար չնչասպառ,
պատին կրթնած ու ձեռքը պանգակին։

Անխօս եւ ամօթահար, ոճրագործի նման, կոխկըր-
տելով Շաքէի վրէն թափած Շամիրամի 52 զմրուխտ-
ները, ինքզինքը դուրս նետեց Իշխանիկ Պօլը։

Ներս վազող ազախինը Շաքէին գտաւ նուաղած,
ինկած գորգի վրայ։

* * *

Հետեւեալ օրը Շաքէն չոգեկոտրոմով մեկնեց Ռու-
սաստան։ Օրհասու հասաւ Սօֆիի հետ, ուր նոյ պիտի
նստէին Պոլիս երթալու համար։

Փոքրիկ լրագրավաճառները կը պոռային, վրդո-
վելով անցորդները.

— « Վերջին ժա՛մ, վերջին ժա՛մ, Իշխան Բօլի
անձնասպանութիւնը»։

— Սպասի՛ր, սպասի՛ր, թերթ մը առնեմ, ժպտա-
նաց ըսաւ Սօֆին։

Անանք նաեւ փոքրիկ խուցի մէջ կարդացին Իշխանի մահուան մանրամասնութիւնները։ Նոյն առաւօտ, երբ անանք կը մեկնէին, Իշխան Բօլը ապառնած դառած էին իր անկողնի մէջ, նամակ մը թողնելով իր ծնողաց։

«Ո՛չ ոք մեղաւոր է իմ մահուանս մէջ. մեղաւորը ես եմ. մեղք մը գործած եմ, որ միայն մահը կը քաւէ»։

Երկու կաթիլ, ծանր ու խաշոր արցունքներ ցոլացին Շաքէի աչքերու մէջէն ու ընկան այդ պարզ յայտարարութեան ահա տառերու վրայ։

— Ինչ չար բախտ, կը մտածէր ան, մինչ այսպէս միւռ պատճառ պիտի ըլլամ զիս սիրողներու անբախտութեանը։

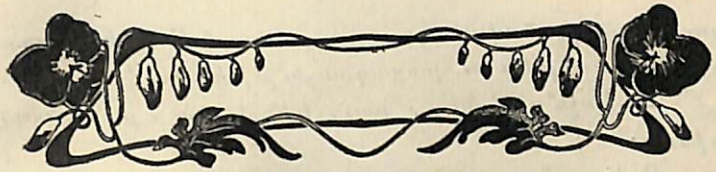

ԳԼՈՒԽ Գ.

Անձրեւոտ երեկոյ մը նաեւ մտաւ Վոսկոթի լայն ծոցը։ Երկինքը տխուր ու մախրագոյն էր ու կարծես ձէն լուռ կուլար, մանր մանր կաթիլով ջուրերուն երեսը։ Շաքէի սիրտը ճմռուեց ու ըսաւ.

— Սօֆի՛, չեմ գիտեր ինչո՞ւ, կը վախնամ, սիրտս շատ տխուր է։

— Բան մըն ալ չկայ, ինչեր կ'երեւակայես. եղուկակէն է, պատասխանեց Սօֆին, որ նոյնպէս տխրեցաւ։

Նաւին վրայ նաւապետէն սկսեալ մինչեւ յետին ճամբորդները զայն կը վհատեցնէին, կ'ուզէին անոր մօտենալու առիթներ ունենալ։ Սակայն անոր արձանէ անտարբերութիւնը սոսկման մը կը ղնէր անոնց սրտին ու սիրտնուած էին Սօֆիի ուրախ խօսակցութիւններով քաղաքանալ։ Շատ անգամ, գիշերը, նաւի կամուրջին կանգնած ատեն, երբ Շաքէն իր հոգեւորը ու մէյ-

զոթիւններըը ծովուն կուտար, յանկարծ Սօֆիի զգուշած ձիծաղը կը լսէր ու բացագանչութիւն մը.

— Ինչո՞ր կ'ընէք, բայց խենթ մըն էք, ու նորէն ձիծաղ։

Ու զարմացած կը մնար Շաքէն։ Առաջուայ հանգիստ, լուրջ Սօֆին փոխուած տեսնելով։ Մի՞թէ առաջուան Սօֆին ցոյց մըն էր, երեւոյթ մը։

Այնքրեւը սեւելի աստիճ կը տեղար Բերայի վրայ. Շաքէն կը չտապեցնէր կուսապանը, կամենալով վայրկեան առաջ նետուիլ ծնողաց գիրկը։ Դուռին զանգակը երկար, անդամներ հնչեցուց Շաքէն և անցքի մէջ տեսաւ սեւաքոյղ Սուսիկը ու անոր հետ անծանօթ և նիհար դիմագծով կին մը, որ իր մօրը կը նմանէր։

— Սուսի՛կ, մամա՛ս, պոռաց Շաքէն, չկրնալով թէ ինչ անբախտութեան չեմքին է կանգնած։

Փութաթուելով իրար, արցունքները իրար խառնելով, մայրն ու Սուսիկը հեկեկացին.

— Հո՛յդը, հո՛յդը, Աստուած երկար օրեր տայ քեզի։

— Պապա՛ս..., ու նուաղեց Շաքէն, անոնց գրկին մէջ։

Համբոյրներու ջերմութեամբ և աղաղակներու ժուռ ուշքի բերին Շաքէն։ Սօֆին եւս չուսուցած այդ անապատելի լուրէն, բազկաթոռի մը մէջ նստած, կը լսէր Տէր-Աբգարի անակնկալ հիւանդութեան ու մահուան պատմութիւնը։

— Բժիշկնե՛ր, մայրիկ, մի՛թէ փարիզէն բժիշկ բերել չուսիր։

— Ուշ էր արդէն, աղջի՛կս, երեք օր միայն առաջ կայծակահար ցաւով մը տառապեցաւ... ու գնաց։

Ու նորէն հեկեկաց երէցկինը։

— Իսկ ա՛ռ... ես հետաքնքր ինչո՞ր կ'ընէի, մոռցաւ Շաքէն ու վախնալով մօրն ու Սուսիկին՝ լալով ըսաւ.

— Հիմա մի՛շտ միասին, մի՛շտ, վայրկեան մը չպիտի ձգեմ ձեզի այլեւս։

***

Վճռեցին մեկնիլ. վճռեցին նուիրել հայոց եկեղեցիին այն տունը, ուր տեսած էին երիտասարդութեան սակի արշալոյսը ու աչքան գորշ տխրութիւնը։

— Այնպիսի տեղ մը երթանք, ուր ոչ ոք մեզի չճանչնայ, առաջարկեց Շաքէն, որու փափաքն էր մօր վիշտը փոխանակել ճամբորդութեամբ։

— Նիս գէշ չըլլար, ըսաւ Սօֆին, ինչու կ'ուզես թափառիլ ու յոգնիլ։

— Նի՛ս, օ՛, ո՛չ, ո՛չ այժմ... յետոյ. ու Շաքէն մը-տաքերեց իր ամուսնական կեանքը վարդան փաչայի հետ, նոյն քաղաքի մէջ։ Ան կ'ուզէր հեռու փախչիլ այն ամէնէն, ինչ որ իր անցեալը կը յիշեցնէր։ Նորութիւններ կը փնտռէր, մոռացութեան երջանկութիւնը որոնելով։

— Այն ժամանակ եգիպտոս երթանք, ըսաւ յանկարծ Սօֆին։

— Այո՛, այո՛, փարաւոններու երկիրը, ուրախացաւ մինչեւ անգամ Սուսիկը։

— Ինծի համար ամէն տեղ մէկ է, ուր կ'ուզէք հոն կ'երթամ, իմ ցաւս ամէն տեղ հետս կը տանիմ, ըսաւ տխուր երէցկինը։

***

— Շաքէ՛, ա՛ ինչ խենթերու երկիր է, որ ե՛կանք։ Այս սեւերը հիմա մեզի պիտի յարձակին ու կտոր կտոր ընեն, կը խնդար Սօֆին։

Շաքէն կը նայէր անդորր, կապոյտ ծովուն, որ ծածկուած էր հարիւրաւոր փոքրիկ նաւակներով։ Անոնք լեցուն էին տեղացիներով, որոնք արմադոյն, փայլուն մորթ ունէին, սեւ խոպոպիկ մազեր ու ճերմակ ատամներ։ Եւ այնպէս կը պոռային այդ մարդիկ, զէպի նաւը դիմելով, կարծես թէ իրաւ կ'ուզէին ուրախութիւն ընծայել այդ ճերմակներուն։ Նաւապետը մօտերու կամքը ցոյց տալով, որ այս սեւամորթ առուտուրները, որոնք այդքան կ'ալմկին, կ'ուզին քաղաք առաջնորդել ճամբորդները։

— Բայց չիտակ դժոխքը կը տանին, խնդաց Սօֆին։

— Ալեքսանդր Մակեդոնացու քաղաքն ենք, մտածո՛ւմ, բաւ Շաքէն, երբ մտքի ձեւակերպութիւնէն ազատուելով, իջան չգեղ պանդոկ մը և վարձեցին առանձին յարկաբաժին մը։

Շաբաթ մը մնացին Ալեքսանդրիա, փարաւոններու և ոչ իսկ նշոյլ կար։ Սուսիկը հետաքրքրուած կը դանդաղէր։

— «Եւրոպական քաղաք մը»։

— Ինչ եւրոպական։ Ուր անտառ ես Եւրոպա տպալէս սեւամորթ վայրենիներ, երկար, ճերմակ չափիկներով։

— Գրողը տանի... այս գիշեր նորէն չպիտի քնանամ, բաւ երէցկինը, երեսը ծածուկ խոչ հանելով

տնտնելով պանդոկի սեւամորթ ծառաներէն մէկը որ նկատ եկաւ հարցնելու, թէ երբ կը կամենան մեկնիլ։

Երբ Գահիրէի կայարանէն կը պտտային զէպի Շէփերդա պանդոկը, երէցկինը այլեւս կը վախնար չորս կողմը նայելու։

— Շաքէ՛, բաւ մօրը, գոնէ ինծի պժոխքի գաղափար ըներած ես, այս ինչ ատամնաշարի ճագարներ են, ամէն կողմը սեւ ու սեւ, երկար չպիտիկներ։

— Ո՛չ, մամա, ուշադիր նայէ, չատերը արմադոյն են, կամնախասէր սուրճ։

— Քա՛, վա՛յ, հիմա սուրճէս ալ վախ պիտի անցնեմ։

— Եւ գիտե՞ս ատոնք ո՞վ են, կը չարաճճակէր բացատրել Շաքէն, ատոնք են իսկական եգիպտացիները։

— Այո՛, միջամտեց Սօֆին, ներկայ կառավարութիւնը տաճիկ ցեղէն է, իսկ այս արմադոյնները, ղպտիներն են, փարաւոններու ժառանգները։

Պանդոկը անոնց մեծարեց, որովհետեւ Շաքէն կը պատէր կառավարել իշխանուհիի մը պէս, բազմաթիւ առաջնորդներով և ծառաներով։ Շքեղ հագուստ թարգմանները, մեղուներու պէս, անմիջապէս անոնց վրայ թափուեցին։

— Նայէ՛, Շաքէ՛, ատոնք քեզի չափ ամէն լեզու կը խօսին, ինչ տարօրինակ ազգ։ երկար չպիտիկներուն նայէ՛ ու անոնց ընդունելութիւնը, կ'ըսէր Սօֆին, զարմանալով։

— Նախ քաղաքի մէջ եղած գեղեցկութիւնները դիտենք, յետոյ գնալը, պատասխանեց Շաքէն, առաջնորդի մը։

Ու սկսեցին այցելութիւնը թանգարանէն։

— Թանգարանը մութ է ու տխուր, նկատեց Սոֆիկը ու զարմացած կանգնեցաւ փորաւանի մը և տեսաւ կողակցի հակայական արձանի աւերջ, որ կը հանդէր մինչեւ առաստաղը և կը յիշեցնէր անցեալի փառքն ու մեծութիւնը։ Ոսկեղէնները, մասնաւորապէս, կանաչ, կապոյտ scarabéeները (բզէզ) չէին կըրնար դադրեցնել անոնց Փարիզի նրբութենէն սովոր աչքերը։

Բայց ամէնէն հետաքրքրականները մոմիաներն էին։

Երէցկինը, երբ տեսաւ այդ պատկառելի արձագոյները ու կիները, ճերմակ լաթերով, կարծեց թէ արուեստական, մանաւանդ չնորհած բուբրիկներ են, թաղուրներն ներկայացնող։ Սակայն երբ մօտէն տեսաւ մոմիայի բարակ բարակ, մէկիկ մէկիկ համրուող մատներն ու թարթիչները, անոնց երեսներու անդորրը արտայայտութիւնը, ապշեցաւ.

— Բնական բինչ նմանութիւն։

— Հապա՛... զմրսուած են ատոնք, բսաւ Սօֆին, բինչ արուեստ, բինչ խելք, հազարաւոր դարերէ ի վեր ուշադրութեամբ թաղուած, յանկարծ լոյս աշխարհ եկան նորէն։ Անմահութեան պարզ ապացոյց մը չէ՞ սա։ Երէցկինը սարսափեցաւ։

— Ինչ կ'ըսես, ատոնք իրական մարդիկ են։

— Այո՛, մայրիկ, բսաւ Շաքէն խորասուզուած, իրական մարդիկ են, ապա տեսար անոնց փոքրիկ կատքերը, սեղանները և սթոռակները։ Խոշոր մարդիկ չեն եղած եգիպտոսի փարաւոնները։ Սակայն մեծ գաղափարներ ունեցած են, կրցած են ապրել ոսկէ դարերու ներքեւ ու յաւերժութեան առնել դարերէ ետքը, իրենց անմահութեան պաղատիքը անթացատրելի թողնելով։

— Ա՛խ, Շաքէն, դուն կը հիանաս, ես կը սարսափիմ։

Ու ամբողջ չորսի մը չկրցաւ հանդիսատես քնանալ երէցկինը, բազմաթիւ սրճագոյն մեռելները աչքի առջեւն էին։

«Citadelle» և ոչ ալ կենդանաբանական պարտէզը այնքան չգրաւեցին զանոնք։ Միայն կապիկներու աշխոյժ խաղերը սիրեցին ու նաեւ հիացան զեբրի կանոնաւոր մարմնի վրայ։

— Զմեռուկի կը նմանի, բսաւ խնդալով Սօֆին։

Առաջնորդը օր մը Մուսկիի նեղ փողոցէն ներս տարաւ զանոնք։ Այդ ու ձախ փոքրիկ խանութներ, կանաչ, կարմիր կատրները դուրսը կախուած, իսկ սպասկիներու ներքեւ, սրճաթեայ ու ոսկեայ լոյն ապրանքներ ոտքերուն համար։

— Արդէ կիները մեծ հմայք ունին, գիտե՞ս, բսաւ Սօֆին Շաքէին, նայէ՛, սեւ չարսաֆը բինչ կոկիտ ձեւով մը փաթթած են մարմնին, ոտքերն ալ բարակ ու գեղեցիկ են, արծաթեայ ապարանջաններով։

— Ինչն է ատոնց գեղեցիկը, ընդհատեց երէցկինը, ապա անոնց լսկռտանները ազատ, ա՛խ բինչ ազգութիւն։

Ու երէցկինը կատարելապէս դժգոհ եգիպտոսէն, երեսը դարձուց ճապոն, կիսամերկ աղքատէ մը, որ իր ազգութիւնը կը ցուցադրէր։

— Ան Khan-Khalil կը կոչուի, բսաւ առաջնորդը, հոս տեղւի զոհարեղէններու կեդրոնն է։

Մտան խանի մը մէջ։ Այդ ու ձախ փոքրիկ սե-

զաններ ու ցուցանակներ. արուեստական և իրական պոռարիզէններով լեցուած էին. ամէնն ալ անմիջապէս զգացին հրապոյր մը այդ վայրըն ոչնչութիւններուն առջեւ, ու գնացին մանեակ, մատանի և ուրիշ զարդերէններ, ինչպէս նաեւ սեղան մը, որ ծածկեալ ափսէով և 12 սուրճի գաւաթ, որոնց վրայ անցեալը, ով գիտէ, ինչ ակնոցած գիրեր ձգած էր։

— Իրականն այլեւս վերջացաւ, այժմ երթանք երազի գիրկը, ըսաւ Շաքէն ու դառնալով առաջնորդ օրիորին՝ յարեց.

— Անցեալը ցոյց տուր մեզի։

Ու գնացին բուրգերու ճանապարհով։ Անապատը, հեռուէն, հովի հետ միասին բարեւ կը բերէր անոնց։ Երեկոյ մըն էր, երբ Շաքէն տեսաւ հեռուն, իջնող մութի մէջ բուրգերու երեք խորհրդաւոր սուեներուը ու զգաց ինչ որ ուժ մը, որ կ'սահիլէր անոնց քով երթալ ու երազել։ «Mena-House», արաբական ճաշակով չինուած այդ պանդոկը ու անոր խոշոր պարտէզը, սակայն նաև չգեղեցին սկսած տպաւորութիւնը։

— Հոս մնանք սակն մը, ըսաւ Շաքէն մօրը, ու երբեմն նաև դրաւուելով անվրդով, անողմուկ տեսարանէն, հաճոյքով համաձայնուեցաւ։

Շաքէն հեռախօսով ծանուցներուն անմիջապէս հրամայեց, որ իրերը ժողվեն ու Մէնա Հաուզ տեղափոխուենն։ Ժամը 8ին ընթրիք ըլլին կլոր սրահի մը մէջ, ու երբեմնը անկողին մտաւ։

— Դուք գնացէք պտտեցէք, ըսաւ ան, ես վաղը առաւօն կ'երթամ, յոգնած եմ։

Երեքով կը բարձրանային բուրգերու դարնիվեր ճամբայով։ Թարգմանի ճերմակ գալապիէն (չապիկը), թեթեւ լոյսի մը պէս, կ'առաջնորդէր անոնց։ Լուսին չկար ու անապատը մեռքի մէջ էր։ Բուրգերը վեհօրէն կը բարձրացնէին իրենց գագաթը դէպի մութ երկինքը, ուր աստղերը նրանց մօտիկ կը փայլէին։ Հեռուն, քաղաքը կը չողչողար ցանցառ լոյսերու մէջ։ Հովը մեղմ էր, ու մարդոց ձայները, մերթ ընդ մերթ, դանակի մը պէս, կը ճեղքէին օդը։ Այնքան լուռ էր, այնքան հանգիստ, որ ամէնն ալ զարմանալի հետաքրքրութեամբ կը վախնային կարծես խօսիլ, ու լուռ էին ինչպէս հետաքրքրելը լուռ կը մնայ խորանին առջեւ։

— Տարօրինակ չէ՞, լսուեց յանկարծ Շաքէի մեղմ ձայնը, այս լռութիւնը կը խօսէ կարծես, լեցուն է երազներով, ցնորքներով, ու կ'սպրի։

— Առաւօտեան տեսնելու է բուրգերը, կ'ուզես վաղը գանք, սակայն ըսաւ Սուսիկը։

Թարգմանին հետ պայմանաւորուեցին առաւօտեան տեսնել արշալոյսազարդ բուրգերը ու յետոյ դամբարանները երթալ։

Ու սկսուեց բուրգերու պաշտամունքը։ Տեսաւ ու տիրեց Շաքէն. վարդագոյն չողը վրան պատած ու աւրեւի ոսկէ ճառագայթներով ողողած, իսկ գիշերը՝ նոյնպէս լուսնի հեռուստ փայլը բուրգին գլուխը։ Ու յետոյ կլոր լուսնի կախարդիչ արծաթ երազի գիրկը ընկղմած, նորէն ու նորէն Շաքէն կը փնտռէր անոր հրճայքը։ Ցետոյ նստեցան փոքրիկ կառքերու մէջ ու գացին Նապոլէոնի պատմական խօսքերուն տեղը, ուր կործանեցաւ ամէնէն խոշոր բուրգը, ու իչխանը կ'ըսէր, «Այժմ աչխարհի կէսին կը տիրապետեմ»։

Ուղղը նստեցան Շաքէն ու Սուսիկը, իսկ Սօֆին փոքրիկ սպիտակ ասոնակով գացին Սֆինքսի քով։

Խոշոր գլուխը, ատաղնեղէն գոնա, կէս կենդանի, կէս մարդ աչքերը կխոպոց ան ինչ որ բան մը կը փնտռէր կարծես հեռուն։

— Ինչ կ'ուզէ, բասա Շաքէն։

— Այդ քո հարցին մէջն է պատասխանն ու գազնիքը, նկատեց Սօֆին.

— Ով գիտէ ինչ կ'ուզէ գարերէ ի վեր ու կը լռէ, ու ամէն մարդ իր հանելուկին կը գիմէ։

*
* *

— Շաքէս, չորս կողմդ ալէկ նայէ, ուրիշ գեղեցկուԹիւն մը կա գոյուԹիւն ունի այս ատազի ոսկէ ալիքներու մէջ։ Նայէ՛, մարդիկ բուրգերուն գլուխը հասած են ու ժժուղի չափ կ'երեւան։ Տե՛ս այս փոքրիկ կինը, որ կ'իջնէ խոշոր քարերէն, ինչպէս կծկուած է արաբի Թեւերուն տակ, կաւաի մը նման։ Սօֆիի աչքերը լապտերի մը պէս կը վառէին, կարծես Թէ ինք ևս կը փափաքէր ըլլալ այն չքնղ հագուած բնաւինի գիրկը, ինչպէս խաղալիկ։

Շաքէն անոր նայելու ու Ռուսիոյ զեխ ժամերու գինովցած Սօֆին տեսաւ։

Սօֆին անոր Թեւը մանելով՝ Թոյն կը լեցնէր ականջը։

— Նայէ այս գլօսաշրջիկներուն, դուն երազներու աշխարհն ես ու չուրջդ անց ու դարձով չես հետաքրքրքըներ, իսկ ես կը տեսնեմ, Թէ ինչպէս ամէն գիշեր, Արժանդինէն եկած մեր գրացի տիկինը, Թարգման Hassanի հետ կ'անհետանայ. անապատին խորերը կ'երԹան ու կը վերադառնան փայլուն աչքերով։

— Ինչո՞ր կ'ըսես, Սօֆի։

— Շեխտակը կ'ըսեմ. գարմանալու ինչ կայ. կրնայ ըլլալ, որ այդ արարները որոշ ատաՀման հետաքրքիր են, տակ երկրի գետակ ըլլալով։ Անոնք տարբեր կըլտուռա կերպով կրնան սիրել։ Ու Սօֆին ատելցուց խնդալով մը։

— Ինչո՞ւ չփորձել։

Շաքէն այդ գիշերը պզտորած անկողնին մտաւ։

Այլևս անապատը ու բուրգերը իրենց գեղեցկուԹիւնը կորսնցուցած էին։

Կրքոտ պատկերները կը խառնվէին անոր երեւակայութիւնը։

Յաջորդ առաւօտ Լուքսոր մեկնեցին։

ԳԼՈՒԽ Դ.

ուքսօրն էր, ձեւմամբ, փոքրիկ տուներով, պարտէզներով, ուր բանուններու խաղար ծպտիկները անուշ պտուղներ կը խոստանային, ուր Մանգան արդէն կը տարածէր իր ճնշող, ծանր լռութիւնը, ուր երկար հովհարաձեւ արմաւենիներ կանգնած էին խաղար տոպրակներու տակ, լեցուն արմաւներով։ Ու վերջապէս Լուքսօրն էր այն, փարաւոններու գաղանիքներով լեցուն, Լուքսորը, ուր ասպիներու մէջ կը քնանային թագաւորներն ու թագուհիները, ուր անոնց աչքն ու կեանքը, յաղթանակներն ու պարտութիւնները, տունը, տեղը, դահն ու հարստութիւնները ամուր, խորը պահուած, երեւան կան հնախոյզներու ուժովը, չորս հազար տարի վերջը։

Զբօսաշրջիկներով լեցուն էր քաղաքը։ Թարգման առաջնորդները ձեռքէ ձեռք կը խլէին։

— Ի՞նչ ընենք։ մինակ երթանք, առ այժմ պատկաթի, բաւ Շաքէն։ Եգիպէ պեղումները կ'երթայինք, տարի տարի ու փորձ ընելով, երբ անոնց պատահեցաւ իկատեր ամերիկուհի մը, որուն կ'առաջնորդէր սիրուն, բարեհոտաստակ քեռուի մը։

— Ի՞նչ հրաշալի ձեռնահաւթիւն, նկատեց յափերշտակուած Շաքէն, այդպիսի կնոջ մը չհիրահարելը անկարելի է։ եթէ ես այր ըլլայի....

— Ի՞նչ, կ'ափսոսաս մինթէ, որ այր չես, խնդաց Սօֆին ու ականջին կռանալով բաւ, մինթէ քավինին գեղեցկութիւնը չհասաւ, պատկեր մըն է։

Շաքէն ակամայ եռաւ դարձաւ, հայեացք մը ձգեց անոր, որու մտային Սօֆին այդպէս կ'արտայայտուէր, ու ան ալ դարձաւ ու անոնց հայեացքները հանդիպեցին իրար, կնոջ մը ու ծառայի մը հայեացքները։

Շուռտուեցաւ ու աճապարեցաւ Շաքէն իր ըրածէն. օրո՞ւ կը նայէր, որմո՞ւն կը հետաքրքրուէր....

Երբ պանդոկ դարձաւ յոգնած, երկար պատմէ մը ետք, պարտէզի դուռին առջեւ կանգնած էր նոյն քեռեին. մեռաքեայ, ոսկեգոյն, չքնդ գաղտպիէն հագած ու համրածակ կը նայէր Շաքէնին, վնասակրով անոր հայեացքը, բայց Շաքէն հպարտ նեցս անցաւ, կարեւոր գործիւն չտալով անոր։

— Ի՞նչ պիտի ընենք վաղը, հարցուց Սուսիկը, առաջնորդ մը պիտի ուղեւորենք թէ նորէն մինակ պիտի երթանք։

— Վաղը առաւ, ձեր, մերս քաւոր թարգման մը կուգայ ու մեզ կ'առաջնորդէ պեղումներու վայրը։

պատմելու իր տնակատեր բերնով թոգաւորներու կեանքը, իսկ չիկահար ամերիկուհին, իչխանութեան առաջնորդ կ'ուզենայ, ըսաւ խնդալով Սօֆին։

Շաքէն յանքերը խոժոռեց, իսկ անմեղ Սուսիկը լայն բացաւ աչքերը ու նկատեց.

— Ծեր կամ երիտասարդ մէթէ մեհեանին չէ՞։

Երէցկինն ուզեց.

— Բաւ է, որ սեւեռաբերթ չըլլայ։

Առաւօն երբ կ'իջնէին պարտէզը, պանդոկի կառավարիչը մօտեցաւ անոնց ու ցոյց տալով գլխակոր, չքեղազարդ բեհեզուհի մը, ըսաւ.

— Կը ներէ՛ք, տիկին, ուշ մնալու համար. անո՛ ձեզի առաջնակարգ առաջնորդ մը։

Գլուխը բարձրացուց յանկարծ առաջնորդը։

— Աբբաս, ձերդ հպատակութեան ներքեւն եմ։

Շաքէն հարուածի մը առացաւ անոր յանդուգն ու մխիթարական ստրուկ հայեցուքէն, ու առաջ անցաւ։

Սուսիկը խնդաց բան մը չհասկնալով։

—Սօֆի՛, ինչ կ'ըլլար ուրիշ բան մը խնդրէիր Աստուծմէ, ամէնն ալ պիտի կատարէր։ Ուր է ապա անատամ ծերուկը։

Այդ օրը պատեցան դամբարանները։

Աբբասը կարծես զգալով Շաքէի դժգոհութիւնը, քաղաքավարի էր ու իրեն հետու կը պահէր անկէ։ Կը խօսէր անգլիերէն և խառնէրէն շատ մանքուր արտասանութեամբ ու քիչ մըն ալ ֆրանսերէն։

Տարօրինակ հպարտ ձեւով մը և բանաստեղծական ոգեւորութեամբ կը բացատրէր հնութիւնները, որ զարմանք կը պատճառէր Սօֆիին։

— Այս արճագոյն տպաւորը կարծես թէ զարմոյ յա-

ճախած է, կ'ըսէր ան խնդալով։

Պանդոկը վերադարձին, ծիծաղաշարժ դէպք մը պատահեցաւ։

— Երեկոեան ամերիկուհիին նայէ՛, Շաքէ՛, բացագանչեց յանկարծ Սօֆին, ա՛խ քաշէ ալ անտակատ ծերուկ մը։

Ամերիկուհին տեսնելով յանկարծ իր նախկին առաջնորդը, սկսաւ յանդիմանել անոր ու զայրանալ, որ իրեն ձգած է։

Շաքէն, Սուսիկը ու Սօֆին, թէև տաղտկացած էին, բայց լսելին թէ ինչպէս ամերիկուհիին գոռաց.

— Դուն ինքդ ինծի լսեցիր, տեսա կը խօսիս, կառավարչին ըսած ես, որ իբր թէ ես պէտք չունիմ այլեւս քեզի։ Ու մեղմօրէն սւելցուց.

— Դուրս կ'ուզե՞ս, չէ որ դիտես, որ ունիմ և կուտամ քեզի։

Իրարու նայեցան Շաքէն ու Սօֆին, իսկ Աբբասը, հպարտ ձեւով մը, բարձրաձայն պատասխանեց.

—Ես ծախու տաւարկայ չեմ, տիկին, որու կ'ուզեմ անար կը ծառայեմ։

Ու ձգեց ամերիկուհիին չուտուած, ու դնաց ոչ դէպի պանդոկը, այլ անապատը, կարծես խոյս տալու տէրերու հարցական հայեացքէն։

— Ինչո՞ւ կուիս կ'ընէ այդ ապչիկը, միամիտ հարցուց Սուսիկը։

— Իենթ ամերիկուհի մը է, պատասխանեց Շաքէն ու նիւթը փոխեց։

Տարօրինակ կնոջ մը պատահումը Շաքէի համար. ահագին կը փնտռէր Աբբասի բարձր տաւերը. երբ հետեւեալ մը մնար անոնց հետեւած ըլլալով, թէ Աբբասը

չի տեսնի իրեն ակնարկները, Շաքէն կարծես թէ կ'ուսումնասիրէր անոր մարմնային գեղեցկութիւնը և չարժ ու ձեւերը։

Բայց Աբբասը կը գիտար, հանդարտօրէն կը դառնար, որ անապահով կերպով որսայ այդ կիսագոց աչքերու թաղնուած կայծը, որ իր առաք արեան մէջ կը վազէր, ինչպէս կրակը կը վազէ փայտաշէն տունի մը ներսը և կը վառէ զայն վայրկենական։

Սօֆին էր, որ համարձակութիւն կուտար անոր իր ֆրանսերէն բացագանչութիւններով. «Comme il est beau ! C'est chef d'ouvre . C'est Antineos!»

Եւ այդպէսով, աւելի հեռ կը դրգռէր այդ վառարտ ղեօսաչրջիկներու ձեռքը, միխոս գործած մարդոսիրտը։

***

Կրակ կը թափէր երկինքէն։ Խամսին ըռռած օդը, դեղին ուռղով լի կը փչէր ամէն կողմէն։

Կարծես թէ անապատը բորկացած գինուած էր ու վրէժ կ'ուզէր աստնել հետաքրքիր մարդկութիւններէն, որ իր սիրապատութիւնը կը յօշոտէր։

Ամէն մարդ իր սենեակ քաշուած էր։ Գիշերը ոտոչած էին Karnakի մեհեանը երթալ։ Շաքէն գլխի ցաւով կը տառապէր այդպիսի օրերուն, պատուհանները գոցած, սենեակի դով մթութեան մէջ, անկողին մըտած, կը նիրհէր։ Յանկարծ լսեց դուռին բացուիլն ու գոցուիլը։

— Մ'թէ գոցած չէի, ոմլ պիտի ըլլայ, կը մտածէր ան ու մէկէն զգաց ուժեղ բազուկներու տաքութիւնը ու ճկուն մարմնի մը հպումը իր մերկ մարմինին։ Ուզեց պոռալ, կանչել, բայց համբոյր մը, վայրենի, կրքոտ, անասնոր համբոյր մը արգիլեց այդ ինքնապաշտպանութեան կոչը, ու զգաց պահ մը այնպիսի անապահով և մինչեւ այդ օր իրեն անծանօթ հաճոյք մը, որ երբեք զգացած չէր իր տղութեան տարիներուն։

Սարսուռ իր կրքին, զոց աչքերով Շաքէն լռեց ընդունիլ փարատութիւններու երկրի զաւակի պղծութեան դրոշմը։

Յետոյ՝ Աբբասը տարկօրէն համբուրեց Շաքէի ոտները, սուսը, հագուստներն ու կօշիկները և այն տեղը, ինչ որ կը պահանջէր Շաքէին. կարծես պաշտամունք մը կը կատարէր մեհեանի մը մէջ։ Եւ զգայն կամացուկ դուրս ելաւ, ձգելով Շաքէն ապշած իր անկումէ։

Երեկոյեան կատնակ էին։ Լուսինը իր արծաթափայլ փոշին կը սփռէր չորս կողմը ու երազային, խորհրդաւոր կ'երեւային մարմարեայ սիւներն ու դամբարանները. գերմարդկային տեսք մը ունէր հեռուն կանգնած Աբբասը, որ կը նմանէր այդ դարաւոր մեհեանի արձաններէն մէկուն։ Լուսնեակի կախարդիչ փաղաքշանքը տաք փայլ մը կուտար Շաքէի հայեացքին, որով մերթ ընդ մերթ ան կ'ամփոփէր Աբբասի մարմինը ու իր արեան մէջ տաք ալիք մը կը զգար, որ կ'ողողէր գլիքը, ոտքէն մինչեւ գլուխը։

***

Երկու չաբաթ խենթ տրփանքի սարսուռ մըն էր Շաքէն։ Սէն գիչեր կը պառկէր դժգոհ, սաեւրա-

թեամբ լեցուն դէպի ինքզինքը։ Երկու Շաքէի միջև կռիւ կար և այդ կռիւը կը տառապեցնէր անոր միտքը։

«Շաքէ՛, մի՛թէ այդ դուն ես, դո՛ւն, այդ Շաքէն, որ իշխանիկի պէս մաքուր տղուն սէրը անարգեց, մի՛թէ դուն ես ան, որ Իշխան Վլադիմիրի յարգանքով լեցուն սրտին գիրքը չէր ուզեր բանալ ու կարդալ, ու հիմա դուն ես ստորացած ու պղծուած։ Բայց օր մը պիտի դառնաս նոյն մաքուր, աւազէ Շաքէն, պիտի մոռնաս այս խեղաթիւր արժանքը։

Ու յանկարծ յիշողութեան տակ ալիքը նորէն կը վազէր անոր երակներուն մէջ։ Մեծ օրը, հանգիսաւոր պահուն, երբ ամէն մարդ իր սենեակը քաշուած էր, Աբբասը նորէն ներս եկաւ գաղտագողի, ու խեղդեց Շաքէն կրքի ծովու մէջ։ Աբբասը տարօրինակ կերպով կը պաշտէր Շաքէին։ Հեթանոսութենէն մնացած սիրոյ կերպերը անոր ծանօթ էին ու ինքն ալ կը հնարէր միջոցներ գինովցնելու, տարկացնելու Շաքէն այնպէս, ինչպէս կը տարհանայ մօրքին ընդունող մը, լուռ և անխօս։ Ու այդ էր, որ կը գինովցնէր Շաքէն։

Բայց այդ օրը խօսեց Աբբասը, խօսեց խեղդուած, կսկիանդուած ձայնով մը, անգլերէն, իտալերէն, սիրոյ բառերը իրար խառնելով, Շաքէն հմայելու համար։

— Կը սիրեմ, կը պաշտեմ, աստուածուհի մըն ես տիրուհիս, քեզի համար ոճրագործութեան պատրաստ եմ, չպիտի ձգես զիս, քեզի հետ միշտ պիտի ըլլամ, տարուկդ, տարուկդ, ծառադ, չպիտի ձգես զիս, հետդ պիտի գամ, ուր որ ալ ըլլաս. ու կը սիրէր, կը սիրէր անոր մարմինը նորէն ու նորէն։ Յանկարծ լայն բացաւ իր հոգու աչքերը Շաքէն։

— Ինչպէ՞ս... իր հետ... իր քով... այս ա-

նապատի միմոսը, պրօսաչրջիկներու կապիկը, խաղալիքը...

Ու առաջին անգամ լուռ մնաց իր մարմնի ձայնը ու չպատասխանեց սիրոյ անչնչանքի հարցումին։

Աբբասը կը զգար, որ Շաքէի մէջ ինչ որ փոփոխութիւն կը յառաջանայ, ու իր պաշտամունքը կրկնապատկեց, իր հոգին դնելով ամէն համբոյրի մէջ, պատկերացնելով երեսային էակ մը, անմեռ բազպատկերացնելով երեսային էակ մը, անմեռ բազձանք մը, որ կ'անհետանայ ծովախի մը պէս, չտառապանքին առջեւ վառած անուշահոտութեան մը պէս։

Եւ դուռ մը կուգար չարունակ, Շաքէն չէր կրնար տարկութեան կապերը մէկէն քանդել, տակայն ներքին այժ մը կը գործէր արդէն անոր հոգիին խորքը, ու կը պատրաստուէր յօդս ցնդել այն հրաշտեսը, որուն վրայ կեցած էին երկուքն ալ, տրիտանքի մը լուծով կապուած,

*
* *

Մեծահարուստ ամերիկացի մը եկած էր նստիլ ու պանդոկին դիմաց, «Նեղոսի» վրայ, կեցած էր երկու օրէ ի վեր։

Շաքէն ու ամբողջ ընտանիքը հրաւիրած էր նաւը ճաշկերոյթի։

Սօֆին առանձնապէս գոհ էր, որովհետեւ յոգնած էր անվերջ պատյանները, ուրիշ ներքին պատճառ մըն ալ ունէր գոհ ըլլալու։

Գահիրէի ռուս դեսպանը Լիւկսօր եկած էր չաբաթէ մը ի վեր ու մտերմութիւն ցոյց կուտար Սօֆիին, ծանօթ ըլլալով Իշխան Վօրոնովին դէմ Ռուսիոյէն։ Սօֆին անմիջապէս նկատեց իւր ուշադրանը... դեսպանի

մը հետ ամուսնանալը չատ հաճելի կը թուէր անոր, հոգ չէ, թէ դեսպանը 50-ի կը մօտենար: Ծեր մարդ մըն էր, ուրախ, փոքրիկ մոնղոլ աչքերով: Սօֆին կը խուսափէր պատշանէրէ, նախընտրելով պանդոկի մէջ մտերմական խօսակցութիւն մը դեսպանի հետ, որու տարիքը չէր ներեր երկար քալել:

Ամերիկացիի նաւը հրաւիրուած գիշերը ամէն տեսակ հրապոյրով Սօֆին կ'ուզէր խնդքէն հանել ծերուկը: Սակայն դեսպանը ուշի գրաւուեցաւ Սուսիկի սեւաչեայ, գեղեցիկ համեստութենէն, բայց սեսաւ անոր անտարբերութիւնը. միւս կողմէն ալ Սօֆիի ուրախ ծիծաղը, գինիի մը պէս անոր գլուխը կը գարնէր:

— Ինչ հրաշալի ընկերուհի մը կ'ըլլայիք, իշխանուհի, երիտասարդի մը համար, որուն կրնայիք ուրախութիւն ու բերկրանք բերել:

— Օ՛, ես կը նախընտրեմ տարիքդ ու լուրջ մարդիկ, անոնք գիտեն կինը յարգել ու սիրել, քանի որ սիրոյ հմտութիւն ունին:

Ու այնպիսի հայեացք մը ձգեց դեսպանին, որ խեղճը մէկէն վառուեցաւ ու իր մէջ զգաց երիտասարդական ուժը և կորովը: Ու պեխերը ոլորելով, ըսաւ.

— Այո՛, իրաւացի էք, չատ իրաւացի. դժբախտաբար միայն սէրը չէ, որ երջանկութիւն կը բերէ, այլ նաեւ «Մամոնան»: Կին ըսուածը գեղեցիկ պատկեր մըն է, իսկ հարստութիւնը չրջանակ մը, առանց որու ան կը կորսնցնէ իր արժէքը:

Հասկցաւ Սօֆին անոր ակնարկը, բայց ցոյց չտուաւ, միայն ինքն իրեն ըսաւ:

— Խորամանկ աղուէս մըն ես դուն, ծերուկ, սա-

կայն ես ալ քու պոչդ եմ ու քեզմէ ալ խորամանկ:

Շամպանիայի գաւաթը բռնած, բարձրաձայն կանչեց՝ խնդալով.

— Ուրեմն խմենք գեղեցիկ կնոջ ու նրա չրջանակի կենացը:

— Որքա՜ն գուարթ կ'երեւայ իշխանուհին, ըսաւ մեծահարուստ ամերիկացին, որուն քով նստած էր Շաքէն:

— Այդպիսի ծիծաղը կեանք մը կ'արժէ, իսկ ես ահա՛ կը փնտռեմ նչոյլ մը գուարթութեան աղբիւրս քով...

Աղջիկ մը ունէր ան, ժպտուն ու նիհար, որ ջղայնութենէն կը տառապէր: Բժիշկները խորհուրդ տուած էին ճամբորդութիւն ընել, որ աղջիկը առողջանայ: Օրիորդը նայեցաւ Շաքէին ու ըսաւ յանկարծ.

— Դուք այնքան գեղեցիկ էք, որ կ'ուզէի ձեր պատկերը ունենալ, ամէն ինչ որ գեղեցիկ է, կը սիրեմ. կատաւս ու չնիկս անգամ գեղեցիկ պիտի ըլլան:

— Այո՛, ծայրայեղութեան կը տանի, մինչամեռց հայրը, կը ներէք տիկին, բայց պէտք է, որ անկեղծ ըլլամ: Աղջիկս նոր քմահաճոյք մը ունեցած է, որուն հակառակել չեմ ուզեր, բայց...

— Ինչ կայ, զարմացաւ Շաքէն:

— Մենք հոս տեղէն Սպանիա պիտի երթանք, վերջը Իտալիա և ամռոյ ներոպա անցնելով, տուն պիտի վերադառնանք:

— Աղջիկս կ'ուզէ անպատճառ առագնորդ մը տանիլ: Անցեալ տարի, հոսկէ Ցուենտոսան անցանք և առագնորդ մը առինք մեզ հետ. հիմա նոյն թարգմանը կ'ուզէ վերցնել աղջիկս, իսկ ան կը հրաժարի մեզ ուղեկցելու:

Շաքէն հասկնալով թէ խօսքը որու մասին է, ը-

սաւ հանգիստ չեչտաւով մը։

— Ինչո՞ւ կը հրաժարի ան։

— Որովհետեւ ձեր թարգմանն է. քանի հոս էք, անյարմար է ձեզ զրկել ձեր թարգման առաջնորդէն։

— Ի՞նչ կ'ըսէք. միջամտեց Սոֆին, փրկելով կացութիւնը. մի՞թէ ան կը մտածէ, որ մենք ցկեանս Եգիպտոս պիտի մնանք։

Որքան որ զգոյշ էր Շաքէն, իր յարաբերութիւններու մէջ, Աբբասի հետ, սակայն Սոֆիի խորամանկութիւնը ամէն ինչի կը թափանցէր. ու հիմա հասկցաւ Շաքէն, որ իր գաղտնիքը դադրած էր գաղտնիք ըլլալէ, ու դառնալով ամերիկացիին, ըսաւ.

— Միսաք Քօլման, չատ ուրախ եմ, որ ձեր աղջկան հաճոյք մը կրնամ պատճառել, մայրս չատ կը նեղուի այս տաք օդերէն ու մենք որոշած ենք վաղը մեկնիլ, այնպէս որ այլ առաջնորդը ձեր հրամանին տակ է։

Շնորհակալութիւններու մէջ կորսուեցաւ Mr. Քօլմանը, իսկ Miss «Dazy» թոյլատուեցաւ Շաքէին համբուրելու։

Շաքէն զգաց, որ մանկամարդուհիի համբոյրը մաքրեց հետքերը այն ծանր, վայրենի համբոյրներու, որոնք տակ 15 օրէ կը ճնշուէր ինքը։

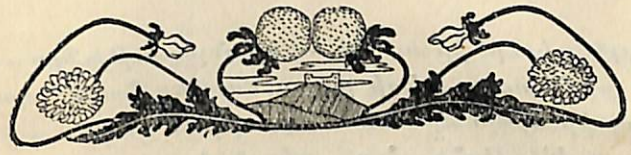

ԳԼՈՒԽ Ե.

Երբ առաւօտեան Աբբասը պանդոկը եկաւ, նախաքաղուած պատրաստի երթալու, տագնապ չկրեց ու խոչոր պատահականը տեսաւ իրար վրայ դրուած, կազմ ու պատրաստ. հարցուց պանդոկապետի օգնականին.

— Ի՞նչ է, նոր հիւրե՞ր են։

— Օ՛ ոչ՛, դժբաղդաբար, ամենամեծ հիւրերնիս են, որ կը մեկնին։

Նախազգացումը խայթեց Աբբասի սիրտը։

— Ո՞վ է մեկնողը... հարցուց վարանելով, ու կարծես կուրծքէն հարուած մը առաւ։

— Արեւելեան իշխանուհին է, որ կը մեկնի։

Շիտակ վերեւ բարձրացաւ Աբբասը ու Շաքէն գտաւ իր սենեակը որ գոնարեղէնները կը դասաւորէր։

Անոր երեսը նայեցաւ Շաքէն ու հասկցաւ անոր սրտի վոխթորկի ուժը, որ կը բարձրացնէր սրճագոյն

վայրէն կուրծքը ու կը ճնշէր չնչառութիւնը։

— Դժուար պիտի ըլլայ, մտածեց Շաքէն պահ մը, բայց իր որոշումը առած էր արդէն։

— Կ'երթա՞ք, ո՞ւր, տիրոջ մը պէս հարցուց Աբբասը։

Կէս գոց աչքերը քիչ մը բանալով, Շաքէն հանդիսա պատասխանեց.

— Տունս, Եւրոպա։

— Ապա և՞ս...

— Դո՞ւն... քեզի հրաշալի տեղ կ'առաջարկեն, միտքդ ֆօլման ու իր ազջիկը առաջնորդի մը պէս ունին։ Ու չնչահալով արտասանեց.

— Քեզի խորհուրդ կուտամ անոնց հետեւիլ։ Լաւ ապագայ մըն է քեզի համար։ Իսկ թէ չես ուզեր այլեւս ուրիշներու ծառայել, ես քեզի կ'ապահովեմ, կըրնաս առնել մը առնել, ու հանգիստ ապրիլ։

— Հանգիստ... ա՜ս... երբ քո կրակը ղիս կ'այրէ, երբ խենթ մը դարձուցած ես ինձ։ Կը կարծես քիչ կիներ ղիս կը փափաքին, ինքդ գիտես, թէ որքան կիներ ետեւէս կը վազէին։

Շաքէն կը լսէր այդ խօսքերը, չրթունքները գոց ու ակռաները սեղմուր իրարու սղմած... ապտակ մը կուտար կարծես Աբբասը ոչ միայն Շաքէնին, այլ ամբողջ կանանց ցեղին, որ կ'երթար արիւնքի ետեւէն։ Իսկ ան կը շարունակէր։

— Քեզի նման չկա՛յ, չըլլար, քեզի ուզենալէն առաջը, քանի պիտի ընեմ ես տուն ու դրամ։ Դուն պիտի ըլլաս իմս, հետդ պիտի գամ։

— Խենթ էք իրաւ, այդ անկարելի է։

— Ա՛, ա՜... պոռաց Աբբասը. ուրեմն դուք եւրոպայի կանայքը այդպէ՞ս էք, մեզի խաղալիք դարձուցած էք, ձեր մարմնի վայրկենական հաճոյքը կատարելու միջո՞ց մը, բայց հիմի Աբբաս կ'ըսէն։

Ու յարձակեցաւ Շաքէի վրայ վայրենացած, պահ մը Շաքէնին թուեցաւ որ իր կեանքի վերջին ժամն է։ Երեսին արիւնոտ դիմակ դրած էր կարծես Աբբասը ու խոշոր աչքերը վրէժ կը պոռային։ Բայց Շաքէն ժողվեց իր հպարտութեան թելերը ու կապեց իր հոգին անկարելութեան հանգոյցով մը։ Լայն բանալով աչքերը, նայեցաւ Աբբասի աչքերուն խորքը ու օդին մէջ մնաց անոր բարձրացուցած ձեռքը, ու թուլացած վար իջաւ։ Իջաւ նաեւ նայուածքը, ծունկի եկաւ ուժասպառ մէկու մը պէս, համբուրեց Շաքէի փէշը, ու լուռ, անխօս, հարթածի մը նման երերալով, դուրս ելաւ։ Որովհետեւ կարդաց Շաքէի լոյն բացած աչքերու մէջ այնպիսի հեւասոյր զարմանք և արհամարանք ու հպարտ անտարբերութիւն մը, որ անոր թուեցաւ, թէ չնչին մըժղուկ մըն է, սուիցի առջեւ։

Աբբասը հասկցաւ թէ իր և այդ արեւելեան իշխանուհիի միջեւ այնպիսի սահման մը կայ, որուն անցնելը անկարելի է։

Շաքէն կը նայէր անոր ետեւէն ու կը զգար, թէ վերջացած է իր կեանքի այդ սեւ ու տգեղ էջը։ Տող մը եւս ունէր գրելիք այդ էջին ամէնէն վերջը, տող մը, որու անուն էր չար ոգի – Սօֆի։

*
* *

— Եւրոպա պիտի մեկնինք. հարցուց Սօֆին, օր մը երբ նստած էին Գահիրէի խոշոր պանդոկի մը պատշգամը։

— Այո՛, հայեցաւ Շաքէն անոր երեսը. ըսէ՛, ի՞նչ ունիս։

— Այն կ'ըսեմ, որ չափազանց փոփոխամիտ գտնուած ես ու ուրիշի կեանքի գիծը կ'ուզես խանգարել։

— Այսինքն, բացատրէ, հարցուց Շաքէն։

Սօֆին վարանեց, այնքան խիտ էր իր մէջ ամուսնութեան տենչը, որ պատրաստ էր խենթ քայլ մը ուզելու, մինչեւ իսկ անձատուր ըլլալու գեսպանի բորբոքած կիրքերուն, մտածելով, թէ մի գուցէ այդ խաբուսիկ ճամբան զայն մինչեւ պսակ տանի։

Շաքէն այնքան հմտացած էր, որ արդէն կը հասկնար Սօֆիի մտադրութիւնը։

— Գիտե՞ս ինչ, ես կը նախազուշակեմ միտքդ, ղզայ եղի՛ր, այդ միջոց մը չէ, որ քեզ սիկին Մորովակի դարձնէ։

— Ի՞նչ կ'ուզես ըսել, ըսաւ Սօֆին, զարմանքով։

— Այն, որ կ'ուզեմ քեզ օգնել, երջանիկ դարձընել, կը կարծեմ որ դուն ալ յոգնած ես և կը ձգտիս հանգիստ կեանքի մը։ Ես ալ, դուն ալ շատ մեղքեր գործած ենք ... պատրանքը չէ, որ հիմը կ'ըլլայ կեանքի, ինչ որ է ... ես քեզի 25,000 ռոկի կը հաւիրեմ, որպէսզի փափաքդ կատարես։

Սօֆիին առաջնութեան դժգոհութիւնը յանկարծ փոխուեց տխուրի մեծ ուրախութեան, որ խօսք չէր գտներ պատասխանելու կամ չնորհակալ ըլլալու։

Շաքէն ժպտելով չարունակեց.

— Չէ՞ որ միատար Colman-ի մօտ, ընթրիքի առին, ապագայ ամուսինդ կ'ըսէր, թէ սիրուն կնոջ թանկագին չրջանակ մը անհրաժեշտ է. կարծեմ թէ դուն կըլ-

նաս անոր ներկայանալ ատպէս պճնուած։

— Մեր երկուքին իսկական իշխանուհին դուն ես, վեհ ու ազնիւ. ըսաւ Սօֆին, երախտապարտ ու չըփոթած։

* * *

Խոշոր նաւը կ'երթար Պօրտ-Սայտի նաւահանգիստը։ Երէցկինը նաւը մտնելուն պէս, ծովէն կը տառապէր ու հիմա խուցը մտած անմիջապէս պառկած էր։

Շաքէն ու Սուսիկը, կամրջակի վրայ կանգնած, հրաժեշտ կուտային Սօֆիին ու անոր ամուսնուն։ Շքեղ հարսանիք մը ըրած էին, հրաւիրելով բոլոր գեսպանները։ Նոր նշանակուած Սպանիոյ գեսպանը, գեղեցիկ, թխադէմ, 36 նոց այր մըն էր։ Ան այնքան տարուած էր Շաքէի գեղեցկութեամբ, որ պատրաստ էր հրաժարական տալ. միայն թէ ազատ ըլլար այդ հրապուրիչ կնոջը հետեւիլ, ընկերանալ, ուր որ ալ երթալու ըլլայ։

Հիմա ան եւս եկած էր բարի երթ մաղթելու Շաքէին, կապոյտ վարդեր բերած էր, որոնք աքանչացուցին անոր։ Զուարթ էր, կ'ուզէր խնդալ, ուրախանալ, ինչպէս մանուկ մը։ Ցանկարծ աչքերը կիսագոցուեցան, վախցաւ, թէ մի գուցէ կարդան անոնց մէջ իր խռովմունքը, իր անցկալի վիճակը։ Աբբասը տեսաւ, որ ապառնացող տուեալի մը պէս, կը գառնար անոր չուրջը։

Սօֆին եւս նկատեց զայն, ու կը հետեւէր անոր ամէն քայլին, սպասելով պոռթկումի մը։ Ու կնոջ մը յատուկ խորամանկութեամբ, այնպէս չրջապատեց Շա-

քէն, իր և մնացեալներու հերկայութեամբ, որ Աբբասը չկրցաւ նշմարել անոր երեսն անգամ։

Նշանը առին ու ժամանակն էր իջնելու։ Սօֆին ջերմ համբուրեց Շաքէն, ականջին փափաքով.

— Ձեզի երախտապարտ եմ, կը ցանկամ, որ երջանիկ ըլլաք. ու դարձաւ Սուսիկին.

— Իմ օրինակին հետեւեցէք. թողէք մեռածները որ իրենց վերջնական հանգիստը վայելեն։ Կեանքը մի՛թէ օր մը չպիտի կանչէ ձեզ։

Սալանիոյ դեսպանի համբոյրը այրեց Շաքէի ձեռքը իսկ Ռուս դեսպան Մօրովսկին անոր երկու ձեռքերը համբուրեց յարգանքով։ Կապոյտ վարդերը կուրծքին սեղմած, Շաքէն կը նայէր նեղքեւ, հեռուն կանգնած Սօֆիին և միւսներուն։ «Մնաք բարով» կ'ըսէր Եղիպտոսի տաք արեւին ու արկածներով լի անցեալին, երբ յանկարծ Աբբասը իր քով տեսաւ։

— Վա՛ր իջէք, ըսաւ նաւապետը, անոր մօտենալով, վա՛ր, չո՛ւտ, կը մեկնինք։ Կամրջակը արդէն բարձրացուցած էին ու նաւավարը կը բղաւէր.

— Այս ինչ անկարգութիւն է։

Կ'երեւար, թէ Աբբասի ոսկեգոյն, մետաքսեայ գալապիէն չատ քիչ յարգանք կը յարուցանէր Ֆրանսացի նաւավարի մը քով։

— Կ'երթամ... ընդմիշտ կ'երթամ... մեղաւոր մը եմ, չընչաց Աբբասը ու բարձր կամուրջէն ցատկելով ծով նետուեցաւ։

Նաւը արդէն դանդաղօրէն կը սահէր ջուրերուն վրայ. իսկ մարդ մը յուսահատօրէն կը մաքառէր ալիքներուն դէմ. կարծեցին թէ ուշ մնացած մարդը լողալով

կ'ուզէ հասնիլ ափը, ուրկէ օգնութեան նաւակները սլացան դէպի լողորդը։

Շաքէն աչքերը յառած կը նայէր ծովուն ուր Աբբասի մազաւանձերէն ալիքները կը լսննային։ կը պոռային նաւաստիները, կը կանչէր ամէն ժողովուրդը, իսկ նաւի ճամբորդները, կախուած ճաղերէն կը դիտէին հետաքրքրութեամբ։ Ու յանկարծ, ալիքները պատռելով ջրի երեսը ցատկեց Աբբասը, վայրկեան մը, ու ձեռքը մեկնեց դէպի հեռացող նաւը, կարծես սպասնաց, ու սուզուեց ծովի յատակը, այլեւս չերեւնալու պայմանաւ։

— Խե՜ղճ մըն էր, ո՞վ է, կը հարցնէին իրար ճամբորդները, ու նաւավարին կը մեղադրէին, որ ան ժամանակէն առաջ դուրս հանած չէր ուշացած մը։

— Շա՛տ զղար. կ'երեւի թէ ինքնասպանութեան գոհ մըն է, ըսաւ երիտասարդ, մելամաղձոտ կին մը։

— Ո՞վ գիտէ, ինչ վիշտ կը տառապէր, յարեց ուրիշ մը։

— Երթա՛նք, Շաքէս, դարձաւ անոր ժպտուն Սուսիկը, ինչո՞ւ պիտի ուզէր մեռնիլ խեղճ Աբբասը... ինչ չար բախտ, ինչ դժբախտութիւն...։

— Ինչ չար բախտ, կրկնեց Շաքէն, երեսը թաղելով կապոյտ վարդերու մէջ։

Բայց Շաքէն ինքն ալ կը զարմանար իր անտարբերութեան և անհասկնալի ուրախութեան։ կարծես թէ ծովը և անոր ալիքները օգնեցին ծածկելու իր անպատիւ անցեալը։

Իր հոգին կարծես թէ մկրտուեցաւ այդ կանաչ ջուրերու մէջ, ուր վայրկեան մը առաջ ոճիր մը գործուեցաւ։

Ու խօսք առաւ, երդուեմ ըրաւ ինքն իրեն, որ այսուհետեւ պիտի ընթանայ այնպէ՛ս մաքուր, անարատ, ինչպէս եղած էր իր մանկութեան օրերուն։

ԳԼՈՒԽ Զ.

աքէն Նիսի իր չքեղ վիլլայի մէջ էր։ Սգաւոր ըլլալը պատճառաբանելով, ո՛չ այցելութիւն կ՚ընդունէր և ո՛չ ալ պաշտօնի կ՚երթար։

Իչխան Օբլօնսկի իր կնոջ Նադեժդի հետ Իտալիա կը գտնուէր և չհանդիպելով ուրիշ մտերիմ բարեկամներ, Շաքէն սէրի եւս առանձնացած կեանք կը վարէր։

Ստեփանէն մինչեւ երեկոյ իր վարդերով պարտէզն էր։ Մինչեւ ծովը կ՚երթար, կը նստէր մարմարեայ բազկաթոռի վրայ ու հոտառէտ, կանուչ ճիւղերու ներքեւ կը դիտէր ալիքներու փրփրուն նուագումը։ Կը նայէր ալիքներուն ու կը մտածէր, թէ անոնք ալ իրենց կեանքն ունին։ Կը զայրանան, կը կռուին ու

կուլան, կը զարնուին քարերուն հառաչելով ու կը հեռանան յոգնած և անուժ այլևս։

Բնութիւնն այդ պահուն կը նմանէր Շաքէի հոգեկան դրութեան, ինքն ալ մերթ կուլար լացով ամբոխներու հետ, կը հազուստներ պահ մը, կը պարպէր սիրտը ու նորէն կ'որոնէր կեանքի հրապոյրը։

Պատուհաններէն «Արիկի» Սօնատի կամ «Շօպէնի» Նօկտիւրնի մելամաղձոտ սիրոյ արձագանգը կուգար, որ Սաւսիկը կը նուագէր, բայց անպատասխան կը մնար Շաքէի սրտին մէջ։

Երեսունին կը մօտենար ու դեռ չէր գիտեր, թէ ինչ էր այն մեծ սէրը, որ սարսուռ գարձուց Վարդան վարչայի պէս խիտ ու լուրջ մարդու մը, անոր առաջին հանդիպումին, և իշխան Ալիխն, որուն հասցուց մինչեւ քանասիրութեան ու մտածման դուռը, ինչպէս և Իշխանիկն ու Աբբասը վերջ դրին իրենց կեանքին։

Վէպը կը փառաբանէր այդ սէրը, նկարչութիւնը զայն կ'աստուածացնէր, իսկ երաժշտութիւնը երիտասարդին կը դարձնէր։

Իսկ կեանքը, իրականութիւնը ինչո՞ւ ամէնուն կը չնորհէր այդ երազը, բայց Շաքէի չուրթերուն կը մօտեցնէր ու կը հեռացնէր այդ աստուածային ըմպելիքով լեցուն ոսկեայ գաւաթը։ Ինչո՞ւ, կը հարցնէր զարմանքով Շաքէն։ Ու յիշեց յանկարծ, գրագէտի մը խօսքերը, թէ սիրելը ամէն մարդու չէ տրուած, ինչպէս չէ արուած աղաղակ ըլլալը։

Կը տանջուէր Շաքէն, կը վախցնէր տիրանալ այդ զգացմունքին, անգիտանալով, թէ անոր տիրապետութիւնը կը սկսի սարսուռներով մը, իսկ անոր հերոսուհի ըլլալը կը նշանակէ անցնիլ տանջանքի ու

տրցունքի հովիտով։ Պարապ ժամերը լեցնելու համար, գրազմունք մը կը վճռեր Շաքէն, որպէսզի չմտածէ, չ'անդրադառնայ անցեալին, ու կը ձգտէր ապագայի խորհրդաւոր վարագոյրը բանալ։

Սաւսիկը անոր խորհուրդ տուաւ, որ գրազուի մարդաբանական գործերով։

— Հոս, Նիս չէ՞, որ Սոֆիին ու Նատալին պատահեցանք։ Հաւատացած եմ, որ այդպիսիներուն և թշուառներուն թիւը չատ է այս ծաղիկներուն քաղաքի մէջ։ Աւտոն կանուխ, երկուքով, կ'երթային փընտրտուքի, պարզ հագուած, երեսները քօղարկուած, կը վերադառնային աչխոյժ ու գոհ, որովհետեւ քանի մը խեղճերու, յուսահատներուն տալէ բացած էին այն գուռը, որու ներքը հանգիստ կեանք կար այլևս։

Շաքէն օր մը յիշեց, որ գոյութիւն ունի ան, որը վարդան վարչայի եղբօր որդին է և որը կրնայ գործադրութիւն կտակի։

— Եաասէր մըն եմ, ինքզինքը կը մեղադրէր Շաքէն։ Ինչ գաղտիար կրնայ ունենալ այդ պարոնը իմ մասին։

Ու խառնեց հոգին, երբ մտածեց պահ մը, թէ կըրնայ պատահիլ, որ այդ պարոնը իրեն չհանդիպի կարծէ։ Ու անմիջապէս լուր տուաւ Նօտարին, թէ կ'ապահէ տեղը ու ժառանգորդի այցելութեան, որպէս զի կտակը բանան։

* * *

Փոքրիկ Սալոնի մը մէջ Շաքէն կ'սպասէր անոնց։ Միտքը ցիր ու ցան, հեռուներ կը պտտէր։ Գարնան

տաք առաւօտ մըն էր։ պատուհաններէն ներս կը բուրէր ծաղիկներու անուշահոտ բոյրը, ինչպէս և կը լսուէր ծովի մեղմ չչուկը։ Այնքան մտածիր էր Շաքէն, որ չկանչ ո՛չ օձօի և ոչ ալ զանգակի ձայնը։ Սթափեցաւ միայն այն ժամանակ, երբ տանտի չէմքին տեսաւ Նօտարը և անոր ընկերացող պարոնը։ Ոչ անոր թուեցաւ թէ երազ կ՚ապրի։ Ապշած կը դիտէր Նօտարը և անոր ընկերացող պարոնը։ Երիտասարդ վարդան վաչան էր կարծես կանգնած իր առջեւը։ Նոյն բարձր հասակը, նոյն քիթ ու բերանը, ճերմակերես, նոյն վարսերով, որոնց վրայ ոսկի փոշի էր ցանուած կարծես, միայն աչքերը տարբեր էին, մութ կապոյտ և այդ տարբերութեան մէջն էր անոր հրապոյրը։ Ինչքան, որ վարդան վաչան կը նմանէր հայ հեթանոսի մը, այնքան իր եղբօրորդին կը յիշեցնէր Յունաստանի ու Հռոմի տաճարները, որոնք Փիդիասը մարմարէն վերաստեղծեց և իր հանճարի ուժովը հոգի մը պարգեւեց անոնց։ Այդ Աստուածները մէկն էր կարծես Շաքէի առջեւ կանգնած։ Շաքէի լսութեանը զարմացաւ Նօտարը ու յիշեց այն օրը, երբ մեկնումը կը պատճառաբանէր ու կը յիշեցնէր կտակի բացումը, ու լսելը Նօտարի դիմադրութիւնը և այն, թէ ինչպէս անոր խօսքը օդի մէջ կախուած կը մնար։

— Տիկի՛ն, պարոն Սիլվիո Սուրէնը կը ներկայացնեմ ձեզի։

Սթափեցաւ Շաքէն, կամքի ճիգ մը գործադրեց, լայն բացուած աչքերը կիսադոցեց, ըստ սովորութեան, ու ըսաւ, սիրալիր ժպիտով մը։

— Բարի եկաք, երկուքդ ալ։ Շատ կը ցաւիմ, որ պատեհութիւն չունեցայ ձեզի հետ աւելի առաջ

ծանօթանալու։ Բայց անակնկալ երկու կորուստները որ ունեցայ... Նայրա՛ և ես։ Այդ երկու կորուստները ջլազին կազմս քայքայեցին ու ստիպուած եղայ հեռու երկիրներ երթալ, մօրս հետ, անոր և իմ առողջութիւնը թեթեւցնելու համար։

— Տիկի՛ն, ըսաւ Սիլվիո, խոնարհելով, այնպիսի վիշտ մը ունեցած էք, որ կը դաժնի ձեզի անհոգ քայլել այս գործնական, անպատեհ այցելութեամբ։ Հասատացած եղէք, որ չպիտի ուզէի ձեր հանգիստը վրդովել։

— Ինչ և իցէ, քանի որ եկած ենք, թոյլ կուտաք, տիկի՛ն, որպէս զի սկսինք կտակի բացումը, նկատեց Նօտարը։

— Կ՚ազատեմ, պատասխանեց Շաքէն ու առաջարկեց Սիլվիոյին ցած բազկաթոռ մը։

Նօտարը հանեց մեծ թղթապանակէն խոշոր կնքուած թուղթ մը։ Ու խորհրդաւոր դէմքով, կամացուկ հանեց կարմիր դրոշմները ու սկսաւ կարդալ։

Վարդան վաչայի ձայնը կարծես կ՚արձագանքէր հեռուէն ու կ՚ըսէր իր վերջին կամքը։

Ան սէրնուն մասին մտածած էր։ Հարստութեան խոշոր մաս մը, կտակած էր Էջմիածնի Վանքին, ուրիշ ոչ պակաս գումար մը Պոլսոյ եկեղեցիներուն, դպրոցներուն և հիւանդանոցներուն։ Նօտարին անգամ ձրիգած էր 25,000 ոսկի, ու 100,000 Սուսիկին։ Մնացեալ 21 միլիոնը հաւասար կէս կ՚ըլլար Շաքէի ու եղբօրորդուն։

Նօտարը վերջացնելէն առքը, դողդոջուն ձայնով մը, չնորհակալութիւն յայտնեց Շաքէին։

Մեծ մարդ մըն էր Վարդան վաչան, այնպիսի ա-

նակնկալ բարիք մը կ'ընէ ինծի։ Աղջիկս երիտասարդ մը կը սիրէր, որուն հետ ամուսնանալը անկարելի էր։

Սիրածը չատ հարուստ է և անոր պարտականները հարուստ հարստացուց կ'ուզէին։ Կրնա՞ք երևակայել այլեւս... ու Նօտարը չկրցաւ վերջացնել իր խօսքը։

— Քանի որ այդպէս գոհ ձգած է ձեզի ամուսինս, դուք ալ ինծի գոհ պիտի ձգէք ու միասին պիտի նախաճաշենք, ըսաւ Ժպտելով Շաքէն ու առաջնորդեց զանոնք ճաշասրահը ուր Սուսիկը, և երեսկինը կ'ըսպասէին։

— Կը ներկայացնեմ ձեզի Պ. Սիլվիո Սուրէն և Նօտար Գրիմալտի, մայրս ու մօրաքոյրս, ըսաւ Շաքէն։

— Օրիո՛րդ, զարմաւ Նօտարը Սուսիկին, զայն գեղանի օրիորդ մը կարծելով, չգիտեմ թէ դուք 100000 ոսկի ժառանգելուդ այնքան պիտի ուրախանա՞ք, որքան կա 25,000 ոսկիով։

— 100,000, ե՞ս, զարմացաւ Սուսիկը։

— Այո՛, խնդաց Շաքէն ու աւելցուց, բայց պայմանաւ մը, երբ ամուսնանաս, այն առեն միայն կ'առնես այդ դրամը։

— Օ՛, կասկի իրագործման երկա՛ր պիտի սպասէք։

— Ինչպէս, միթէ՞ այդպէս գեղեցիկ օրիորդ մը կ'ուզէ միչտ օրիորդ մնալ բացագանչեց Նօտարը։

Սիլվիոի յօնքերը հազիւ նկատելի կերպով իրարու մօտեցան, Նօտարի խօսքերը դէչ ազդեցին անոր վրայ. ու նկատեց Շաքէն որ անոր յօնքին մէկը քմահաճ կերպով մը աւելի բարձր կը մնար ճակտին վրայ, քան միւսը, և այդ այնքան հրապուրիչ էր, որ ակամայ ժպտեցաւ Շաքէն, իսկ Նօտարը կարծեց թէ իր խօսքերուն կը ժպտի ան։

— Ներեցէ՛ք, բայց...

— Նորէն բայց, բայց իրաւացի էք Պ. Նօտար. մօրաքոյրս սիրելին է, սիրելի Սուսան։ Անբախտաբար ուշացած է կորնգնել իր ամուսինը, աւելցուց Շաքէն, ցած ձայնով մը.

— Ինչ կ'ըսէք, անշուշտ երջանիկ մը կ'ապսպէ անոր բայց...

— Այդ բայցը չատ կը սիրէք, ըսաւ Շաքէն ու խնդաց, առաջուայ անհոգ և մանկունակ ծիծաղով մը։

Նօտարը աչքերը բացած անոր կը նայէր, մոռնալով իր ըսելիք խօսքերը, ու մտածեց.

— Սատանան տանի, ինչ գեղեցիկ է, աւելի գեղեցիկ, երբ կը խնդայ։

Տարօրինակ թեթեւութիւն մը կը զգար Շաքէն, կ'ուզէր անվերջ խնդալ, կատակել, ուրախանալ, չէր հասկնար, որ Սիլվիոի կապոյտ աչքերու հմայքն էր, որ ուժ կուտար անոր և կեանքի քաղցրութիւնը կ'աւելցնէր։ Սիլվիոին չէր նայէր անգամ, այնպէս ցոյց կուտար թէ Նօտարն է, որ իր ուշադրութիւնը գրաւած է, հարց ու փորձ կ'ընէր ծերուկին ու կը խնդար։ Սակայն իր ուշադրութիւնը լարուած ազեղի մը պէս, ուղղուած էր Սիլվիոի և Սուսիկի խօսակցութեան, ու չէր փախցներ անոնց և ո՛չ մէկ խօսքը։ Սիլվիոն կը պատմէր, թէ Անգլիա մեծցած է և թէ սորվելով Օքսֆորտի համալսարանը, աւարտած է փիլիսոփայական ճիւղը։

— Ու հիմա ինչ կ'ընէք, հարցուց Սուսիկը։

— Աստղագիտութեամբ կը զբաղիմ, պատասխանեց Ժպտալին, ու նորէն յօնքին մէկը բարձրացաւ, ճակտին կէս հարցական, կէս հեգնական գիծ մը քաշելով։

— Աստղագիտութիւն... և ինչո՞ւ, դժգոհացաւ Սուսիկը:

— Որովհետեւ և գեղեցիկ է և խորհրդաւոր, ան մեզի ենթադրութիւններու հնարաւորութիւն կուտայ, թէ այս երկրագունդով չէ, որ ամէն ինչ կը վերջանայ, այլ կան այլազան աշխարհներ, ուր, ով գիտէ, ինչ մարդիկ և ինչ կեանք գոյութիւն ունի: Շատ կարելի է, որ միայն մեր երեւակայութիւնն է, որ կ'ըմբռնէ այդ ամէնը, բայց այդ արդէն գեղեցիկ է, վասնզի երեւակայութեան ուժն է, որ զանոնք կը ստեղծէ:

— Այդքան երազելը կը սիրէ՞ք, ուրեմն, հարցուց Սուսիկը, որ առաջին նայուածքէն դրաւուած էր Սալոմէի դեղեցկութիւն ունեցող Սիլուիոյն:

—Այո՛, երազն է միայն, որ կեանքը արժանաւոր կը դարձնէ... և կան երազներ, որ կ'իրականանան... ես չատ երազ մը նկարել կը փափաքիմ:

— Ի՞նչ նկարել:

— Օ՛, ոչ... վարանեցաւ Սիլվիոն, երախտակամ ձգտումի մը:

— Բայց մթթէ կեանքը երազէն աւելի անուշ չէ:

— Միմիայն, երբ երազի կը նմանի:

— Օ՛, փիլիսոփայ մըն էք իրաւ, խնդաց Սուսիկը, Անգլիոյ մոխրագոյն երկինքը և պալարիւն մարդիկը կ'ստիպեն ձեզի երազ որոնել: Իսկ հոս արդէն ամէն բան երազի կը նմանի, այնպէս չէ՞:

— Այո՛, ըսաւ Սիլվիոն, ու տարուած հայացքով մը Շաքէին նայեցաւ: Գաղտնի ուժ մը կարծես մղեց Շաքէն, որ իր մանիշակագոյն աչքերը դառնան դէպի ան:

— Այո, երազ մըն է, ու ամէնէն գեղեցիկ երազը, կրկնեց Սիլուիոն:

Շաքէն ոչ մէկ անգամ չէր ղժացեր այն հաճոյքը, որ վազեց իր երակներուն մէջ հաճոյք մը. որ կարելի է ստանալ չամպանիայի ոսկիէ փրփուրէն: Ու ո՛չ մէկ նայուածք, ո՛չ մէկ խօսք այդ հրապոյրը տուած չէր անոր: Կը զարմանար ու կը յանխմանէր ինքզինքը:

Ճաշէն վերջ, երբ Սիլուիոն Նօտարի հետ մնկնելու կը պատրաստուէր, միայն այդ առեն Շաքէն դառնալով անոր, ըսաւ.

— Ո՞ւր կ'երթաք, պարո՛ն, մթթէ այս տունը ձերը չէ, խնդրեմ, մնացէք, որքան որ կ'ուզէք:

— Շնորհակալ եմ սիրելի, չատ ապնիւ էք, արդէն որոշած եմ ժամանակ մը Նիս մնալ, հիւրանոց իջած եմ:

— Բայց ինչո՞ւ քանի որ ձեր տունն է, ազատ սենեակներ և յարմարութիւններ կան ու մեզի հաճելի հիւր էք:

— Ո՛չ, որոշումս այն է, որ ոչ ոքի նեղութիւն չպատճառեմ, պնդեց Սիլուիո, բայց միաժամանակ, ներքնապէս, կը փափաքէր մնալ այդ տունին մէջ, ուր երազային հրապուրիչ պատկեր ներկայացաւ իրեն:

Իսկ Շաքէն ունեցաւ փափաքը խախտել այն կամքը որ առաջին անգամ ըլլալով իր կեանքին մէջ, կ'ընդդիմանար անոր:

Ու գրաւիչ ժպիտով մը կրկին ըսաւ.

— Պարէզի մէջ պաւիլիոն մը ունինք, ամէն յարմարութիւններով օժտուած, չպիտի մնայէք: Հիւր եղէք անոր:

Ընդունեց Սիլուիոն այդ ժպիտն ու հրաւէրը, իրրեւ հաճելի հրաման մը: Երեկոյեան իր սենեակին մէջ, պարէզին խորքը, երբ աչքերը գոցեց, երազ մը ու-

սաւ, որ իրականութեան անհասանելի թեւերով կապուած էր և որուն անունը «Շաֆէ» էր։

*
* *

Իսկ Շաքէն փախաւ Սուսիկի խօսուն նայուածքէն, իրեն անկարելի կը թուէր մէկու մը խօսիլ այն մարդուն, որ մտաւ այսօր աւազին անգամ ոչ միայն իր տունը այլ և սրտի փակուած սենեակը. ու փախաւ Շաքէն պարեզի խորքը ուր հեռու, մթութեան մէջ, կը փայլէր պաբելիոնի լոյսը։

Չէր գիտեր թէ ինչ կը մտածէր, ինչ կ'ուզէր. դիտէր միայն. թէ ուրիշ բանի մը չէր ապառեր, չէր փնտռեր, այլ միայն և միայն կը փափաքէր տեսնել անոր կապոյտ, խորհրդաւոր հայեացքը ու լսել անոր ձայնը, որ երազ կը փնտռէր։

Պաբելիոնի լոյսը չանկարծ մարեցաւ։ Սառեց մարեց լոյսը նաեւ Շաքէի սրտի... Դանդաղ քայլերով, կամաց, զգի պէս, դարձաւ ան իր սենեակը, մտաւ անկողին ախոռը և անհանդիստ։

Բայց ապագան արդէն ներս կը սուսուռնէր արշալոյսի ոսկեզօծ թեւերուն վրայ։

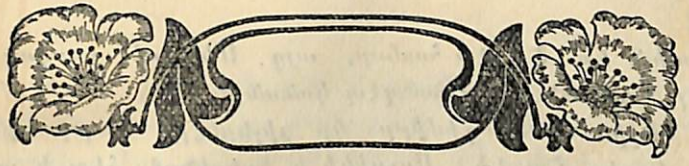

ԳԼՈՒԽ Է.

Միտք մը ի վեր Սիւլիոն Շաքէի հետքն էր. ու ամէն լուսացած օրը ոսկէ օղակ մը կ'աւելցնէր այն չղթային, որ կը կոչուէր «Սէր» և որը արդէն տիրոջ մը պէս կ'իշխէր Շաքէի սրտին։ Սիւլիոի մէջ ամէն բան գրաւիչ կը տեսնէր։ Անոր աչքերը աւազին անգամ հրապուրեցին Շաքէն ու այդ հրապոյրը քանի գնար կ'ուժեղանար։

Ան զարգացած էր և խօսակցութեան մէջ կ'երեւար անոր մեծ գաղափարները։ Սուսիկի նուագը կը լսէր ու այնպէս յորգանօք կ'արտայայտուէր անոր մասին, ինչպէս վանական մը կը յարգէ և կ'արտայայտուի իր աղօթագիրքի մասին։ Եւ ինչ որ ամենագե-

ըսելին էր Շաքէի համար, այդ Սիլւիոյ յարգալից վերաբերմունքն էր հանդէպ կանանց։

Իշխան Վլադիմիրը կը յիշեցնէր։ Յարգանքով կը խօսէր Շաքէի, Սուսիկի և երէցկնոջ հետ և այդ յարգանքը կը հասնէր երկրպագութեան։ Ու Շաքէն կը բաղձար թափանցել այդ երկրպագութեան խորը, չօշափել ու կարդալ, թէ արդեօ՞ք սէրն է զայն մղողը։ Անոր աչքերուն մէջ կը վիճառէր անուշ արտայայտութիւն մը, խօսքերու մէջ գաղտնի խոստովանանք մը, բայց կը տատապէր յուսախաբ, որովհետեւ սիլւոյ ո՛չ մէկ նշոյլ չէր տեսներ անոր մէջ։ Ու պահ մը կը ցանկար տեսնել գոնէ այն կիրքը, որ կը վառուէր Վարդան վաչոյի աչքերու մէջ, կ՛ուզէր, որովհետեւ իր կանացի համբոյրի ու հրապոյրի ոչնչութիւնը կը տեսներ աւազին մէջ, երիտասարդի մը կողմէ, որ անտարբերութեան կը մատնէր զայն։ Այս մտածումներէն կը տատապէր, կ՛ամաչէր, կը գտնար անթափանցելի, խորհրդաւոր ու տխուր։

Ու Շաքէն ինքզինքը հեռու կը պահէր Սիլւիոյէն, խոյս կուտային իր կիսագոց աչքերը անկէ, ու չէր յառեր անոր կչկչան ծիծաղը։

Թէնիսը պարապ կը մնար, զոյգ, սիրուն ձիերը զուր կը սպասէին պոյտի։ Ամէն ինչ լքուած վիճակի մէջ էր։

— Ո՞նց ուռնիս, կը հարցնէր մայրը, վախցած։

— Ի՞նչ կ՛ըլլաս Շաքէս, կը մտմտար Սուսիկը։

Միայն Սիլւիոն ոչինչ կ՛ըսէր։ Ան լուռ կը փակէր պաւիլիոնը, մինչեւ որ Շաքէի ուրախ և մանկուհական ծիծաղի թռթիռները կ՛արձագանգէին անոր հոգուն մէջ։

Իր բուռթեան և ինքնակամ մեկուսացումի պահերը յետ դարձնելու վախէն, Շաքէն կը կրկնապատկէր իր ուրախութիւնն ու հրճուանքը, երբ կը հանդիպէր Սիլւիոյի։

— Ինչ կ՛ուզէ ըլլայ, կը մտածէր Շաքէն, ինչո՞ւ տատապիմ, այսօր քոմս է, կը սիրեմ զայն, բայց կըրնայ վաղը չըլլալ այլեւս, ուրեմն վայելեմ այս ժամը...

*
* *

Նախաճաշը, բան առիթութեան, մխալին կ՛ընէին։ Ու վերջացնելէն առքը. Սիլւիոն ու Շաքէն, ամենօրեայ փոստը աչքէ անցնելէ վերջը, պոյտի կ՛ելլէին։

Շաքէի համար այդ այգելիսի հաճոյք մըն էր, որ իրեն երազել կ՛տիպէր, ու յամառ աչքերը յառած նամակի մը սեւ գիծերուն, ան կը նայէր գաղտնի կերպով ու կը տարուէր Սիլւիոյի ղէմքի արտայայտութիւններով, ձեռքի չարժումներով, ու կ՛երեւակայէր, թէ ինչքա՜ն երջանիկ կ՛ըլլար եթէ տատուհիներ ըլլայինք։

Ու Շաքէն կը չարունակէր երազել, թէ ան՛ տատանացած են, տատնօրեայ ընթերցանութենէ առքը, Սիլւիոն կը դառնայ իրեն ու կ՛ըսէ.

— Շաքէ՛, հոգեա՛կս, գիտես, որ այսինչ կամ այնինչ կտորը մեզի հրաւէր ղրկած է ներկայ ըլլալու իրենց յաւաջիկայ երեկոյթին, կ՛ուզե՞ս երթալ։

Ու ինքն ալ կը պատասխանէր.

— Այո՛, սիրելիս, եթէ կամիս...

Ու Շաքէն, յանկարծ կը չառագունէր, վախնալով

թէ մի գուցէ իր երեսին կարդայ Սիլւիոն իր հոգու ապրումները։

Բայց տեսնելով, որ Սիլւիոն խորասուզուած է ընթերցանութեամբ, և հեռու է այդ երազներէն, ինք ևս կը հիասթափուէր, երազի մը խաթարելէ ըլլալուն։

Օր մը, չտապալ, Շաքէն աչքէ անցուց նամակները մէկդի ձգել թերթերը, որովհետև նկատեց, որ Սիլւիոյի յօնքի մէկը բարձրացած էր, որ կը պատահէր միայն այն ժամանակ, երբ հոգեկան խռովք մը ունէր, բան մը որ լաւ ուսումնասիրած էր Շաքէն։

Հետաքրքիր նամակ մը ըլլալու էր Սիլւիոյի կարդացած նամակը, որովհետև երկրորդ անգամ կարդալէ վերջացնելէ ետքը, աչքերը յառեց մէկ կէտի, մոռցած էր կարծես Շաքէի ներկայութիւնը։ Պահ մը մտածեց անթարթ աչքերով ու ինքնիրեն որոշում տալու վճռականութեամբ յանկարծ ոտքի ելաւ, ըսելով.

— Մեկնելու ատիպուած եմ, սիրի՛ն։

— Մեկնելո՞ւ, ըսաւ Շաքէն տժգունած։

Շաքէն կը փնտռէր անոր հայեացքը, որ փախուստ կուտար իրմէ, կարծես յանցաւոր ըլլար։ Անդը, մինչ այժմ այդ անծանօթ զգացումը, խայթեց Շաքէի սիրտը ու տառապանքի թոյնով լեցուց։

— Նամակ մըն է որ ձեզի կը կանչէ, հարցուց, միաժամանակ վախնալով անոր պատասխանէն։

Իսկ Սիլւիոն պարզ պատասխանեց.

— Այո՛, չէք սխալիր։

— Բարեկամներ ունիք, անչուշտ, որոնք ձեզի կաթօտցած են, կը սպասեն ձեզ անհամբեր, կը չարունակէր Շաքէն հարց ու փորց ընել, անատանելի ցաւ մը զգալով։

Ու կ'երեւակայէր, որ ան ունի Անգլիոյ մէջ խարտեաշ գեղուհի մը. անչուշտ ունի, կը մտածէր, քանի որ իրեն թուխ գեղեցկութեան առջեւ անտարբեր կը մնար։ Կը տեսնէր այդ գեղուհին, կը լսէր անոր ձայնը, անուշ խօսքերը, որոնցմով լեցուած էին նամակի էջերը, այնքա՜ն անուշ, այնքան քաշող, որ Սիլւիոն ստիպուած էր վայրկենապէս մեկնիլ։

— Այո՛ սիրելի՛ս, բարեկամներս կը կանչեն, իրաւունք ունին, երկար ժամանակ է բացակայ եմ, նորէն լսեց Սիլւիոյի հանդիսաւ ձայնը։

Շաքէն դոցեց աչքերը և հազիւ կրցաւ զսպել արցունքները, որոնք դուրս պիտի թափուէին, անձրեւի նման։

— Վաղը պիտի մեկնեմ, կը չարունակէր Սիլւիոն միօրինակ ձայնով մը, կարծես ուրիշի կողմէ թելադրուած։ Սակայն յանկարծ, ջերմ շեշտով մը առաջարկեց.

— Վերջին անգամ ըլլալով, չէ՞ք մերժեր պատյտ մը ընել։

Սարսափեց Շաքէն ... վերջին անգամ ... մի՞թէ վերջին անգամն է, ու անոր մէջ անհուն փափաք զարթեց անոր հետ ըլլալ. հաւատալով, որ այդ վերջին ու վճռական պատյտը կամ պիտի երկարէ իր կեանքի թելը և կամ թէ կարէ, վերջ տայ։

Զիներ հեծած, քով քովի, կ'երթային երկուքն ալ, նման հին փորագիր պատկերի մը, որուն նայողները պիտի հիանային ըսելով.

«Որքա՜ն գեղեցիկ է այն զոյգը»։

Շաքէն կը սպասէր սրտատրոփ հայեացքի մը, խօսքի մը, շեշտի մը. կը մտածէր թէ մի գուցէ Սիլւիոն

առիթ կ'որոնէր, մեկնելէն առաջ ըսելու իրեն թէ կը սիրէ և թէ չկրնար առանց անոր ապրիլ։ Կը սպասէր, ինքզինքը կը դիմագրկէր խոցոտիկ յոյսերով։

Սակայն Սիլվիոյի խօսքերը կը դառնային պարզ նիհթերու չուրջը։ Հեռու էին նիհէն։ Ճամբան կ'երկարէր ծառերու մէջէն, ծովը կ'ընթանար կարծես իրենց հետ միասին, ու խենթ փոփոք մը ուռնգաց Շաքէն նետելի ալիքներու մէջ, չմառնծելու և չառնչուելու համար։

— Կը փոփոքէիք պահ մը հանդչիլ, փոքրիկ գիւղաքաղաքի մը կը մօտենանք։

Շաքէի սիրտ խնդաց, գաղտնի խնդութեամբ մը։ Ինչ յիմար եմ, անշուշտ ճամբան չէ, որ սիրոյ մասին կը խօսին։ Եւ ուրախ ներս մտաւ փոքրիկ անակէ մը, ուր պարէզի անկիւն մը, կանաչ սեղանի վրայ, սպասարկութիւն մը ընդունեցին, սուրճ և պաուզ։

— Ձիերուն չափաւ կուտաք, ըսաւ Շաքէն, երկու կառ չափաւ դնելով Սիլվիոի ձեռքը ու ժպտալով անոր կը նայէր, երբ ան կը հեռանար բարձր, սլացիկ, լայնուս։

Կ'ուրախանար Շաքէն, որովհետեւ կը կարծէր թէ Սիլվիոն կը կատարէր իր այդ չնչին փոփոքը իրր հրաման։

— Ձիերն ալ երախտիքով պէս անուշ կը սիրեն, ըսաւ ան վերադարձին։

— Իսկ դո՛ւք, դո՛ւք մի՞թէ չէք սիրեր։

— Անուշը կը սիրեմ, բայց կեանքը դառնութիւններ չատ ունի, քան անուշութիւնն։

Լուռ կ'սպասէր Շաքէն նորէն հայեացքի մը, խօսքի մը, չէշտի մը, մեռնելու պատրաստ էր քիչ մը առաջ, ինքզինքը ջուրերուն յանձնելով, իսկ այժմ մահից աւելի դժուար կը թուար սիրոյ խոստովանութիւն մը ընել։ Բայց այն ատենն ինքզինքը կորնցուցած էր այլեւս, որ այդ զիջումին ալ պատրաստ էր։ Մերժելու ատրտիւը միայն զինքը ազատեց իրագործելու իր մտադրութիւնը և այն զարմանքն կապոյտ աչերու և գարչնագոյն գէմքի, որ պիտի արտայայտէր Սիլվիոն։

Իսկ երիտասարդը յանկարծ ըսաւ...

— Կը մեկնիմ, այո՛, բայց չէք գիտեր, թէ որքան ծանր է ձեզմէ բաժնուիլը, սակայն պէտք է, որ մեկնիմ։

Ու մէկէն, տղու մը պէս, չոյանքով, աղաչեց.

— Բան մը պիտի խնդրեմ ձեզմէ, տիկին, չպիտի մերժէք։

— Ինձմէ խնդրե՞ր... չուտուած պատասխանեց Շաքէն, ըսե՛ք։

— Պիտի խնդրեմ, որ ինձ այցելութեան գաք, Լոնատո, առաջիկայ աշնան։

Տժգոյն ժպիտ մը ծռեց Շաքէի փոքրիկ բերանը։ Ան պատրաստ էր իր կեանքը տալու, իսկ Սիլվիոն միայն այցելութիւն կը խնդրէր։

Ու իր բարձրատեսիլն դիրքը բռնելով, իբր իշխանուհի մը, վերյիշելով կենսական էտիքէթները, ինքնահաւանութեան պարեզը բարձրանալով, Շաքէն, սիրալիր ու պաշտօնական, ըսաւ.

— Սիրով կ'ընդունիմ, կը խոստանամ, արդէն Լոնատո տեսնելու փափաք ունէի։

Մեկնեցին դէպի տուն, նորէն պարզունակ խօսակցութիւններով։ Մահ էր Շաքէի սրտի մէջ, մահ և անտարբերութիւն իր չուրջը։

Վերադարձին հիւանդի մը կերպարանք ունէր։

Սակայն ամբողջ օրը ապրուստի էր նոյն ինքնահաւատ-նուիրման գոռոզ ապիճաններու գլուխը կենալ։ Գիշերը միայն, երբ հրաժեշտ առաւ Սիլվիոյէն ու առանձնացաւ իր սենեակը, կարծես թէ անդունդ մը բացուեցաւ իր առջեւ ու կսկիծդեց զայն արցունքներու ու հեկեկանքի վշտովը։

*
* *

Շոդեկառքը կը սլանար ծաղկաբեր ուղիով մը։ Նիսը հեռուն մնաց։ Ռուսական ոճով չինուած առանձնատուն մը, վարդերով լեցուն պարտէզ մը եւ դիւցազնին, մարմարեայ գեղեցկութեամբ օժտուած դիւցուհին, որու անունն էր Շաքէ։

Աչքերը գոցած իր առջեւ կը տեսնէր անոր աչքերը, մերթ կիսագոց, խորհրդաւոր, մերթ լայն բացած ու ասելի խորհրդաւոր, որովհետեւ անոնց գաղտնիքը չկրցաւ կարդալ Սիլվիոն։ Բան եւ վեց տարեկան էր ու երբեք կնոջ մը տենչանք չէր ունեցած։ Մարմնի ձայնը լուռ կը մնար անոր մէջ, որովհետեւ կնոջ մասին տարբեր գաղափար մը ունէր։

Պատանեկան հաճոյքը անոր համար լեցուն գաւաթ մը չէր, ինչպէս ուրիշներու համար, երբ խմելէն առքը ծարաւը կը յագնայ։ Երեւակայական աշխարհ մը քան նախադրելի էր անոր համար, որ կեանքէն հեռու կը մնար, իր ընկերները չսա անգամ կ'ըսէին.

— Վտանգաւոր խաղ մը կը խաղաս, Սիլվիո, օր մը, երբ մարմինդ յագնի եթերային հոգուդ ու երբ ցնդի բանականութիւնդ, հրէշ մը հրեշտակ պիտի կարծես։

Չէր փափաքեր չէր բաղձար Սիլվիոն վայրկենական հայհոյք՝ որովհետեւ յաւերժականի ձգտումը ունէր։

Ու ընկերները կը յարդէին զայն ու երբեմն իրենց օրինակ մը կ'ուզէին հետեւիլ անոր, բայց, չունէին անհրաժեշտ ուժն ու կորովը։

Ու հիմա մէկէն զգաց Սիլվիոն թէ այդ յաւերժականի աենչանքը իրականացած է Շաքէի մէջ։

Կը զգար թէ անոր քով ապրիլը, անոր հետ խօսիլը, այն օդը շնչել, որով կը շնչէ ան «Սէր» մը ըսել է, սէր մը որու լուռ ապակեը եղած էր միշտ Սիլվիոն։ Ու կը փախչէր, կը փախչէր կամքի գերմարդկային ճիգ մը թափելով, կը փախչէր, թէեւ գիտէր թէ չդեկաւգին առջեւ տարածուող ճամբան պիտի տանի դինքը դէպի ծովը, որ անկարելութեան սահման մը կը դնէր իր եւ Շաքէի միջեւ։

Կը փախչէր ան որովհետեւ մանուկ մըն էր մաքուր եւ միամիտ ու չգիտէր կարդալ կնոջ մը աչքերուն մէջ ախորժ հնարքը։

Կը փախչէր որովհետեւ, ինքզինքը անարժան կը զգար այն կնոջ որ գիւցուհի մը կը կարծէր։ Ու գոցեց իր սիրտը կղպանքով մը ու բանալիները նետեց, անդիտակցաբար բաղդի գիրկը։

Գրպանէն հանեց նամակ մը.—

Սիրելի Սիլվիո,

Մեզի մոռցած եա բաւական չէ, եա մոռցած եա նաեւ փառքդ ու ապագադ, բայց մինչ քու հարազատ ընկերներդ կը յիշեցնենք քեզի թէ տասը օր միայն կը մնայ ատրճի լսացուհիին, պէտք է որ ներկայ ըլլաս եւ նկար մը ցուցադրես. հապա ժամա-

նակ ուշիս նաև մը առնելու։ Եթէ ժամանակին հերկ կայ չգտնուիս, որքան նկար որ պատրաստ ունիս, կ'ուղարկենք ի ցուցադրութիւն. չվարկանաս։

Բարեւներով

«Djek. Bob. Taf.»

Ժպիտ մը բացաւ Սիւլիոյի շրթունքները։ Գիտէր ան իր երիկ ընկերներու կամակորութիւնը։ Գիտէր, թէ հակառակ պարագային, կը հատուցանեն իրենց ապուշ նկարը, ու կ'երթար, հպատակելով անոնց հրաւէրին.

Կը ձգէր հաւը «Սէրը» որուն չէր հաւատար, ու կ'երթար դէպի Փառքը, որու դուռը կը թակէին բիւրաւոր ձեռքեր։ Ու պահեց նամակը. այն նամակը, որ աւելի առաւ Շաքէին խանդելու։

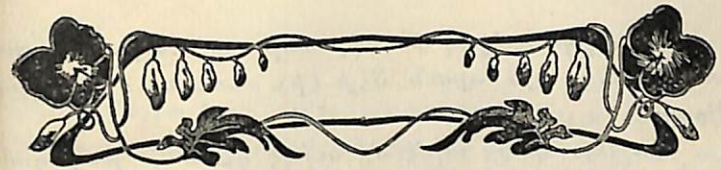

ԳԼՈՒԽ Ը.

— Պիտի գայ կ'ըսեմ քեզի, Սիւլիոն պիտի գայ, ճամբան է։

— Իսկ ես կ'ըսեմ, թէ ան չի գալու այլեւս։ Դուն ալ քալ գիտես, թէ փառքը անոր չի հետաքրքրեր։

— Մի՛ վիճիր, սիրելիներս. Սիւլիոն կամ կուգայ կամ չգար։

— Կամ կուգայ, կամ չգար... Գիտես Տէվի, թէ այդ քո խմառակից խօսքերդ առաջին անգամ արտասանողը եղած է պարոնիկ մըլլայ մը։

— Ձգէ սիրելի Դժէկ, Պարոնիկները չատ հետաքրքրքիր մարդիկ եղած են միշտ և գեղեցիկ ալ ապրելու ուզեցած են. ինչ կ'ըսես Տէվի, եթէ նկարչի խաչար պահ մը, անոր մէջտեղը չատրուան մը, Շահն ալ բազմոցի մը վրայ կիսապառկած, հարդիլէն ձեռքը, ու առջեւն ալ կիսամերկ ալմէի մը հարանի պարը։

— Մրցանակը կ'առնէիր անշուշտ, ժպտելով պատասխանեց այն ատեն Տէվ էյին անուանուած Դժէկը և Բօբը։

— Այո, բայց ամէն մը ուրիկ գանես, բացատրեց Բօբը։ այդ անթնական Դժէմը, այդ երկարաբեխ ծերուկը, որ Միւլհօն պահապան ձգած է առնի մէջ, ամէն մը չէ, ծեր կին մը անգամ չձգեր ներս մտնէ առուդիոի չէմքէն։ Եթէ ատկայեցէք պահ մը թէ ինչ բարակ թելէ մը կախուած է «բախտ» բառը։ Եթէ առ Դըժեմը չըլլար, ամէն մը գտած էի ու փառքի ալ աէր դարձած։

— Դուն լաւ գաղափարները չառ ուշ կը յղանաս, չարաթուսայ մը մէջ երազած ամէդ ինչ կրնայի ընել։

Բօբը վրդովելով սկսաւ քալել ապակեզարդ լուսաւոր սրուդիոյ երկարութեամբ ու մազերը անհամբեր չհչտով մը խառնեց։

— Ոչ, ոչ Դժէկ, ձգէ, ամէն մեղքը Դժեմի վիզն է. բայց պիտի գայ Միւլհօն, բացատրեց նորէն, ու երկուքի մէջեւ սկսաւ ամէկուէ վիճաբանութիւն մը, որ Տէվը կընդհատեր իր պատրիւն, որմէ խօսքերով։

Դժէկը ու Բօբը «Բոհէմ» (Bohéme) ըսած չըլլանային կը պահանջէին։ Նկարչութեան հաւատարիմ աշակերտներն էին անոնք և Միւլհօյի տաղանդի երկրպագողները։ Երրորդ ընկերը Տէվն էր, որ քարձրաստիճան դասակարգէն էր. հոգի մը ունէր գեղեցկի ծարաւ, լուրջ հասկացողութիւն ու դասդութիւն որ ամէնէն խիստ քննադատներէ անգամ կը յարգուէր, գէպի կեանքը, նորա հաճոյքները անտարբեր էր, թէեւ չատ դրամ ունէր։

Մեկնելէ առաջ, Միւլհօն Բօբին ու Դժէկին յանձնեց իր վիլլայի մէջ չինուած առուդիոն որը Լոնդոնէն քիչ մը հեռու, արուարձանի մը մէջ չինուած էր և ուր հիմա կը վիճաբանէին, անգլիական պատրիւնութիւնը կորանցուցած երկու երիտասարդները։

Տէվը կռնակը դուռին դարձուցած էր, ու իր ետեւնգիներու փայլը կ'ուսումնասիրէր, երբ յանկարծ հայելիի մը մէջ որ իր դիմացը կախուած էր, տեսաւ Միւլհօյի նիհարցած ու տխուր մը առնչուած դէմքը, բայց ժպտեն այնպէս ինչպէս հայր մը կը ժպտայ զաւակներու խաղին նայելով։

Պատրիւնութիւնը քնաւ չկորնցնելով Տէվը ըսաւ.

— Բաւ է վիճաբանիք. ես ձեզի ըսի թէ Միւլհօն կամ կուգայ, կամ չգար. ահա եկած է։

Բօբն ու Դժէկը չուսուցած, դարձան, տեսան Միւլհօն ու վրան վազեցին։

— Այս անգամ պատրիկ մօլլայէն ալ աւելի իմաստուն եղար Տէվ, ինդայ Բօբը։

Նստեցուցին Միւլհօն ամէնէն խաչար բազկաթոռը, ու չրջապատեցին այնպէս, ինչպէս սիրոյ մը կը չրջապատեն իր հպատակները։

— Բայց ինչպէս եկար որ չիմացանք, ըսաւ Բօբը։

— Էհ, առուդիոն խղճալ չէ որ առնէն հեռու չինուած է, ժպտեցաւ Միւլհօն, դուք ալ չատ զբաղուած էիք ներքագրութիւններ ընելով։

— Այ, առատնան տանի, մեզի համար առուդիոյ հեռու ըլլալը բաւական է որ քան չիմանանք, ըսաւ Բօբը։ Ապա քո այդ երկարաբեխ Դժեմը—պահապան հրեշտակը, ուրկէ հոտը կ'առնէ կնոջ մը։ Հատ մը

մօդել (modèle) չկրցանք ուննենալ այս քո ստուդիոյի մէջ։ Ամէն անգամ երբ վերջապէս չքնաղ արարած մը ձեռքերնիս կ'անցնէր, և մինչեւ հոս կը բերէինք զայն ստուդիոյ, Դժեմսը ուրուականի մը պէս, առջեւնիս կը տնկուէր ու խորհրդաւոր ձայնով մը կ'ըսէր, կարծես թէ վնասմինաբերի դամբարանէն կ'ելլէր։

— Ստուդիոն այսօր կը ներկուի, աշխատաւորները եկած են արդէն։

— Ու խեղճ մօդելը ստիպուած կ'ըլլայինք ճամբու դնել, եաքն ալ ստուդիոն աշխատաւոր մըն ալ չը կար։ Երբ կը հարցնէինք Դժէմսին, ինչ կ'ուզես որ պատասխանի։

— Ինչո՞ւ կին կը բերէք մօդելի համար. երեխան ալ կը բաւէ։ Պարոն Սիլւիոն անունդմով չատ ազնուր գործեր ըրած է։

— Այո՛, ընդմիջեց Բօբը, եա ալ անոր ըսի, թէ պարոն Սիլւիոն ինքն ալ մանուկ մըն է, ու ամենազեղիկին արժէքը չգիտեր։ Ոչինչ է կեանքը, առանց կնոջ մը ժպիտի։

— Սակայն կարծեմ այս անգամ Սիլւիոն այդ մըպիտի արժէքը մեզի ազնուր պիտի բացատրէ. ըսէ սիրելիս, գեղեցիկ է ան։ Ու անչուշտ ամուսնացած կին մըն է ու չկրնար քու սիրոյդ պատասխանել, պատրիճնուէեամբ մը Տէփը թափանցեց Սիլւիոյի գաղտնիքները խորքը, զայն չիոթէի մատնելով։

— Ինչպէ՞ս կ'ըսես Տէփ, որո՞ւ մասին կը խօսիս։

— Ցնդել է, մի նայիր անոր, արդէն այսօր պարսիկ իմաստունի դեր մը կատարեց, յարձակեցան Բօբն ու ձէքը Տէփի վրայ։

— Կայր էք երիտասարդ ալ, պղպ պղպ կը չարունակէր Տէփը, ըսէ՛, ինչ էր որ քեզի սմիսէ մը աւելի պահեց Եւրոպա, մինչ Յունաստանի Ակրօպոլիսը նիս փոխադրուած է։ Եւ ինչո՞ւ նիհարցած ու դժգոյն ես։

— Օ՛, Տէփը ամէն ինչ կը տեսնէ։ Իրաւ նիհարցած ու հոգ մը ունիս կարծես, բացագանչեց ձէքը։

— Զգեցէ՛ք, հարց ու փորձ մի՛ ընէք. բաւ Սիլւիոն, ու տեղէն ելաւ յանկարծ, կարծես վախչիլ ուզելով։

Եղեք ընկերները իրար նայեցին։

Մտաւ չրթունքներուն դրաւ Տէփը լռութիւն թելադրելով։

— Է՛հ, ինչ նորութիւն, հարցուց Սիլւիոն, երեսը մի կողմ գարձուցած, չմառնելու համար արտայայտութիւնը։

— Նորութիւն մը. ալ ինչ կ'ուզես, չարաթ մը եաք Սալոնի բացումը. նկար մը պիտի զրկես այս անգամ։

— Ես քեզի քանիցս ըսած եմ, թէ ամբոխի համար չէ որ կը նկարեմ։

— Սակայն սիրելիս, ոճիր մըն է ծածուկ պահել տպաւորդ մը, որ կրնայ մարդկութեան վրայ խոշոր ազդեցութիւն թողնել. նայէ չուրջդ. ամէն նկարիչ վերացականի եաեւէ կը վազէ, ու այդ վերացականը եռանկիւն, քառանկիւն, կարմիր, կանաչ, սեւ ու ճերմակ կ'արտայայտէ. բայց դուն որ կեանքէն կը խօսիս, անոր հարազատ արտայայտութիւնները կը վերատեղծես. ինչ իրաւունքով զանոնք կը պահես ստուդիոյդ մը չորս պատերու լռութեան մէջ. երբ կրնաս հեղինակութիւն մը առաջ բերել և ապագայի անիւը

դարձնել։

Տէվին էր խօսողը։ Անոր անուշաւ քննադատի հոգին էր, որ կը դրդէր Սիլւիոն յառաջանալ գեղարուեստի ճամբայով։

— Այո՛, հնդկանք է այդ։ Ես որ վերացականի սորուկը եղած եմ, կամ՞նքը կ՝արհամարհեմ... ըսաւ Սիլւիոն։

— Ո՛չ, կը սխալիս սիրելիս, քո նկարները կեանքէն առնուած են, բայց եթերային հրապոյր մ՝ունին։ Նայէ՛ այս երիտասարդին մերկամարմնոյ նստած պատուհանին առջեւ, պարտէզ կը նայէ, ուր լուսնեակի արծաթափայլ լոյսը գրկախառնուած զոյգ մը կը լուսառէ։ Ինչ է այդ, եթէ ոչ սիրոյ վսեմաք մը, ծարաւ մը, որուն կը ժպտէ այդ երիտասարդը ու կրնայ ըլլալ երեւակայութեան մէջ կը տեսնէ այդ եթերային զոյգը։

— Իսկ ա՛յս. ու Տէվը մօտեցաւ պատկերի մը։ Այս երկու մանուկները, որոնք օդի մէջ կախուած օգտադործդ մը կ՝ուզեն բռնել իրենց վոքրիկ ձեռքերով։ Մանկունակ երանելի օրերու վսեմութիւնը չէ՞ արդեօք։ Ուղարկի՛ր այդ երկու պատկերները Սիլւիոյ, քեզի կ՝ըսեմ, վասնզի գեղարուեստի ամէնէն գեղեցիկ էջը կ՝սկսի անոնցմով։

— Սարսափելի ես Տէ՛վ, կը հաւատամ թէ գրիչիդ ծայրովը կրնաս չատերը ոչնչացնել ու մէկը ստուգծացնել։

— Ուղղակի կ՝ըսեմ քեզի, քո պարտականութիւնդ է այդ։

— Ո՞վ պիտի անոր լսէ, հարցուցին Բօբը ու Ձէքը, ու չտապով պատէն վար առին երկու պատկերները։

— Մենք կ՝ուղարկենք, ըսին անոնք. ու Սիլւիոն յուսադանդաղեցաւ։

Միտքը հեռու էր, ո՛չ ուժ, ո՛չ փափաք ունէր դիմադրելու. ամբողջ ուժն ու փափաքը թողած էր Նիսի վարդաբոյր պարտէզը։ Ի՞նչ կ՝ընէ, ինչ կը մտածէ։ Արդեօք կը յիշէ՞ զիս։ Եւ յանկարծ դարձաւ ընկերներուն.

— Լսեցէ՛ք, ինչ կը կարծէք, չորս հինգ տարի կը բաւէ՞, որպէսզի հոյակապ, պալատանման տուն մը չինեմ։

Աչքերը լայն բացած անոր կը նայէին Ձէկ և Բօբը։

— Ճարտարապետ կ՝ուզես ըլլալ այժմ, հարցուց Ձէկը։

— Այդպիսի պալատի մը մէջ իշխանուհի մը պիտի մեծարեմ անշուշտ, ըսաւ Տէվը, որ դեռ եղունգներու փայլով զբաղուած էր։

— Այո՛, իշխանուհի մը, ըսաւ Սիլւիոն, ու մէկէն չառագաստեց և աչքերը փայլեցին։ Իսկական իշխանուհի մը սիրելիներս, աստուածուհու մը նման գեղեցիկ ու միեւնոյն ժամանակ քիչ հակաւսկորդ մ՝է Տէվ։ Համաշխարհային գրականութիւնը այնպէս մը ուսումնասիրած է, որ դուն անգամ անկէ չարք մը բաներ պիտի սորվիս։

— Մի՛ զարմանար, չարաճաճեց Սիլւիոն. օրինակ Ռուսական գրականութիւնը քեզի չատ քիչ ծանօթ է. իսկ ան գոց գիտէ. ու ոչ միայն այդ, այլ ժողովուրդներու հոգին թափանցած է, որովհետեւ պատած ու չըփոսմ ունեցած է ամէնուն հետ։

— Ո՞վ է այդ հրեղէնը։

Ու դառն հեգնութեամբ մը Սիլւիոն պատասխանեց

— Իմ հօրեղբօր կինը։

— Մ՛... բացատրեցեք ձեզքը, այն որ այրի է այժմ ու մեզի մեն է որ պիտի այցելէ. ուրախ ենք, շատ ուրախ։

— Միմոսաթիւնները ձգէ՛, կարեց Բօբը, տեսնել Սիլւիոյի խոժոռ դէմքը։

— Սակայն ինչո՞ւ պիտի չլինէս առն մը, որ 4 ամիսէն պատրաստ չկրնար ըլլալ, քանի որ այդպիսի առն մը կրնաս գնել, թէեւ քիչ մը առէղ, նկատեց Տէփը։

— Միլիոնէ մը ալ առէղ։

— Օ՛, նշանակալից ձայնեց Բօբը, գործը լաւական կը լրջանայ. միլիո՛ն...

— Քանի որ միլիոններով կը խօսիս, առնը արդէն քեզի կը պատկանի։

— Բայց ինչ առնէ այդ։

— Վարդագոյն մարմարէ չինուած վիլլայ մը, մեզմէ երեք առն վերջը, չէ՞ս յիշեր։

— Այո՛, հրաշալիք մըն է, սակայն չէ՞ որ Misse Smith ան չինել առած է, որ Lord Chester-ի հետ ամուսնանայ։

— Ճամուսնացա՞ւ։

— Ի՞նչպէս։

— Դուն թերթերը չէ՞ս կարդար։

— Թո՛ղէք, երբեմն, չփոթած պատասխանեց Սիլւիոն, յիշելով, որ Նիսի մէջ թերթերուն երեսն անգամ առած չէր, որովհետեւ զբաղուած էր Շաքէով։

Տէփը խմասալից ժպիտ մը փախցուց նուրբ չըրթունքներէն։

— Սակայն այդ սիրային պատմութիւն մըն է, որ կրնայ քեզի հետաքրքրել։

— Ուրեմն պատմէ՛, առաջարկեց Սիլւիոն, միայն թէ զանգահարեցէք, որ ծառան ըմպելիք բերէ, որպէս զի աւելի հանգոյցով լսենք։

Կլոր սեղանի չուրջը բոլորուած պատմութիւն մը ըրաւ Տէփը. իրական կեանքէն, որը սակայն վէպէ մը փրցուած սիրային արկածի մը կը նմանէր։

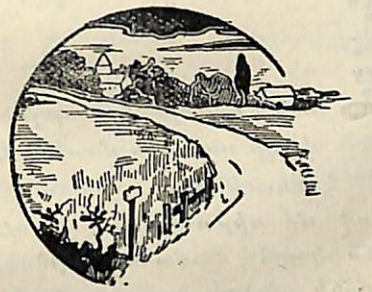

ԳԼՈՒԽ Թ.

Ուն ծանօթ եա արդէն այդ սիրային վէպի առաջին մասին։ Գիտես թէ Լորա Զեսաերը ու չիկահեր Էլիման Սմիդը խնդիր կերպով մը սիրահարուեցան ու պիտի ամուսնանային չատ կարճ ժամանակամիջոցի մը մէջ։

Այդ գեղանի, մեծահարուստ ամերիկուհին, ըստ իր երկրի քմահաճ սովորութեան, փափաքեցաւ գեղեցիկ առն մը չինել, նորագոյն ոճով։

— Արդէն կ'ըսէին, թէ անպատշաճ է Լորա Զեսաերի կողմէն այդպիսի մեծահարուստ ազգկայ մը հետ ամուսնանալը, քանի որ ինքը ղրամէ զուրկ է, ընդմիջեց Բօքն, որ երբորդ վիսկին կը խառնէր սօտայի հետ։

— Զգէ՛ բամբասանքդ, ծեր կնոջ մը կը նմանիս։ Ո՞վ է, որ այդ ազգկան գեղեցկութենէն չի հրապուրուիր։

Ես եթէ ամերիկուհիներու վախը չունենայի, չատոնց հանկիներու երկիրը կ'երթայի կին մը փնտռելու։ Սակայն այդ անիծեալները ամուսինը այնպէս դիւրին կը ձգեն, ինչպէս հինցած կօշիկ մը։ Կը կարծեմ թէ այս պարագային ամերիկուհին է, որ չատած պիտի ըլլայ, չէ որ Լորա Զեսաերի տիպարը անոր միլիոններու վայլը կ'աւելցնէ, ըսաւ Դժէկը։

— Երկուքդ ալ ազայ էք, ձգեցէք, որ պատմութիւնս չարունակեմ, դժգոհութեամբ ըսաւ Տէփը, ատենք գիրար կը սիրէին, կ'ըսեմ ձեզի, իրական սիրով մը, կամ աւելի ճիշտ է ըսել, այն վերացական սիրով, որ ամէն խոչընդոտը կ'ոչնչացնէ։ Ուրեմն, լսէ՛ Սիլուիօ, այդ օրերուն միտքը Սմիդ-հայրը կօզտայ Ռօկֆելլերի հետ միասին ու Լոնտոն այցելելէն չաբաթ մը վերջ, կը մեկնին Իտալիա։

Հայր Սմիտը իր դատի հետաքրքիր բնաւորութեան հետ քալ ծանօթ ըլլալով, լաւ կուտայ անոր, թէ Հռոմի մէջ, Մարկիզ տը Կաստէլլանօի (Marquis de Castegliano) արտակարգ չքեղ պալատի կահ-կարասին նոյնպէս աճուրդի հանուած է, Մարկիզի հօր չատ ճոխ կեանք վարելու հետեւանքով։

— Հեզճ երիտասարդ, նորէն բացականչեց Դժէկը, խեղճ Մարկիզի տղան, իրենց հարստութեան մոխիրի մը պէս փշրանալը, չատ դժուարութեամբ պիտի կրնէ ան։

— Դժէկ, դուն գործիդ նայէ, ան խեղճ չէ՛, այլ չատ երջանիկ։ Իսկ դուն ինչով կըզբաղիս, պատմութիւնը ընդհատեց Տէփը։

— Ինչ պիտի ընեմ, քո և Սիլուիօի Croquisները (կրօկի) կ'ատամնեմ։ Ան ինչ որ նոր խորհրդաւոր դէմք մը ուզի, իսկ դուն ալ պատմական

աշուղի կը նմանի՛ս : Կիսաուռը կը պակսի միայն քեզի :

— Դուն սրդէն ժուղ-պանաի դերը կը կատարես ականջիս տակ . . . ա՛լ կը բաւէ, բարկացաւ Տէվը :

— Նոյնը կը մնաք. միշտ սիրալիր կերպով իրար կը հալածէք, ըսաւ ժպտելով Սիլվիոն, բայց պատմուծմութիւնը . . .

— Այո՛, կը չարունակեմ : Ուրեմն, նամակ մը առաւ միս Էլիսան ու երկար չմտածելով նչանածէն հրաժեչտ առաւ ու մեկնեցաւ Հռոմ . չաբաթ մը վերջ վերադառնալու պայմանաւ :

— Ինչպես կ'ըլլայ, կերեւի չար լեզուներու գործ մըն էր այդ, բայց լուրը թագաւորին կը հասնի, թէ Լորա Չեսաերը ամերիկուհի մը հետ կ'ուզէ ամուսնանալ : Գիտես թէ մեր արքան որքան դէմ է այդ տեսակ ամուսնութիւններուն, որ ազնուականութիւնը կը նսեմացնեն : Կանչել կուտայ իր քով անմիջապես Լորա Չեսաերը ու կարուկ մը կ'ըսէ.

— Ինչ կը լսեմ, Լորա Չեսաեր մը իր տիտղոսը ծախել կ'ուզէ, ինչպես կը մտածես դուն, օտարուհի մը հնութեան առնել, աղջիկներ կը պակսին միթէ Անգլիոյ մէջ :

— Տէ՛ր, վարանելով կը պատասխանէ Չեսաերը, անակնկալութեան թափարդի մէջ բռնուած, ես թոյլ չեմ տար երբէք ծախելու իմ տիտղոսը, այն ինչ որ ինձ չի պատկանիր, այլ իմ պապերուս, իմ տոհմիս : Անգլուհի ուրախութեամբ կ'առնէի, սակայն չպիտի դըներ կին մը, որ կրնար ընդունիլ լոկ տիտղոս մը, առանց դրամի ոսկի չրջանակը ունենալու :

— Տղայութիւն, իչխանուհի Մէրի պէս աղջիկ մը պէտք չունի քո դրամին :

— Ես երբէք չեի համարձակեր իչխանուհի Մէրիի մասին մտածել, պատասխանեց Լորան, աւելի եւս չըվոխուած :

— Ուրեմն համարձակի՛ր, տղայութիւններդ գըլխէդ հանէ . անմիջապէս կը մերժես այդ օտար միլիոնները ու ժամը 5 – ին ներկայ կը գտնուիս թագուհիի թէյին :

Թագաւորը Չեսաերին թողնելով անկարելիութեան եւ զարմանքի մղձաւանջի ծայրը, հեռացաւ :

Ինչ ընելը չէր գիտեր Լորան : Ինչպէս ըսեր թագաւորին, թէ կը սիրէ այդ չիկահեր օտարուհին, թէ իչխանուհի Մէրիի աչքերուն գոյնը անգամ լաւ չէր տեսներ : Բայց միւս կողմէ ինչպէս համարձակեր մերժել թագաւորին, երբ ան կը հրամայէր : Ժամը 5 – ին թագուհու սիրալիր բարեւը ընդունեց ու կը պատասխանէր անոր, մինչ դեռ թագաւորը իչխանուհի Մէրիին կը հարցնէր . —

— Կ'ընդունի՞ս այս ազնուատոհմ պարոնի կին ըլլալ :

Մէրին չարագուճած՝ պատասխանեց . —

— Քանի որ ձեր կամքն է այդ, սիրով կ'ընդունիմ :

Թագաւորը անձամբ յայտարարեց ներկաներուն անոնց նչանագրութիւնը, կարծես անտես առնելով անոնց ապշած դէմքերը եւ չչուխը :

Չեսաերը սարսռագին հեռագիր կուտայ Հռոմ, որպէս զի Էլիսան յանկարծ թերթերէն լուր չառնէ :

Օր մը, երբ միսս Էլիսան Սմիդ վենետիկի հրաչագեղ հայելի մը գնեց Մարկիզ դի Կաթելանօի վիլ-

լային, ու կ'ևրոպէը անկապին ժամեր իր ապագայ ամուսնային հետ, հեռագիր մը կ'առնէ, որ այնպիսի ցընցում մը կը պատճառէ անոր, որ հայրը մարած վիճակի մէջ կը գտնէ զայն։ Ուշքի կը բերեն Լիլիան ու սպռոած ձեռքէն ճզմռած թուղթ մը կ'առնեն ու կը կարդայ ապշոնար միասեր Սմիթը։

«Մի զաւապարտէք զիս, մնզաւոր մըն եմ, բայց թագաւորի հրամանով, ամիսուած եմ ամուսնանալ ուրիշի մը հետ, մոռացէ՛ք անարժան մը։ Զեսաեր»։

— Այս ինչ խնդիր մնդիր խօսքեր։ Ինչ չիմակուն գաղանիք, պոռաց բարկացած միասեր Սմիթը։

Հետեւեալ օրը միայն տեղեկացաւ թերթերէն անցաւ դարձը։

Հայր Սմիթը իր գործնական ընթացքը և պատասխանութիւնը վերահին գանելով՝ ըսաւ աղջկան։

— Խնդիր մը պիտի ըլլայ լսելու ու ողբալու։ Ան քեզի ձգելով իշխանուհի մը սուաւ, դուն ալ Մարքիզ մը սա գեղեցի՛կ, Հռոմի ամէնէն ազնուական տոհմէն, հոգ չէ, թէ մանկացած է։ Մարկիզուհի պիտ կոսաեւանաս կ'ըլլաս։

Ամերիկեան արագաշարժութեամբ մը մարկիզուհի դարձաւ Լիլիան։ Սիկար մը վառելով, պահ մը լռեց Տէրը ու նորէն չարունակեց։

— Կ'լսես թէ չան յոտիակ պատմութիւն մը կ'ընեմ, բայց լաւ լսէ՛։ Հիմա՛ն որ վարագոյրը կը բացուի ամենկալի մը վրայ։

Իշխանուհի Մէրիի փոխարէն, Զեսաերը, Մերիի հետ իրենց մեղրալուսնին Իտալիա կ'անցնեն։

Հռոմ կուգան, ու երեկոյ մը, Café des Italiens, ազնուականներու այցելավայրը, նեղս կը մտնեն ու կը

գրաւեն սեղան մը։ Իշխանուհի Մէրիի սեւ մարպրիանները, որ թագաւորէ նուէր սատցած էր, կը գրաւեն ամէնուն ուշադրութիւնը։

Լորտը չուրջը նայուածք մը կը ձգէ ու յանկարծ կը տեսնէ Լիլիան, սեւաչեայ, գեղեցիկ պարոնի մը հետ, չատ սիրալիր խօսակցութեան մը մէջ խորասուզուած, հայր Սմիթն ալ քովերնին։ Լորտը կը վարանի ու սրտի տրոփումը զսպելով, կնոջ կը դառնայ ու կ'ըսէ։

— Սիրելիս, թոյլ կուտա՞ք. որպէս զի միսս Լիլիան Սմիթին և իր հօրը, որ հոս են, ողջունեմ։

Կլորիկ, բարի աչքերը անոր յառելով, ժպտուն կը պատասխանէ Մէրին։

— Ձեր պարտականութիւնն է, անշուշտ պիտի կատարէք զայն։

Կը մօտենայ անոնց սեղանին Լորտ Զեսաերը ու քաղաքավարի ողջոյն մը տալէ ետքը, կը ծանօթանայ սեւաչեայ պարոնի հետ, որուն հայր Սմիթը կը ներկայացնէ չեչտելով։

— Մարքիզ տի կոսաեւանս, Լիլիանի ամուսինը։

Ապտակի մը պէս հարուածը կ'ըստանայ Լորտը, սակայն կը ժողվէ ինքզինքը ու անոնց կը ներկայացնէ իր կնոջը ու այսպիսով հանդիպումի այդ տասնչին երեկոյ միասին կ'անցնեն։

Մէրը կը խօսի Զեսաերի նայուածքին մէջ ու Լիլիան կ'զգայ, կը հասկնայ զայն սրտի անհուն թերկրութեամբ։

Հետեւեալ օրը, երբ բոլորը միասին պատրաստի կ'երթան «կոսակօմքերը» Զեսաերը, դիտումով հեռու մնալով, ամէն ինչ կը խոստովանի Լիլիանին, կը խոս-

սովոռնէ այն սէրը, որու խոչընդոտները սեւի ոեժ և կորով կուտան, կը քաշեն, կը կոպկեն անոնց սըրտերը հանդոյցով մը որու խափանումը Բազդի ձեռքն է։

Սակայն այդ բազդը կ'ըսկսի ժպտալ անոնց։

Միսթր Մարկիզ օր մը առաջարկ կ'ընէ Լիլիանուհի Մէրիին — Ձենք ձյս եղկիրը, Լէյտի Մէրի, որովհետեւ ամէն գիշեր, պատուհաններուս առակ, սիրայեղ երգեր կ'երգեն, գնա գնդակի օրիորդ մը կարծելով։ Եթէ երկար ճեմած, խնդրեմ մըն ալ ես պիտի ընեմ, Մարկիզուհու մը հետ Նիւեօրք վախչելով։ Քանի գնա այդ արկածը չէ պատահած, մեհենինք։ 40 յարկանի տուն մը ունիմ, որու ընդարձակ պարտէզին մէջ ձեզ կը հիւրասիրեմ։ Աստղագէտ չըլլալով, տաղնապի պիտի նայինք տունէս բարձրութենէն։

Ու մրճանորուն դառնալով, ըսաւ.

— Ամէնուդ ալ կը հրաւիրեմ Նիւեօրք, իմ տունս, մեղրալուսինը հոն չարաճախելու։

Լէյտի Մէրին, քնքշորեն, նայեցաւ Մարկիզի երեսը ու անոր աչքերուն մէջ վախ մը կարդալով ու վարանելով, ըսաւ.

— Եթէ Haroldը կը վախնայ։

Haroldն ալ Լիլիանի աչքերուն մէջ նոյն խնդիրը կարդաց, ու ամէնքն ալ, բազդի թեթեւ թեւերուն վրայ, Ամերիկա հասան։

Smithներու հարստութիւնը չլսուցուիչ էր։ Ամէն քաղաք տուներ ունէին։ Անոնք կրնային նախաճաշել Նիւ Եօրք, իսկ տաւտնակի թեւերուն վրայ, ընթրիքը առնել Ուաշինկթոնը։

Եւ այդ 40 յարկնոց Նիւ Եօրքի տուներու չոքքին Նիւ Եօրքն, ինչպէս և Ուաշինկթոնի լայն փողոցներու մէջ,

ուրկէ առաջին անգամ հնչեց ազատութեան ձայնը, կալիֆօրնիայ չքնաղ բնութեան ազատ ծոցի մէջ, Lilianի ու Հարօլտ Զեսաերի սէրը այլեւս կեանքի ու մահուան հարց մը դարձաւ։

Բազդը կը չարաճանկէր խաղալ անոնց հետ, ազատութեան ճամբայ մը ցուցնելով, ճամբայ մը, որուն վրայ ուրիշի սիրոյ գեղեցիկ դորգ մը կար ձգուած։ Ան էր Մէրիի և Մարկիզ de Կասաերնօի սէրը։ Սեւաչեայ, կրակոտ իտալիացին տարուելուս Մէրիի հանգիստ, բարի ու պարզ բնաւորութենէն ու նկարագրէն, անոր կապոյտ աչքերէն, ուրկէ մանկական միամիտութիւն մը կը նայէր անոր և կարծես պաշտպանութիւն մը կը խնդրէր։

Մարկիզը կ'ուզէր անոր պաշտպանը դառնալ, ուրուհետեւ թափանցած էր իր կնոջ սիրտը, որ կը հակէր Haroldին և Մէրին ալ գիտէր անոր տիպոզական տմոռանութիւնը։

Ու օր մը, երկու կիներ, նայեցան իրարու սրտի խորքը, հասկցան իրար գաղտնիքը ու այն հանգոյցը, որ կապուեցաւ Լոնտոն, բացուեցաւ հեռաւոր Ամերիկայի Նիւ Եօրք քաղաքի մէջ։ Վերջապէս անոնք բաժնուեցան ու միացան։

— Ապա չեմ կարծեր երկիրդ, հարցուց օր մը Լիլիանը Հարօլտ Զեսաերին։

— կարծանալ երկրին, երբ դուն քովս ես,

Ու նամակ մը ուղարկեց Անգլիա, թագուհիին, յայտնելով թէ հրաժարական կուտայ պալատական ամէն տեսակ պաշտօններէն որովհետեւ սիրած կնոջ մը հետ կեանքը կը նախընտրէ։

— Ապա չե՞ս ուզեր օր մը Անգլիա վերադառնալ, հարցուց Մարկիզը՝ Մէրիին։

— Վերադառնա՞լ, քանի որ դուն քովս ես . . .

Ու նամակ մը եւս եկաւ Անգլիա, յայտնելով, թէ իշխանուհի Մէրին կը նախընտրէ իր սիրած մարդը ու պիտի մնայ Ամերիկա։

Հիմա տեսա՞ր թէ ինչպէս կեանքի մէջ բաղդը շատ յաճախ մարդուն կը ժպտի։ Ժպտա՛ և դո՛ւն, մի խոժոռիր յօնքերդ։ Քո դուռը եւս պիտի զարնէ այն թեթեւսօլիկ էակը, որը կը կոչուի ճակատագիր,՝ ըսաւ Տէվը։

— Այո՛, ես կը կարծեմ թէ Սմիդի ծախու վիլլայի դուռն է, որ պիտի զարնէ այդ բաղդը, խնդաց Դժէկը։

Իսկ Բօբը կէս գինովցած կմկմաց.

— Ըսէ՛, սիրելի՛ս այդ քո բաղդը չիկահոր է թէ՞ թուխ . . . չեմ գիտեր . . . միայն կը կարծեմ թէ իշխանազն է ան։

Սիլւիոն յօնքերը նորէն խոժոռեց, բայց Դժէկը պոռաց.—

— Մի՛ բարկանար, Բօբը գինով է, չե՞ս տեսներ, վիճակի չէ մնացեր այլեւս . . . .

* * *

Տէվը մարած սիգարայի ծայրը կարեց ու նորէն վառեց։ Անուշ ծուխը լեցուց օդը, ու այդ մոխրագոյն ոլորտներուն մէջ կը տեսնէր Սիլւիոն երազած իշխանուհու մարմարեայ դէմքը, մանիշակագոյն, կիսագոց աչքերը, կը լսէր անոր մանկուհական ձիծաղը ու

կը զգար թէ միմիայն ու միմիայն ան է, որ կը մոռցնէ բաղդը, սէրը ու երջանկութիւնը։

ԳԼՈՒԽ Ժ.

Մէա մը եաքը, Սիւլէյմի ատեանին չըքեղ լուսաւորուած էր ու լեցուն ընտիր դասակարգի ներկայութեամբ։

Բօբը ու Ճէկը ամօկինք հագած, ատամէրէն ուելի զուարթ ու անոգ կ՚ընդունէին հիւրերը։ Կարծես ատնանք էին այդ երեկոյթի հերոսները։

— Նա՛յ, նա՛յէ սա երկար Ճէյմսին որ սպասարկութիւն կ՚ընէ. իրաւացի եղաւ։ Մենք ալ եթէ չըքնաղ արարածներու փոխարէն, մանուկներ նկարելով զբաղուէինք, այս օրուայ մրցանակը մենք չէինք կ՚ըլլայինք։

— Կրնայ ըլլալ, կրնայ ըլլալ, կմկմաց Ճէկը, բայց յանկարծ բացականչեց։

— Աստուածնայ տանի, մինչեւ կին մը չըլլայ քովս ու հետս ալ վիակի մը, ես վրձինս ձեռքս չեմ վերցներ։

— Է՛հ, ատոր համար ալ նկարներդ կ՚երեւան օդի մէջ։ Ինչ կը մնար, որ փոքրիկ քաչքչուկ մը ակռէր անոնց մինչեւ, երբ Տէվը, հեռուէն ատանելով Ճէկի կարմրած դէմքը, չտապեց դէպի անոնք։

— Ինչ ունիք, այսօր ապտակութիւնները մէկդի ձգեցէք, եկէք հետս, «Դէյլի» քննադատը կ՚ուզէ ձեզի ընտրուարել։

Ու ատրուա զանոնք տարիքոտ մարդու մը քով, որ զարմանքով կը նայէր անոնց՝ ակնոցներու տակէն։

— Բայց դուք տղայ էք դուս, բացագանչեց ան, ինչպէ՞ս կրցաք «կեանքը խաղալիք մըն է» նկարը այդքան իրական և կենդանի ձեւով պատկերացնել։ Այդ գինուիները, սարսափահար կանայքը, ներս խուժող ասպազներու խումբը, չատ ու չատ թախանձած էք։

Ճէկը նայեցաւ Բօբին յաղթականի հայեացքով ու սմոկինգի փէշերը վար քաշելով, քան մը որ դոն ըլլալու նշան էր, անոր քով, քննադատին ըսաւ.

— Սրդէն վիակիի չէնին մէջ է, որ կը տանեմ այն ամէնը, ինչ որ կը նկարեմ։ Բայց ըսէ՛ք, խնդրեմ, արդեօք ունեցա՞ք այն տպաւորութիւնը թէ իմ նկարս կ՚երեւայ օդի մէջ։

Զարմացած քննադատը անգամ եւս նայեցաւ անոր դէմքին, ըսել ուզելով, թէ ինքն է որ կ՚երեւայ վիա-

կիի գաւառին մէջ չատ նայելէն։ Սակայն զապեց ինքզինքը։

— Իւրաք չատ սրամիտ կ'երեւիք, ըսաւ միայն։ Ու դարձաւ դէպի Բօբը, վախնալով, թէ մի գուցէ ատ ալ տարբեր տարօրինակութիւն մը պիտի հրամցնէ։

Բայց Բօբը սանիկապէս սկսաւ խօսիլ Սիլուիոյի նըկարներուն մասին։

— Շատ տաղանդաւոր վրձին մը ունի Սիլուիո Սուրէն, ան պէս չէ՞ ըսաւ։

— Այո՛, մանուկներու խաղը այնքան բնական է, որ միանգամայնութեամբ առաջին մրցանակը տուաւ։

Դարձաւ դէպի Տէվը։

— Ձեր բարեկամներէն է Սիլուիո-Սուրէնը, ան հայ մըն է։ Ինչո՞ւ չէք թելադրեր անոր, որպէս զի իր հայրենիքէն ներշնչուի։ Տղայ էի, երբ Լեւինգտանի ճոխ պատմութեան հետ ծանօթացայ։ Կովկասի և Հայաստանի գեղեցկութիւնները գովասանած է ան։ Բանաստեղծի մը պէս կը խօսի Արարատի, Ալագեազի, ու կարգ մը ուրիշ տեղերու մասին, որ հիմա մոռցած եմ։

—Դեռ չատ երիտասարդ է Սուրէնը, ըսաւ Տէվը, ու կարծեմ Կովկասը չէ տեսած երբէք։

Ահա՛ և ինքը։ Պարոն Իվինգը (Jving) կը հարցընէ, թէ ինչո՞ւ Հայաստանով չես ներշնչուած։

— Պարզ պատճառաւ մը. չեմ տեսած զայն. մինայն երազած եմ, որպէս պատկեր մը։ Հայաստան մը սակայն, ո՛չ այնպէս, ինչպէս նկարած են զայն, սխուր և աւերակներու վրայ, ո՛չ։ Այլ կին մը, չաստուածուհու մը պատիճան գեղեցիկ, ոսկէ գոհի

մը վրայ կանգնած, ու Հայաստանի եռագոյն դրօշը ձեռքը, Հայաստան մը, վերականգնած, յաղթական։

— Շատ գեղեցիկ գաղափար մըն է այդ, յանուն Ջիկայ տարուայ Սալոնի համար պատրաստեցէք զայն։

— Է՛հ, ձէ՛կ, գալ տարի ալ մեզի մրցանակ չկայ։ Կինը ձգել ու մանուկներու եռեւէն վազելու պէտք չունինք այլեւս. Դուն քո գիտցած ճամբայով քալէ — ու որքան կ'ուզես վիակի խմէ։ Երթանք, ուրեմն, ու այդ ոսկի հելուկը վայելենք։ Մեզի կ'ընկերանաք պարոն Իվինգ։

— Սիրով, վիակի մը ես ալ չեմ մերժեր։

Երաժշտութեան ձայնը կուգար քովի սրահէն, զոյգերը կը դասնային խնկայեղօրէն, իսկ միւս կողմից՝ փոքրիկ սեղաններու չուրջը սպասարկութիւնը կ'ընէին պալպալակներու պէսպէսութիւնը հրամցնելով։

— Ինչ ունիս. հարցուց Տէվը, նկատելով Սիլուիոյի անտարբերութիւնը դէպի սիրող ուրախութիւնը, հեռուներ կը պտիս, նայէ չուրջդ, տե՛ս թէ սմուռքի ըլլալուդ հակառակ, որքան կին ու աղջիկ քո սալոնի յատակը կ'արձագանգեն տանգօներու ներշնչումովը տարուած։ Եւ կը փնտռեն քո հայեացքը։ Հարուստ տաղանդաւոր երիտասարդ մըն ես, ամէն ինչ ունիս, ինչո՞ւ, ուրեմն, այդպէս խոժոռ դէմք մը կ'առնես։ Կարծես թէ հարազատէ մը զրկուած ըլլաս.

— Այո՛, հարազատէ մը ... չես սխալեր ... բայց դեռ չեմ ունեցած զայն... տենչանքն է միայն որ զիս կը տարապեցնէ։

Ոտքէն վերցնելով, հեռու անկիւն մը տարաւ զայն Տէվը։

— Ալֆր Սիլվիո, ամէն ոե ժամը չէ այս խօսակցութեանը, բայց քանի որ սկսած ենք, վերջացնենք։ Ինչո՞ւ կը տառապես, դիանա՛, գիտե՛մ, առանց քո խօսելուդ, թէ մէկը կը սիրես։

Բայց ինչո՞ւ կը տանջուես, սիրելու արժանիքներ չունի՛ս, նայէ՛ չուրջդ։ Օտարական մըն ես, բայց որ ազնուականի տալչիկը ուզես՝ քեզի ուրախութեամբ կուտան, որովհետեւ տազանդի մը փայլ ունիս քո օտար անունիդ չուրջը։

— Ի՞նչ ընեմ զանոնք, անփոյթ չեչտուի մը ըսաւ Սիլվիոն, այդպիսի մէկը կը սիրեմ, որ սէրնէն գեղեցիկ ու ազնիւն բարձրն է։

— Այդ, բոլոր սիրահարուածներու երգն է։ Ես 16 տարեկան էի. երբ աղջնակի մը սիրով, գիշերները չէի քնանար, բանաստեղծական խենթութիւններ կը գրէի ու առաւօն, չհամարձակելով անոր ղրկելու, կը պատռէի։ Տարիներ չանցած՝ օր մը, զարմանքով դիտեցի, որ դիցուհիս երկար քիթ մը ունի ու նոյնպէս եզակար ականջներ, ու հիասթափուեցայ։ Չեմ ուզեր ըսել, թէ քո սիրածդ ալ երկարաքիթ մըն է։ Նկարիչ մը հեռուէն գիտէ գեղեցկութեան արժէքը, բայց ինչո՞ւ կը տանջուիս, չեմ հասկնար։

— Որովհետեւ կը սիրեմ զայն ու կը վախնամ անկէ, կը վախնամ, թէ պզպզպուկ նայէ երեսիս իր կիսաբաց աչքերով ու ըսէ ինծի.

— Խենթ մըն էք, պարո՛ն, կը վախնամ որովհետեւ հրաշագեղ գեղեցիկ է ան, ու իմ սէրս անոր մանկական տենչանք մը կ'երեւայ, վասն զի աչխարհը պատած է ան ու ինձմէ աւելի արժանաւոր մէկէ մը սիրուած։ Կը վախնամ, որովհետեւ իմ հօրեղբօր կինն

է այն ու դեռ տարի մը չէ անցած անոր մահէն։ Կը վախնամ կորսուցնել զայն տեսնելու իրաւունքը, եթէ խօսիմ, եթէ խոստովանիմ ու կը նախընտրեմ լուռ տանջուիլ, որովհետեւ պիտի մեռնիմ անոր տարբերութիւնը տեսնելով։

— Խենթութեան ճամբան բռնած ես, սիրելիս, ըսաւ Տէվը, նամակ մը գրէ եթէ խօսելէն կը վախնաս։

— Ճիշդ, քանի՛ նամակներ ուղարկած համ, խընդրելով Լմտոն գալու ժամանակը ճշդել իր խոստումին համեմատ, բայց ո՛չ մի պատասխան։

— Ուրեմն, ինչ պիտի ընես, այդպէս տառապիլ մը պէտ դատնաս պիտի ու խեղճ հոգիդ։

— Ո՛չ, մեկնիլ վճռած եմ, Հոմ կ'երթամ։

Արդէն ան վճռած էր Իտալիա այցելել, այդ կըրնայ պատճառ ըլլալ անոր՝ չպատասխանելու։ Խենթութեան ճամբան բռնած եմ, Տէվ, իրաւ ես։ Երբ քովը էի, չէի զգար, թէ տանկ պիտի տանջուիմ։ Դիւրին կը կարծէի բաժանումը, բայց փախայ, փախայ անոր մօտիկութենէն, վախնալով երբոյնս բռնալու, խօսք մը փախցնել։ Հոմ կ'երթամ, տեսնել կը փափագիմ անգամ մը։

— Է՛հ, տղա՛ս գնա՛, ուրեմն, գնա՛ բաղդիդ հետեւէն, տեսնենք թէեւ որ է ան, թէ՞ անթեւ ու հողին փարած։

— Ոսկեթեւ թռչուն մըն է ան, Տէվ, որուն ամէն մէկ փետուրը հէքեաթ մըն է։

* * *

Առտուն կանուխ մեկնեց Սիլվիոն։ Խոշոր նաւ մը

պիտի տանէր զայն Ցրտնաս, ուրկէ պիտի չտապէր
սիրոյ աշխարհը — Իտալիա։

* * *

— Շաքէս, չըլլայ թէ կուսանոց երթալու նպատակ մը ունիս, ինչ է սա։ Հռովմիական տանէ ի վեր եկեղեցիներէն դուրս չենք ելեր։ Այս քաղաքի մէջ թատրոն – մատրոն չկայ, ըսաւ օր մը երեցկինը, զարմացած Շաքէի կրօնասիրութեան։

— Ինծի համար գիտես որ եկեղեցիէն աւելի ազէկ չկայ, բայց քեզի համար դեռ զուարճութիւններ են պէտք։

— Ա՛խ, մամա, սիրտս առանձնութիւն կ'ուզէ։ Աղօթքի մէջ սիրտս կը դանեմ։

— Բայց ինչո՞ւ միշտ տխուր ես, ինչ ունիս, երիտասարդ ես, միշտ գեղեցիկ, ինչն է, որ քեզ կը պակսի։

— Չ՜ո, քոյրիկ, միթէ չես գիտեր, ազուոր ամուսին մը, ըսաւ փսփսալով Սուսիկը, անոր չուքն է, որ կ'որոնէ Շաքէն եկեղեցիի մուքին մէջ։

— Սուսիկ ...

— Ինչո՞ւ կը բարկանաս։ Ինչո՞ւ կ'ուզես զոցել սիրտդ մեզմէ։ Միթէ ուրիշ աւելի մօտիկ մէկը ունիս որ կրնայ քեզ հասկնալ ու օգտակար ըլլալ։ Ես թէև քիչ եմ ապրած անձնական կեանքով, բայց ապրած եմ սքանչելի երազ մը ու կ'զգամ երբ այդ երազը կը նչմարուի նաեւ ուրիշի քով։ Ձո հերթն է Շաքէ՛ս։ Միայն թէ ինչո՞ւ կը տատանիս, կը վարանիս ու կը տանջուիս։

Այս իօսակցութիւնը տեղի ունեցաւ այն պահուն. երբ կը պատրաստուէին հեռու եկեղեցի երթալ։

Սուսիկի խօսքերը լեցուցին Շաքէի սիրտը, ու անդրկեց մօտաքրոջը և լացաւ մանուկի մը պէս, կուչ ու կուռ։

— Ձա՛, խենթ ես դուն ինչ ես. վազեց վրան երեցկինը, ինծի հրամանդ պիտի ընես, տա՛ս ձեռքերս, ոտքերս դող բռնեց, ինչո՞ւ կուլաս։

— Մի՛ վախնար մամա, ձգէ որ լամ քիչ մը։

Ու նորէն հեկեկաց։

Սուսիկը կամացուկ մը մտաւ չըթունքներուն տարաւ երեցկնոջ լուսթիւն պատուիրելով իսկ ինքը Շաքէի դանդաղ մազերու թելերը կը չոյէր ու կ'ըսէր.

— Լա՛ց չանաս լա՛ց. սիրտդ պարպէ. բայց մեզք են աչուկներդ. ան ալ քեզի կը սիրէ։

Յանկարծ, տեղէն ցատկեց Շաքէն ըսելով.

— Ինչ կ'ըսես, ուրկէ՞ գիտես, ան քեզի ըսաւ...

Ու կարմրեց ամաչեց տեսնելով Սուսիկի խնդացող աչքերը։

— Ա՜ ա՛ բռնեցի քեզի սղջի՛կս, ուրեմն իրաւ է որ սիրելէն կը տարապիս։ Բաղդը է տարապանքը իմ Շաքէս, բայց նորէն կ'ըսեմ քեզի. ան ալ քեզի կը սիրէ և ո՛վ է որ քեզի չի սիրեր, խենթ սղջիկ։

Երեցկինը հանդիսատ չուներ առաւ։

— Ես ալ վախցայ, ըսաւ, չէի գիտեր թէ ինչո՞ւ կուլաս։

— Ա՛խ մամա, փաթթուեցաւ անոր Շաքէն, հիմա երբ հեռու եմ աւելի կ'զգամ սէրս, կը զգամ որ առանց անոր ինծի համար ապրիլ դժուար է։

— Բայց ան ալ քեզի կը պաշտէ։

— Սուսիկ մի՛ չարչարեր զիս, գոչեցաւ հոս դեր

կը կատարեա նորէն։ ԵԹԷ Սիլվիոն դիա սիրէր, մԲԹէ կը ճգէր, կ'ուրթար։

— Տղայ ես կանգի մէջ, Շաքէս։ Ես ու Լևևնիկս, երբ գիրար սիրեցինք, նոյնը ըրինք։ Ես օգափոխութեան գնացի կղզիները, ան ալ Ռումանիա, բայց չկրցաւ համբերել ու վերադարձաւ քովս։ Տժգոյն էր, կարծես հիւանդութիւն մը քաշած էր, իսկ ես քունս ու ախորժակս կորսնցուցած՝ անընդհատ կը նուագէի։ Երկու-քս ալ իրար սիրոյ մէջ կը կատիաճէինք, չէինք հատտար։

— Այո՛, բայց ամիա մը եղաւ, ինչ Սիլվիոն մեկնած է։ Ըսէ՛, ինչէն գիտես, Թէ կը սիրէ զիս։ Եւ ոչ մէկ խօսքով կամ նայուածքով չէ ցուցուցած իր սէրը։ Մեկնումի օրն անգամ լուռ էր։

— Կը սիրէ, որովհետեւ քեզ հետ Թագուհոյ մը պէս կը վարուէր։ Ցարգանքը կը կապէր անոր լեզուն, կը վախնար ու այդ էր պատճառը, որ ան փախաւ քեզմէ։ Չէր կրնար երեւակայել, Թէ դուն ալ անոր կը սիրես։

— Ինծի կեանք կուտաս, յոյս կուտաս Սուսիկ։

— Աղջիկս, մինչամոեց երեցկինը, քեզի Թադաւոր մըն ալ՝ սիրէ, նորէն քիչ է։

— Այո՛. մամա, դուն մայրական նայուածքով կը դիտես զիս... ո՞ր չեմ կրնար տունը մնալ, երթանք։

Ու չսպասով երկուսին դուրս հանեց։ Գրգռուած, ջղայնացած կը տանէր զանազան Հառմի հեռաւոր փոքրիկ ու նեղ փողոցներէն։ ու յաճախ կը կանգնէին եկեղեցիներու, մատուռներու և այլ հնութիւններու առջև, որոնց արձաններուը յայտնի արձանագործներուը չկնած էին։

Երեկոյեան յոգնած, դադրած վերադարձան ու բո-

լորեցին սեղանի չուրջը։

Զատկի չորրորդ գիշերն էր։ Աւանդական այդ քաղաքը կը վերապրէր յիշատակներով։ Քրիստոնէութեան առաջին մարտիրոսները իրենց սուրբ արիւնով ոռոգեցին անոր փողոցները։ Ու այդ արիւնոտ հողէն ծլաւ ու ամեցաւ այն խորհրդաւոր ու յաւերժական ծառը, որու շուքին տակ պատսպարուեցան միլիոնաւոր ժողովուրդներ։

— Ներէ՛ Զատկի չորրորդ գիշերն է, կը յիշէք, ըսաւ Շաքէն ախորժէն, ոչ ոք ուներ այլեւս, ո՛չ հարրիկը, ո՛չ վարդան փաչան, մինակ մնացինք... Ինչ ծանկիսուներ. Ինչ նուէրներ, Ինչ ուրախութիւն, կը յիշե՞ս, Սուսիկ... իսկ այսօր որբ ենք ու զուրկ ամէն ամէնէ։

— Մի՛ ախորժիր, սիրելիս, այդ փիլսոփայութիւնդ չհամապիր, ինչ ընենք, ան ալ կը մեռնի։ Վաղը ծաղիկ մը կ'ուղարկեմ։

— Փիլիսոփայ դարձած ես Սուսիկս, ժպտաց Շաքէն արտասուքներու անձրեւի մէջէն, ամէն ինչ կը սրտմտեցնես։ Ու բամիուեցաւ անոնցմէ, գնաց իր սենեակը, սրտի մէջ մուխ հոգիի մէջ անդունդ մը բացուած։ Սիլվիոն կը սիրէր զինքը, կը կրկնէր Սուսիկի խօսքերը, զարմանալի է այդ վիճը։

Հրաշագեղ կերպով կը թափանցէ այնտեղ, ուր մութ է Շաքէի համար։ Սակայն, Շաքէն վայրկեան մը տարաբախտ; երբ յիշեց իր տխուր անցեալը, բայց քնքշութիւնը կը մխիթարէր անոր, որ Սուսիկը այդ ամէնի մասին ոչինչ գիտէր։ Սուսիկը բարին ու գեղեցիկը անմիջապէս կ'ըմբռնէր, իսկ տգեղութեան առջև չեւէն գոց աչքերով կ'անցնէր։

Շաքէն իր կեանքը չիշեց ու ալ աւելի տառապեց։

Եթէ Սիւլհոն իրաւ է որ կը սիրէր զինքը. ինչ երջանկութիւն և ինչ տառապանք միաժամանակ։

Մինթէ Շաքէն իրաւունք ունէր սիրելու կամ սէր սպասելու մէկէ մը, որի համար կեանքը հէքեաթ մըն էր, իսկ իր կեանքը արտասուորուած ու կեղծ։

Մինթէ ան կրնար սիրել Շաքէն, այն Շաքէն, որը իր ամուսնու տրիանքի կնիքը ընդունած էր անբողոք, ու Աբթասի գիրկը նետուած էր հաճոյքով։ Ու տառապանքի մը զգաց Շաքէն դէպի իր մարմինը, որ ուրիշներ կը զրգռէր ու կը գրգռէր նաեւ զինքը, անկասկած տանելով։

Ու կամեցաւ յաղթել, բզքտել այդ ճիրանակ, կլոր ձեռքերը, հոլանի ոտքերը ու բարձր կուրծքը, որոնք արտասպումը կը պահէին հայելիի մէջ։

Սթափուեցաւ ու անկողին մտաւ, արցունքներուն մէջ ողողելով երեսները, ինչպէս կը ողողէ եկեղեցին քարերը, ապաշխարող մը։

* * *

Առաւօտեան ժամը ինն էր, երբ Սուսիկը հեռախօսի զանգահարութիւնը լսելով, խողովակը ականջին մօտեցուց։

— Կը ներէ՛ք, ո՞վ է խօսողը, ըսաւ ձայն մը, որուն ծանօթ ըլլալը հաստատեց Սուսիկը։

— Իսկ դուք ո՞վ էք, խնդրեմ, հարցուց։

— Սիւլհո Սուրէնն եմ։

— Ա՜, բարի եկաք, ուրախ բացագանչեց Սուսիկը, հասկնալով թէ քաղդը իր ձեռքը պարզած է Շաքէին։

— Տիկ. Սուսանն է՞ք։

— Այո՛,

— Ի՞նչպէս էք, յուսամ եմ ամէնբդ ալ առողջ էք։

— Այո՛, չնորհակալ եմ... միայն Շաքէն մի քիչ զգայնի է ու տխուր։

— Ի՞նչ ունի, հարցուց Սուրէնը, անհանգստութեան ձայնով մը։

— Ձեմ գիտեր, Նիկէն մեկնելէն ի վեր տանկ է։

— Բայց ե՞րբ թոյլ կուտաք ձեզ այցելեմ։ Երեկ դիչեր եկած եմ, իմանալով նոյն պատճառը։ Ձեր հոս ըլլալը պատահմամբ իմացած եմ։ 12ի տանիները կըրնա՞մ ձեզի այցելութիւն մը տալ, յորգանքներս մատուցանելու։

— Անշո՛ւշտ, ըսաւ Սուսիկը, կ'ապասանք։ Ու խողովակը տեղը դրաւ։

Դուռը զարկացին, ու երեք հրաչալի կողով ներս բերին։ Ճիրանակ վարդեր Շաքէին, վարդագոյն — Սուսիկին, ու մանուշակները, երէցկնոջը։

Սուսիկը ուրախութենէն քիչ մնաց՝ պարէր. ներս վազեց Շաքէի ննջասրանը ու արթնցուց զայն։

— Եկո՛ւր, նայէ՛, ես քեզի չըսի՞, թէ այսօր ծաղիկ պահի ունենաս և որմէ... ու չսպասած Շաքէի ուսերուն չըջազգեստ մը քաշելով՝ ատոն տարաւ։

Դուռին չինած Շաքէն ապշած կը նայէր ճոխ ծաղիկներուն։ Սիրտը կը բաբախէր, ձեռքերը կը դողային, կը զգար արդէն սիրած մարդուն ներկայութիւնը։

— Սիւլհոյին է, 12ին այցելութեան կուգայ։

Երեկոյեան ալ դուրս ելաւ իր անհանգիստ։

— Այս ինչ պատահեց է. ո՞վ է զրկած։

— Այն է, ինքն է, ժպտալով պատասխանեց Սուսիկը։

— Է՛հ, աղջիկս, բազդը քեզի կը սիրէ, ես քեզի չըսի՞ ի զուր կը սխրիս։ Հիմա եկեղեցի մը երթալու է։ Զատիկի կիրակի է, երթամ աղուոր աղօթք մը ընեմ քեզի համար։

— Ես ալ կուգամ, ըսաւ Սուսիկը, դուն տունը մնայ, Շաքէս, մինք կրնանք ուշանալ։ Սիլւիոն կուգայ, պէտք է որ ընդունինք։ Ես խօսք տուի։

Շաքէն ամենայն ուրախութեամբ մնաց տունը։ Մանուկի մը պէս ուրախ էր, օրիորդի մը չափ վարանոտ, կնոջ սառիճան տարուած։ Վարդերը կը հոտառէր, կը փաղաքշէր։

Վարդի ամէնէն սիրուանը կուրծքին դրաւ։ Ճերմակ զգեստ մը հագած էր արդէն, ու հայելիի մէջ նայած ատենը, 12 տարի առաջ նոյն օրը յիշեց, երբ վարդան վաչկատի սիրոյ չուքը կը սուսուռներ իրեն չուրջը։

— Ինչ պիտի ըսեմ անոր, ինչ պիտի ըսէ ինձի, կը մտածէր Շաքէն, ինչպէս պիտի ընդունիմ, խօսքերը ուրկէ՞ գտնեմ։

Այդպէս կը մտմտար, երբ դրան չէնքին տեսաւ Սիլւիոն վարանոտ, տխուրցած ու այնպիսի կրակ մը աչքերուն մէջ, որ յանկարծակի, գերմարդկային ուժ մը Շաքէն նետեց անոր գիրկը, ու ան ալ թուխիք մը ունեցաւ դէպի զայն։ Գրկխառնուած, իրարու սղմըռուած, կարծես կը վախնային, թէ պիտի բաժնուէին իրարմէ։ Սիլւիոն խենթ խօսքեր կ'ըսէր անոր ականջին, իսկ Շաքէն աչքերը գոցած կը լսէր այդ յափշտակեցուցիչ մեղեդին ու կուլար երջանկութեան փայլուն արցունքներով։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ

աքէն ահիկ հեքեաթ մը կ'սպրէր։

Գիչերը կը քնանար՝ Սիլւիոի ամէն խօսքը վերյիշելով, ու առտուն կ'ելլէր ամառարանօք, փափագ մը զգալով նորէն լսել այդ խօսքերը, լոզալ անոնց անուշ ծովին մէջ։ Յաւրիւ անոր հայեացքին, որով ան կարծես կը գրկէր Շաքէն ու սիրոյ զինիով կը հարբեցնէր։ Մանուկի մը պէս անհոգ և ուրախ դարձած էր. ոչինչ կ'ուզէր. միայն տեսնել, միայն լսել, միայն միասին ըլլալ։

Սիլւիոն եւս այնպէս կ'ուզէր, բայց կ'ուզէր նաեւ սիրոյ քոյն մը ստեղծել։ Եւ այդ մասին օր մը, ըսաւ Շաքէին։

— Շա՛քէս, ամուսնանանք յառաջիկայ Կիրակի։ Ցնցուեց Շաքէն, կարծես, նոր և անսպասելի բան մը կ'առաջարկէր անոր Սիւլէյման, կարծես թէ կոյս մըն էր ու կը վախնար, կը վարանէր անծանօթ վայրկեանները առջեւ։

— Յառաջիկայ Կիրակի... Այդպէս կանուխ։

— Կանուխ, սիրելիս, հոգիս, կեանքս։ Ես այնքան երկար տարիներ կորնգոռցած եմ քեզի չճանչնալով։ Այնպէս կը կարծեմ, որ ոչ թէ հօրեղբայրս, հայրս անգամ եթէ ըլլար, քեզ կ'առնէի, կը վախցընէի, առանց վարանելու, թէ անոր ցաւ մը կը պատճառեմ։ Սէրը, սէրը, Շաքէս, ինչո՞ր կ'ընէ։ Այդպիսի սէր մը, որ մարդս գերի կ'ընէ յաւիտեան։ Յառաջիկայ Կիրակի պէտք է որ ամուսնանանք և անմիջապէս մեկնինք Լոնտոն։ Կը յիշե՞ս քո խոստումը պիս այցելելու, բայց ոչ ինչպէս հաճելի հիւր մը, այլ մշտական հմայիչ տիրուհի մը։ Անոր վիզը առաւ Սիւլէյման ու պաչամանքով համբուրեց։ Սիւլէյման ունէր արդէն հրապուրիչ ձեւեր ու սէրի, սէրի կը գրաւէր Շաքէն։ Շաքէն ոչ մէկ անգամ չէր տեսած անոր աչքերու մէջ տրփանքի կայծը։ Ան արդէն գիտէր կարդալ մարդկանց դիմագիծը, որոնց փոփոխութիւնը ծանօթ էր իրեն։

Սիրոյ նուաճարանքը ուսումնասիրած էր, ինչպէս գոյնամոլի սեւ ու ճերմակ տեղնուչորը։ Եւ կը գիտէր, վախով մը, այդ տրփանքի կայծը անոր քով ու քերկրանքով մը կը սեանէր, թէ խաղուած չէ։

Սիւլէյմի սէրը մաքուր և ազնիւ էր, որովհետեւ դեռ երբէք հնոչ մը վախաք չէր ունեցած ու սառչե-

կինն էր, որ դէյուհիի մը կերպարանք առած կ'այցելէր իրեն։

Յօսած առնը, յանկարծ, կ'առնէր Շաքէի ձեռքը ու կ'սկսէր համբուրել ամէն մի մասը ու երբ կը հասնէր ճկոյթին, մանկական չնչասով մը կ'ըսէր.—

— Այս պզտիկը չմոռնամ, ապա թէ ոչ կը բարկանայ։ Եւ կամ յանկարծ, կը գրկէր Շաքէին ու երեսը երեսին դրած, կը մնար քանի մը վայրկեան անշարժ, ու հառաչելով, կ'ըսէր.

— Փափաք ունեցայ քեզի գրկելու, որովհետեւ այնպէս կուզայ ինձի, թէ երազ մըն է այս ամէնը ու դուն ալ ցնորք մըն ես և կրնաս անհետանալ։ Բայց քեզի գիրկս առայ ու զգացի քաղցր իրականութիւնը։

Կը սիրէր համբուրել Շաքէի կիսագոց աչքերը, ու կ'ըսէր.

— Այս երկու մանուշակները տուր, որ համբուրեմ. կը պահես զանոնք թարթիչներուդ մէջ, գիտես թէ սիրուն են ու չես ուզեր խանթ դարձնել դիմացինդ։ Եւ կամ մազերուն հետ կը խաղար, սեւ մազերը կը փաթթէր մատին ու կը ձգէր, որ ընկնին թուչէին։ Համբոյրով մը կը հեռացնէր թուչէն ու կ'ըսէր.

— Մի՛ գպիք այս ճերմակ, մետաքսանման երեսին, ան իմս է, միայն ես անոր իրաւունք ունիմ դպչելու, իսկ դուն, փոքրիկ, յամառ մազի փունջ, քո համարձակութեան համար պատժուիս պիտի։ Ու կ'ոզղէր անոր մազերը անուշ համբոյրներու անձրեւով մը։

Այդպէս կը սիրէր Սիւլէյման Շաքէին, կը հնարէր փաղաքշանքներ, գուրգուրանքներ և խօսքեր, որ միայն անկեղծ սէրը կրնար ստեղծել։

Անոր կինը, անոր յաւիտենական ընկերուհին ըլլալ կը ցանկար Շաքէն ու կը վարանէր։

Ինչպէս համարձակ բանար իր կիսաբաց աչքերը։ Եթէ անոնց մէջ Սիլւիոն կարդայ կեղտոտ անցեալը Շաքէի, եթէ օր մը գիտնայ թէ իր ամենաւսկան, մանկական մաքուր սիրոյ առարկան սոսկ կին մը եղած է, որ փողոցային կնոջմէ աւելի եւս մեղադրելի է։ Վերջին հարցի խնդրի համար է, որ ընտրած է այդ ճամբան, իսկ Շաքէն, ոչ մէկ բանէ զուրկ Շաքէն, իր մարմնոյ հաճոյքը յագեցնելու համար էր, որ իջած էր կեանքի անդունդներուն ամէնէն վարի աստիճանը։

— Ինչո՞ւ կը լռես, Շաքէ, ես այսօր իսկ կը վաճառքէի ամուսնանալ, կը չարունակէր Սիլւիոն, 4 օր եւս սպասել անհանելի է ինծի համար։

Ուրեք եղաւ Շաքէն, ներս գնաց ննջարանը ու վայրկեան մը ետքը դուրս ելաւ քայլ վոխուած, այլայլուած ու ծերացած Շաքէ մը։

Զարմացած նայեցաւ անոր Սիլւիոն ու յուշատետր մը տեսաւ անոր դողդոջ ձեռքը։

— Սիլւիո, ըսաւ Շաքէն, խեղդուած ձայնով մը, դուն ինծի տարբեր մէկը կը կարծես, մաքուր, լաւ Շաքէ մը, որ էր ամէէ տասնեկուաւ տարի առաջ։ Բայց կեանքը անցաւ վրայովս, աշնան տերեւի պէս օդի մէջ կը սաւառնէի ու չար քամին կը տանէր զիս ուր որ կ'ուզէր։ Կարդաց այս իմ յուշատետրս։ Ես իրաւունք չունիմ ձեր կինը ըլլալու, եթէ իմ կեանքս ճանչնաք։ Ես կրնայ ըլլալ, թէ սխալ մըն է ըրածս, կրնայ ըլլալ այլեւս չկրնար վախճքիք վրաս նայիլ անգամ։ Ինծի համար կեանքը վերջացած կ'ըլլայ։ Ծանր է ըրածս, բայց ուրիշ կերպ չեմ կրնար Սիլւիո։

Արցունքները կը խեղդէին Շաքէի կոկորդը, ուժասպառ էր, դադնատ եւ մօտ մարելու։

— Ինչեր կ'ըսես, հոգիս, ինչուս պէտք է քո առաջուայ կեանքը, բացագանչեց Սիլւիոն, չեմ ուզեր ոչինչ գիտնալ, կը սիրեմ քեզի ու կ'ուզեմ միասին ըլլանք։ Կը պատռեմ այս տետրակը, այլեւս չհոսինք։

Չեաքէն խլեց Շաքէն յուշատետրը։

— Կ'ազատեմ, Սիլւիո, կատարիր իմ այս խնդիրը, ինծի համար կեանքի կամ մահուան հարց մըն է այլ։ Ես կը մեկնիմ Վինեսիկ, մօրս ու Սուսիկի հետ, երեք օրէն կը վերադառնամ։ Եթէ դէս կայարան գիմաւորելու գաք, ուրեմն ապրիլ հարած եմ, ներսուած ու ձեր սիրոյ բոյրը այլուած է անցեալս, իսկ եթէ ոչ...

Ու չվերջացուց խօսքը, ձգեց չուսրած Սիլւիոն սենեակի մէջտեղը, վազեց ննջարանը ու դուռը գոցեց բանալիով, վախնալով անոր ազաչագին հայեացքէն, վախնալով թէ մի գուցէ համաձայնի ու յաւիտենական խղճի խայթ ունենայ։

Շաքէն արտասուքներով ողողեց բարձը։ Անդունդ մըն էր իր առջեւ, ուր պիտի նետուէր, եթէ սիրոյ ձայնը ազատումի ու ներումի երգը չերգէր։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Հնոտիկ էին, այն վհնոտիկը, որ 12 տարի առաջ Շաքէին իբրեւ կախարդիչ պատկեր մը ներկայացաւ, ուր խոշոր պղտաներ ջուրերու մէջէն կը բարձրանային, ինչպէս խորհրդաւոր ապառնալիք մը, ուր գիշերները նաւաստիներուն երգը սիրոյ մեղեդի մը կը նմանէր։ Բայց այժմ ջղայնացած ու տառապող Շաքէին այդ հիմնաւորց քաղաքը թուաց ամայի, ջուրերու անցքերը ալոտա, ծածկուած պուռլներու կեղեւներով, խոշոր տուները, դարչագոյն ու չարաշամ, իսկ երգը, սիրոյ մեղեդին այնքան հեգնական, որ Շաքէն կ՚ուզէր դուրս նետուիլ փողոց ու պոռալ լալագին.

— Հեռացէ՛ք, լռեցէ՛ք, մի՛թէ չգիտէք թէ կը

տառապիմ մեռնելու ատիճան։

Ու ամբողջ օրը կը պատէր քաղաքը, ջնջելով սըպասուելիքները անկապ չղթայի մէջ, սեղմել իր միտքերը, իր տառապանքը։ Երրորդ օրն էր արդէն, կը մօտենար ժամը, երբ ապրպան պիտի բանար վարադոյրը իր առջեւ։

Իրիկուն էր, հեռուէր պոյտ մը ընկէր վերջ, պանդոկ կը վերադառնային։ Ելեկտրական ցուցանակ մը գրաւեց Շաքէի ուշադրութիւնը։

— Նայեցէ՛ք, Մա՛մա, Սուսի՛կ, ըսաւ ան, ինչ տարբերնակ անուն. «Riposa della Principessa»։ Արդեօք մտանկացած իչխանուհու մը վերջին ապաստանարան է. տեսնենք։

— Ի՞նչ գալփար, աղջիկս, ըսաւ մայրը, ով գիտէ ինչ է ներսը։

— Է՛հ, մեզի ինչ, մենք անցորդ ենք. կրնանք քմահաճոյք մը ունենալ։

Երեցկինը ուզեց պահ մը նկատել թէ վերջերս շատ քմահաճոյ դարձած է Շաքէն ու ինքն ալ չգիտեր ուզածը։ Ինչո՞ւ համար ձգեց Սիլւիո-Սուրինը ու յանկարծ հեռացաւ։ Մի՞թէ անկէ լաւը պիտի գտնէր երբեւ ամուսին։ Սակայն երեսը նայեցաւ ու մեղմացաւ։ Դժգոյն էր ան ու տխուր արտայայտութիւն ունէր։ Երեցկինը անցածը դարձածը չէր հասկնար այլեւս, իր կեանքը պարզ գրութիւն մը եղած էր, մանքուր ճերմակ թուղթի մը վրայ գրուած։ Իսկ ներկայիս ոչ լեզուն ոչ ալ հոգեբանութիւնը կը հասկնար։

Մտան փոքրիկ, մանքուր Casino-ի մը ներս։

Սեւաչեայ գիրուկ կին մը անոնց մօտեցաւ ըսելով

— Ներս հրամեցէք, պարտէզը ամէն հանգիստ կ'ըլլաք։

Իրաւ, ներսը ո՛չ չատ խոշոր, բայց խիտ ու կանոչ պարտէզ մըն էր. փոքրիկ սեղաններ, դաշտային մէկ մէկ ծաղկեփնջերով։

— Ի՞նչ կը փափաքիք, հարցուց կինը, մենք ուտելիք չունինք, միայն պաուղ ու գինի։

— Աչխարհի է՛ն լաւագոյնը, խնդալով ըսաւ Սուսիկը։ Խոշոր ոսկեգոյն նարինջ, դեղին մոզ ու կարմիր խաղող բերաւ կինը, հասկցած ըլլալով թէ հարուստ օտարներու կը ծառայէ։ Բերաւ նաեւ գինի, ճերմակ բիւրեղներու մէջ. մէկը արեւի կարմիր ճառագայթի կը նմանէր. միւսը՝ դեղին, փայլուն, կարծես ձուլուած ոսկի էր։

— «Lacrima Cristi», ըսաւ կինը, ատոր պատմութիւնը գիտէ՞ք... Յիսուս Քրիստոսը յոգնած, առաւօտուն օր մը Նեապոլիի կողմերը, սար մը կ'ապաւինէ։ Կը նստի քարի մը վրայ, չորցած ծառի մը տակ ու արցունք մը կը թափէ ծառի մը մեռած ճիւղերուն վրայ և հոն ծաղիկ մը կը բուսնի ու անկէ ելած պտուղէն, վտական մը. այս հրաշալի գինին կը քաշէ և ի յիշատակ Քրիստոսի զոյն կ'անուանէ Lacrima Cristi — Քրիստոսի արցունքը։

— Բայց մինչեւ Նապոլի ինչպէս կուգայ Քրիստոս. ան միշտ Պաղեստին գտնուած է. կրնայ ըլլալ որ Մէյնգանքն ալ գացած ըլլայ։ Այդ գեղեցիկ աւանդութիւն է, ըսաւ Սուսիկը։

— Ի՞նչ կ'ըսէք, բոլորքեզ Կերմեռանդ Իտալուհին, ես Նապոլիէն եմ, Պատրոն ալ՝ ամուսինս. ինչպէս թէ Քրիստոսը մեր երկիրը այցելած չէ. ան ամբողջ աշ-

խարհը պտտած է, ամէն տեղ իր հոգին նշան մը, հետք մը ձգած է։

— Կը լսէ՞ք, մեղի ազատար դուս կուգայ այս պարզ կինը, ու իրաւ է անոր ըսածը, նկատեց երէցկինը։

— Քանի որ այդպէս լաւ կը տրամադրուիք, ըսէք, ուրեմն, սա ձեր պարտէզի անունի ծագումը։ Անշուշտ սուսիկա ալ իրեն աւանդաբերման ունի, հարցուց Սուսիկը։

— Հարկաւ, ազատար տիկինս, ըսաւ կինը, երկու ձեռքերը կանթած, ինչէ՞ն հասկցաք սակայն... Riposa della principessa անունին դրդապատճառները իսկական principessa մը եղած է։

— Ի՞նչ կ'ըսէք, ի՞նչպէս, հարցուց այս անգամ Շաքէն, հետաքրքրուելով։

— Անա՛ պատմեմ։ Սակէ 10 տարի առաջ... ո՛չ, սպասեցէք յիշեմ... 12 տարի առաջ, այո, Djuseppe 11 տարեկան է ու այս տունին մէջ ծնուած, տարի մըն ալ աւելցնենք՝ կ'ըլլայ 12 տարի...

— Է՛հ, վերջը, աւելի հետաքրքրուեցաւ Շաքէն։

— Պանդոկի մը մէջ ծառայութիւն կ'ընէի, հոս վենետիկ, ուր հարուստ իշխան մը իջած էր։ Է՛հ, ինչպէս թէ էրիկմարդիկ ամէնն ալ նոյնն են, կնիկ մը տեսնելուն պէս հետեւէն կը վազեն, ըլլայ ապտուհի մը. ըլլայ ազնուականուհի մը։ Այս իշխանը ինծի հետ կը խաղար, խաղն ալ ազատար կը վարձատրէր։ Անցած բան է, պարզն ըսեմ։

— Ամուսնացած չէ՞ր այդ իշխանը, հարցուց Շաքէն։

— Հապա՛, ամուսնացած էր. կ'ըսէին, որ չատ ազ-

ար կին մը ունէր, ամմա ես անոր տեսած չունիմ. ան չատ մը ծառաներ ունէր։ Օրին մէկն ալ անոր խօսքը կ'ընէի Ֆրանսացի madame֊ին հետ ու իշխանին ըրած֊ներէն կը պատմէի։ Կ'ուրեմ թէ իշխանուհին ալ լսած է զրուցներս։ Ինծի վայրկենապէս դուրս վռնտելին պահակին։ Լացի ու լացի, ամմա իշխանն ալ — Ատուած անոր բախտաւոր ըրած է, անչուշտ — ինծի կլուրիկ գումար մը տուաւ. նշանածիս հետ սա տունը առինք, ամուսնացանք ու այս հանդիստ անկիւնը տեղաւորուեցինք և ի պատիւ իշխանուհոյ, որուն պատճառով բախտաւորուեցինք, այս սրճարանը անուանեցինք «Riposa della principessa։»

Է՛հ, ներեցէ՛ք պատմուած գլխացաւանքիս, վերջացուցեց իր խօսքը խտալուհին ու ժպտերես հեռացաւ։

Շաքէն ու Սուսիկը իրարու երես նայեցան ու անխօս հառկացան գլուխ։ Վարդան վաչչայի և Շաքէի պատմութիւնն էր, որ կ'ընէր այդ կինը։ Ցիչոց Շաքէն իր միամտութիւնը, իր կուսական անգիտակցութիւնը և անմեղութիւնը։ Ու այս վայրկեանիս իր ապագայ կեանքէն որ վիճակուած էր դեռ ապրելու, Շաքէն պատրաստ էր կէսը զոհելու, միայն թէ 12 տարի առաջ իր ունեցած անգիտակցութիւնը ու մաքրութիւնը ունենար։ Ինչո՞ւ այդպէս հեգնական է կեանքը, ինչո՞ւ ուշ կը խնդայ ան, այնքան ուշ, որ ի պատասխան՝ ժպիտ մը անգամ չի կրնար ունենալ։

— Երթա՛նք, վալը ճամբադ ե՛նք, ըսաւ Շաքէն տեղէն երեսլով։

Լուռ էր Սուսիկը, լուռ էր մայրը. կ'ենթարկուէին Շաքէին, որովհետեւ կը սեւնէին, թէ գաղանիք մը ունի Գալանիք մը, որով կը վախնար հետաքրքրուիլ

Սուսիկը։ Մնար թողուը կ'արգիլէր հարցնել ու փորձ ընելու Շաքէն։

Այլեւս ուժ չունէր Շաքէն տատապելու ու լալու։ Ինչպէս մահուան դատապարտուած մը կը սիրէ անուարքեր ու պղտիկ և կ'ապասէ վերջին ժամուն, այնպէս ալ Շաքէն քարացած էր ու սրտին մէջ պարտպոեթիւն մը կ'զգար։

* * *

Հասի կայարանը առաջին պէմքը, որ տեսաւ, Սիլվիօ-Սուբէնն էր, ծաղկեփունջ մը ձեռքին։ Լուրջ, բայց վճռական արտայայտութիւն մը ունէր, ու անոր աչքերու մէջ Շաքէն կարդայ նոյն սէրը, որ զգացած էր մեկնելէն առաջ։ Ու գոյից աչքերը վայրկեան մը, կարծես թէ գիտնար կը տատանէր ոտքերուն տակ։

— Հոգի՛ս, Շաքէս, ըսաւ Սիլվիօ, անոր ձեռքը համբուրելով. չպիտի երբեք դիս թողուք մինակ. այս երեք օրը երեք տարի կարծեցի։

Ճամբային մինչեւ պանդոկը չխօսեց Շաքէն, միայն ժերթ ընդ մերթ կը նայէր Սիլվիօին, որ նստած էր կառքին մէջ իր դիմաց, ինքզինքը հաստատացնելով թէ այդ ինքը Սիլվիօն էր և ոչ անոր չուքը։

Մինակ նստեցին սալոնի մէջ։ Սիլվիօ զրպանէն հանեց յուշատետրը, որու տեսքէն դողաց Շաքէն, տեսնելով աչքերուն առջեւ իր մեղքը, իր ոճիրը։

— Կը պատահի՞ տնա՛, Շաքէ՛, այս թերթերը, որպէսզի չգիշես, երբեք չգիշես, որ այլ կեանք մը ունեցած ես։ Իմ ու քո կեանքը սկսաւ այն օրէն, երբ զիրար տեսանք։ Առաջ՝ ո՛չ ես ապրած եմ և ո՛չ դուն։

Շաքէն կ'ուզէր ծնկաչոք չնչել այդ խօսքերը, կ'ուզէր արտասուքով ոտղել անոր ոտքերը, ինչպէս Մարիամ Մագդեղացին ոտղեց Քրիստոսի ոտքերը ա-նուշահոտ իւղով ու սրբեց իր մազաւոր մազերով։

Իսկ Սիլվիոն գրկեց անոր ուսերը, կամաց մը չա-րեհաճելով.

— Չէի ուզեր կարդալ... չէի ուզեր գիտնալ։ Բայց աւազին թերթերէն քո իսկական քնոյթը, մար-մարեայ սիւնի մը պէս, կանգնեց առջեւս, ու միւս թերթերը և ամբողջ տետրակը քո 16 գարուններով էր զարդարուած աչքիս։ Մ'թթէ դուն ես մեղաւոր Շաքէս, դուն որ կուբաս և ապաչխարանք կը փնտռես... Ո'չ, մեղաւորը, այն մեծ մեղաւորը քո ամուսինդ և իմ հօրեղբայրս եղած է։ Անոր հաճոյքի անվերջ վախքը, անոր կիրքը, անոր քնազդը։

Սմէն ինչ որ ըրած ես, քո վրայէդ անցած, անհե-տացած է, ինչպէս կ'անհետանայ փոշին կոնակ ծառե-րէն, երբ առիւծ մը, վտիտիկ մը վրայէն անցնի, ինչպէս կ'անհետանայ ցնխի մը քիմը, որ մարդուս վը-րայ կը ձգէ անցնող կառք մը։ Այդպէս փոշոտ կառք մըն էր վարդան փաշան, որ քո կեանքիդ ճամբան ժա-մանակ մը ազատեց։ Բայց այն Շաքէն, որ չէր գի-տեր թէ ինչ է սէրը, լէ ինչ է ամուսնութիւնը, այն Շաքէն, անքիծ, մանկամտակ Շաքէն միշտ մնացած է ըզձ ու անոր է որ կը պաշտեմ։ Մի լա՛ր այլեւս, անա հանդարտութեամբ է, որ կը սրբեմ աչերդ։ Կ'ուզեմ որ ժպտաս, որ խնդաս միշտ. կ'ուզեմ քեզ երջանիկ տես-նել։ չես գիտեր, չես գիտեր Շաքէս, թէ ինչպէս կը սիրեմ քեզ։

— Իսկ ես... հազիւ կրցաւ արտասանել Շաքէն,

անոր փաթթուելով, ու այդ խօսքերուն մէջ այնպիսի անասնական սիրոյ չիչխ մը կար, որ այրեցաւ Սիլվիոյ կամքը մոխիրի մը պէս, վայրկենական, ու անվերջ հանդարտութիւն մը տարածեց ան Շաքէի փոքրիկ բնութեան։

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Հինգ վայրկեանէ ի վեր կ'սպասէին Բօ-
բը, Ձէքը ու Տեփը, չգիտնալ հիւրանոցի
մէջ այն վիլլային, որ գնեց Սիլէհան
Լիլեան Սմիտէն։

— Ինչ կ'ըսէք սա Սիլէհոյի կայ-
ծակուրագ ամուսնութեան մասին։

— Այն կ'ըսեմ թէ այլեւս վերջացած է ան, ինչ-
պէս նկարիչ. մե՛ղք, մե՛ղք, ինչ ապագայ կը խոստա-
նար, «Մանուէկներ» նկարով առաջին մրցանակ առաւ։

— Հիմայ ալ մանուէկներ պիտի սկսի ծախել, որոնցմէ
եւ ոչ մէկը մրցանակ մը կ'առնէ։

— Եւ ինչո՞ւ այդպէս կը սրամտաբանէք, գոնէ իր
հինգ չափ գեղեցիկ ըլլան անոնք, անշուշտ մրցանակ
մը կ'առնեն, միջամտեց պաղարիւնութեամբ մը Տեփը,
որ ժպտալով կը լսէր Ձէքի եւ Բօբի մշտնջենական սը-
րախօսութիւնները։

— Տեսա՞ծ էք կինը, հարցուց Բօբը։

— Այո՛, երէկ երեկոյ կանչեց զիս Սիլէհան ու
պատիւ ունեցայ ծանօթանալու։ Տյո՛ք, ձեզի կը վըս-
տահացնեմ, որ այդչափ գեղեցիկ նկար մը դեռ չէ վըր-
ձիռած բնութիւնը։

— Այդ ո՞ւմն կ'ըսես, հետաքրքրացաւ Ձէ-
քը։

— Կինը կ'ուտեմ, այո՛, բայց գեղարուեստը կը
պաշտեմ. իսկ տիկին Շաքէն Գեղարուեստի տիպար մըն
է, որուն դուք ալ պիտի երկրպագէք։

— Ներէ խնդրեմ է, կրնայ ըլլալ որ պաշտեմ
պինքը, թէեւ այնպիսի blonde մը գտած եմ որ...

Եւ կիսատ մնաց Բօբի խօսքը, որովհետեւ ապշած
կը նայէր իրեն մօտեցող Սիլէհոյի հետ Շաքէին։

Սէրն ու երջանկութիւնը գերբնական արարած-
ութիւն մը պարզուած էին անոր. կոխարդիչ հմայք
մը ունէր. որովհետեւ իր առօրեայ գեղեցիկութեան վը-
րայ, ոչ պարզապ գաւաթի մը կը նմանէր, կեանքը այ-
սօր աւելցուցած էր սիրոյ հիւթը։

Բօբի գոչուստ մը հազիւ կրցաւ թաթխել Բօբը,
ու անոր ձեռքը համբուրելէն ետք, անկիւն մը նստե-
ցաւ, դիտելով զոյն։ Ձէքն ալ չուտուած էր։ Սիլէհո-
ն հաճոյած էր անոնց հոգեկան գրութիւնը, ու խըն-
դալով ըսաւ.

— Սիրելիներս, կը կարծէք թէ կրնա երկինքէն
իջած է. հողեղէն է ան, ինչպէս ես ու ձեզ, կը սիրէ
սրամտութիւնները, ուրեմն պիտի սիրուի փոկաէք
ինչպէս միշտ։

Տէրը ժպտաց, անոր ժպիտը միշտ նշանակիչ էր,
արհրպաւոր։

— Կարծեմ թէ Բօբը ու Ձէկը կայծակահար եղած են։ Դէ՛հ, սիրելիս, պատմէ՛ տեսնենք ինչ blondeի մասին կը խօսէիր։

Կարմրեցաւ Բօբը ու կմկմաց . . .

— Մարդս չատ երկար ժամանակ կրնայ կորը ըլլալ, բայց օր մը կը բացուին աչքերը։

— Ես ալ նոր տեսողութիւն մը ունենայի, բացատրեցի Ձէկը, Սիլվի՛օ, ընկեր ես, թէ ոչ, այս անգամ մրցանակը ես պիտի տանեմ։ Թայլ պիտի ուսի, որ տիկնոջը նկարեմ ու յաւերժիկայ սարսուռ ցուցանեմ դէմին դրիկեմ։

— Ինչպէ՞ս, նկարիչ եք պիտան, հարցուց Շաքէն, որուն կը զբաղցնէր այդ կորը երևոյթ, կոպաւատչեայ, մանկամանան զառաթի մարդը։

— Այո՛, սիրելի՛ն, բարեբախտաբար նկարիչ եմ ու դեկլեկտութիւնը կը սիրեմ վրձինովս դատել։ Սա ալ ընկերս, Բօբն է, նոյնպէս նկարիչ։

Բօբը որ լուռ կեցած էր, յանկարծ պոռաց .

— Սիլվի՛օ, դուն այլեւս բաղդին անիւին վրայ հնծած ես ու տիկինն մեծ դեր պիտի խաղայ քու բաղդի մէջ . . .

— Ի՞նչ կ՚ուզէք ըսել, ժպտաց Շաքէն, առօրեայ նոյ գտնելով այդ երկու նկարիչները։

— Այն կ՚ուզեմ ըսել, թէ Սիլվիոն մեկէն չտեսնցուր թէ երջանկութիւն և թէ փառք։

— Այո՛ ընդմիջեց Ձէկը, երկու մրցանակ ասած է, մեկը սարսին, միւսը՝ կեանքին։ Այսինքն մեկը դուք, բացատրեց չտեսած Շաքէին, իսկ միւսը իր նկարած «մանուկնկարս» պատկերը։ Ու դեռ չգիտես,

Սիլվի՛օ որ սարսը կ՚ուզէ գնել քու նկարը 10,000 անգլիական։

Շաքէն զարմացած կը նայէր մերթ Սիլվիոյի մերթ անոր։

— Ինչ կ՚ըսէք՝ Սիլվի՛օ դուն նկարիչ . . . ու մըրցանակ մը չառա՞ծ։

Ձէքի ու Բօբի հերքին էր չտեսնելու մինչ Տէփը ժպիտ մը փախցուց, պահեց չլիմոնէնների անկիւնը ու ըսաւ .

— Տիկինը չգիտե՞ր, Սիլվիո ինչպէ՞ս կրցար այդքան զարմանալի ըլլալ։

Սիլվիոն վարանոտ նայեցաւ Շաքէի երեսը ու ըսաւ

— Բայց սիրելիս, ես երբէք մեծ կարծիք չեմ ունեցած իմ մասին. մրցանակ չտիկս պարզ զբաղաքութիւն մըն է։ Վաղն ալ ուրիշ մը կը չտեսնի, հոս մնաս մարդ մըն եմ ես։ Կը սիրեմ ապատարութիւնս նկարս վրձինել։ Ես փառք չեմ երազած։

— Արդէն փառքը ձեզի պէմներուն կը մօտենայ, խօսեցաւ անոնց երեսին սրտնք եռանդին կը վազեն կը խնդայ ու կանակը կը զարձնէ։ Հաւկոյնաք, զարձաւ Տէփը Ձէքին ու Բօբին։

— Բայց Սիլվի՛օ, քու կողմէդ ոճիր մըն է լսելը։ Ո՞ւր է այդ ցուցանանկէսը, կ՚ուզեմ անմիջապէս երթալ ու տեսնել, ըսաւ Շաքէն ու տեղէն կոտ վճռական։

* * *

Վատկերէ պատկէր կը պատէր Շաքէն։ Կանգնե-

ցաւ ձէկի «կեանքը խոպոլիք մըն է» նկարի առա-
ջ, չդիմանալով թէ, որուն է այն :

— Ինչ ճշմարիտ արտայայտութիւն, ինչ իրակա-
նութիւն, ես անոր մրցանակ մը կուտայի :

— Արդէն չտնած եմ զայն, քանի որ դուք այդպէս
կ'արտայայտուիք, ըսաւ ձէկը, Շաքէի ձեռքը համբու-
րելով :

— Ինչպէս, դո՞ւք, բայց անակնկալը չատ յուզմա
հիւր եղած է ձեր երկիրը, ըսաւ խնդալով, Շաքէ :

— Այդպէս կ'երեւի, միջամտեց Տէվը ու առաջ-
նորդց զայն դէպի Բօբի նկարը. այդ նկարը կը ցոյ-
նէր ծերուկ մը, որ ախոռը, հեռուն կը նայէր :

Շաքէն ապշութենէ ու կանգ առաւ մտածոտ :

— Ահա՛ այս է մեր կեանքի վերջը, մենք ալ օր
մը յոգնած, վերջին հայեացք կը ձգենք, ներ անցեալին :

— Հոգ չէ, միայն թէ միասին ըլլանք, ըսաւ Սիւ-
զիոն, սեղմելով Շաքէի ձեռքը :

— Այլեւս կ'ուզեմ հաւատալ, որ այս նկարը ձերն
է, գոչեց Շաքէն Բօբին :

— Ինչպէ՞ս հասկցաք :

— Հեռու կանգնած, անտարբեր էք այս նկարի
հանդէպ և կը դիտէք ուրիշները :

— Օ՛, չատ խոր դիտող էք :

— Հոգիս այո՛ :

— Բայց chef d'oeuvre, սիկին, chef d'oeuvre,
երթանք ալջունելու ձեր ամուսնոյ նկարը ըսաւ նորէն
Տէվը :

Մոնուհնելու խաղը կը դիտէր Շաքէն ու անոնց
ժպիտը, անոնց մանկուհնակ, որ կը խաղար միամիտ
դէմքերու վրայ, արտացոլեցաւ Շաքէի աչքերու մէջ

ու անգիտակցաբար ժպտաց ան նոյն ժպիտով :

Տէվը, որ կը դիտէր զայն, բացականչեց .

— Եւ ինչպէս կ'ուզէք, որ ուրիշ մը ունենր մըր-
ցանակը, երբ դուք ինչպէս և ամենքը այդ մանուհնե-
րու նայելով, մանուկ կը դառնաք, ահա՛ այս է գե-
ղարուեստի նպատակը, ապաւորել ու ապաւորուիլ,
մոքրել մարդս զայն վերակենդանացնելու համար :

— Այո՛, պարո՛ն, իրաւացի էք, մեզ նպատակներ
ունի գեղարուեստը և մեղայնորն ալ մեզ են :

Դուն այսպիսի ապահով մը ունեցած ես Սիւթո՛,
և ինձմէ ծածկած, ա՛լ հիմա քեզի պիտի պատմեմ :

Հեռու երկիր մը կայ, ուրու գեղեցկութիւնը չես
գտնէր աշխարհի և ա՛չ մէկ ծայրը : Փոքրիկ, լեռնա-
յին, անառուեսիա երկիր մը, որ ժամանակին մեծ անց-
եալ և փառք ունեցած է :

— Հայաստանն է այն սիրելին, այնպէս չէ, ըսաւ
Փէվը :

— Այո՛, ինչպէ՞ս հասկցաք :

— Որովհետեւ այնպիսի չքնաղ մը կը խօսիք,
ինչպէս կը խօսին հարազատի մը մասին, և այդ հարա-
զատը, անշուշտ ձեր հայրենի հողն է :

— Ճիշդ է, հայուհի մըն եմ, թէեւ Պոլիս ծնած ու
մեծցած, Սակայն Հայաստանը հայրենիքս է : Անոր
գեղեցկութիւնը պէտք է որ վրձինս Սիւթո,
Արարատի ձերմակ գլուխը, ձորերու կանաչ խորքը,
անտառներու մթութիւնը, այն ամենը, որ կը պահէ իր
ծոցի մէջ մեր երկիրը : երթանք Հոլտաման, որ տես-
նես թէ քանի մրցանակներ դեռ պիտի չտնես :

— Տիկի՛ն, մեզի ալ հերթ թողէք, եթէ ամեն
ատրի մրցանակը ան առնէ, մենք ալեւս մեր վրձին-

ները պատէն պիտի կախենք, ըսաւ Բօբը, զանչատական ձեւով մը։

— Ես հաւատացած եմ, ձեր հերթը պիտի ըլլայ այս անգամ, ըսաւ Շաքէն, իսկ եթէ առար դէմ ոչինչ ունիք, ես կը գնեմ այս երկու պատկերները, որոնք ինձի պիտի յիշեցնեն կեանքի ինչ ըլլալը։ Իսկ քո նկարը, Սիւլիօ, ասլանին չենք ծախեր. այլ նուէր կ'ընենք։

***

Յաջորդ օրը Անգլիոյ բոլոր թերթերու մէջ կարդացուեցաւ Շաքէի գեղարուեստասիրութեան և առատաձեռնութեան մասին։ Իսկ քանի մը օր վերջ, արագաշարժ չոգեկառքը զանոնք կը առնէր դէպի Հայաստան, դանակի մը պէս ճեղքելով Եւրոպայի կուրծքը։ Սուսիկը և երէցկինը կ'ընկերանային անոնց։

— Բօբ, ըսաւ ձէկը. վտանգաւոր խաղ մը կը խաղանք, կամ սէրի ճիչդ, բաղդը մեզի հետ կ'ուզէ խաղալ։

Տիկին Շաքէի չուքին մէջ մնալը թուենաւոր պիտի ըլլայ, կ'զգամ։

Սիւլիօն մեզի օր մը պիտի ծեծէր։ Ես ու դուն ալ պիտի ծեծէինք ու նկար մըն ալ չպիտի կրնայինք առեղծել։ Ապուշի պէս բնութեան գեղեցկութիւնը դիտելու տեղ, տիկին Շաքէի դիմագիծը պիտի ուսումնասիրէինք։

— Ինծի մը պէս կը խօսիս, ընդհատեց Բօբը։

— Դուն ալ խենթի մը պէս կը վարուիս արդէն, պոռաց ձէկը. ամէն առաւօտ ծաղկափունջեր ո՞վ կ'ուղարկէր տիկնոջ, ես թէ դո՛ւն։

— Դո՛ւն ալ չատ խելօք կ'երեւաս, ա՛լ չունեցած տեսակը չմնաց, որ անոր չհրամցնես, ինչ է օր մը ըսաւ, թէ ձերմակ շունը չատ կը սիրէ։

— Հաւատացի՛ր, պատասխանեց ձէքը, որ եթէ անոր ազգածը աւանակ ալ ըլլայ, ես ինքս պատրաստ եմ այդ բազմանդ կենդանիի մորթը վրան քաշել, միայն թէ տիկին Շաքէին հաճելի ըլլամ, կը տեսնես թէ կը խոտովանիմ. ուրեմն, քանի ուշ չէ, դուն blonde մը վնտռի՛ր, ես ալ գտայթս վիակի լեցնեմ։

Այս էր պատճառը, որ վայրագանէն հրաժեշտ առնու ու տխուր տուն վերադարձան, քանչ գիտնալով, թէ blondeի և թէ՛ վիակի ունայնութիւնը։

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

— Քեզի կ'ըսէի, թէ վտքրիկ բայց անշահ գեղեցիկ երիկը մըն է մեր նախնիքներու երկիրը։

— Շաքէ՛ս, հոգիս, չեմ գիտեր թէ ուր նայիմ, ալ ու ձախ այնքան տարբեր պատկերներ են որ...

— Եկէ՛ք, Շաքէ՛, Սիլուհօ, պոռաց յանկարծ գիտնական Սուրիկը։

Անոնք ձգելով իրենց դիտակները վազեցին դէպի պատուհանէն Սուրիկը։

Թիֆլիսէն չոգեկառքը սուած էին ու կ'ներթային դէպի Երեւան։

Բնութիւնը այդ համարյին ճոխ ու գեղ կուսականէր։ Ոչ մի մարդու ծաք երբեք հետք չէր ձգած կանաչ խոտերու վրայ, մէկ կողմէ կարմիր կամ կապոյտ ժայռ մը կախուած էր անդունդի ծայրը, մինա կողմէն ալ անտառէ մը հոգակոյտ Ջրվէժ մը կը ոզողէր ամբողջ տարածութիւնը։

Սիլուհօի նկարչական հոգին բոլորովին տարուեցաւ այդ տարօրինակ խառնուածքէն։

Բայց անոր հրճուանքը հասաւ գագաթնակէտին, երբ չոգեկառքը, լայնատարած գաշտի մէջէն անցնելէն վերջը, յանկարծ, հարիւրաի կապոյտ պարզութեան վրայ, երկնային ձեւք մը գծեց երկու չափորի դուխներու նմանող գագաթներ, մեծը՝ ձիւնապատ և սլացիկ։

— Մասիսը, գոչեց Շաքէն։

Իսկ Սիլուհօն խոնարհեց այդ պատմական հրաշքի առաջ, որի գլխին այնքան փոթորիկներ էին անցեր։

— Ախտարատը, կրկնեց Սիլուհօն պաշտամունքով մը ու իր երեւակայութեան մէջ կ'տանձնաէր արդէն ապագայ նկարը։

Երկար չմնացին Երեւան։ Նոր տպաւորութիւններ կը փնտռէր Սիլուհօ-Սուրէնը, ու այդ կը պահէր չորսկայ գիւղերը, հայ գիւղացին ուսումնասիրելով։

Թիֆլիս վերադարձան և իջան Լոնտոն հիւրանոցը որ կը նայէր «Քուռ» գետին և Ալեքսանդրեան այգիին, Շաքէն կը խնդար, ըսելով.

— Սուրիկ, չըլլայ թէ ինքզինքդ Լոնտոն երեւակայես ու անոր վրայ ալոյլ գագաթար մը կազմես։ Թէեւ Թիֆլիսի ամենէն լուքս հիւրանոցն է այս, սակայն «Լոնտոնը» միեւնոյն անունն է։

— Հոգ չէ՛, ընդհատեց Սիլուհօն, այնքան ինքնատիպ գեղեցկութիւն ունի այս քաղաքը, որ Լոնտոնէն ալ աւելի հմայիլ է ինձ։

Սմբոլջ օրը կը պատէր Սիլուհօն ու croquisներով լեցուցած էր իր նկարատետրը։ Ժամերով կ'նայուածքներ կ'նկատի նկարագիրը, անոր չորժ ու

ձևերը, այն ուրախ, զուարթ կինոան, որը գինին անմահական ջուր կը կոչեն։

— Ա՛րբ է ձեկը, կը խնդար Սիլվիոն, ահա՛ անոր ընթանալի ճշմարտութիւնը։ Լայն չալվար, սրխտլուզի մէջքէն ասթմինայ գոտով կապած, գլխին ահագին կողով մը, պատրոներով կամ կախիչներով, ուրիշ երգն ու պարտատ արախօսութիւնը լեզուի ծայրը, փողոցէ փողոց կը պտտի կինոան։

Թիֆլիս քաղաքի զուարթ հոգին է կինոան, ուր ամէն ոք այնպէս ընտելացած էր անոր, ինչպէս օրուայ լոյսին, ինչպէս օդին։

Յաճախ Մամա-Դաւթիի վեռը կ'երթար Սիլվիոն Շաքէի հետ, ուր կը հիանար այդ ճերմակ մատուռին, որ կը նմանէր մարքուր ապուհնիի մը, սեւ ժայռի ծոցը պատսպարուած։

Կամ նայն ատրի ծայրը ֆունիկուլիօրով կը բարձրանային ու կը գիտէին դիտերուայ Թիֆլիսը։

Ելեկտրական լոյսերու չղթան մանեակով մը զարդարած էր քաղաքի կուրծքը, իսկ «Քուռ» գետի արծաթեայ ժապաւէնը կը բաժնէր քաղաքն երկու մասի և վայլուն օձի մը կը նմանէր։

Բայց այդ առօրեայ պատկառները և ուսումնասիրութիւնները մոռցնել կ'երթայ հանգստութեան։

Երեցկինը, օր մը, Բեթղհեմի եկեղեցին ու Բոտանիկական այգին այցելելն վերջը, գլխի տատիկցաւ ու չկրնար ոտնակոխ։

Վախցած Շաքէն անմիջապէս բժիշկ մը կանչեց։ Անծանօթ քաղաքի մը մէջ լուսագոյն փնտռեց ու ժըռնեւ ուտրուած երիտասարդ բժիշկ մը, որդին agrégé մը համալսարանի հաստ, Շաքէին մտահոգիչ երին։

— Ինչ դժուար բան, երբ առանձին ու ամէն յարմարութենէ զրկուած կը հիւանդանայ մէկը։ Ծօքտո՛ր, ըսէ՛ք, կ'ապրիմ, արդեօք վտանգաւոր կրնա՞յ ըլլալ։ Դիւրութեան քրոջ մը պէտք կրնա՞ք ունենալ, կը պատասէր Շաքէն, բարձրահասակ, վայելչակազմ բժիշկ Լեւոն Մարութեանին։

— Մի՛ վրդովիր, տիկին, ես վտանգ չեմ տեսնում, պատասխանեց բժիշկը, ռուսահայերէնով։

— Պարզ տենդ՝ և ուրիշ ոչինչ, ի հարկէ, զգոյշ պէտք է լինել որովհետեւ, տիկի՛ն, ձեր մայրը երիտասարդ չէ, բայց վախենալու և ո՛չ մէկ պատճառ չկայ։

Անոր խօսքերը բալասան ծաղիկ մը եղան Շաքէի վրդոված սրտին։

— Ի՞նչ հանգիստ լի պարոն, բացագանչեց Շաքէն անոր երբորդ այցելութենէն ետք, երբ երեցկինը արդէն ամէն վտանգէն անցած էր, եւ դիտես, ինծի Լեւոնիկը կը յիշեցնէ, քիչ մը ձայնովը ու անոր պէս ալ փոքրիկ ձեռքեր ունի, կարծես թէ ամէն րոպէ խօսքերը կը չափէ, մեզ չվիրաւորելու զգուշութեամբ։

Սուսիկը, որ անձնուէր գթութեան քրոջ դերը կը կատարէր երեցկնոջ անկողնոյ քով, կարմրեցաւ ու հազիւ թօթովեց։

— Ինչո՞ւ կ'ըսես, Շաքէ՛։

Անոր երեսը նայեցաւ Շաքէն ու նախազգացում մը ունեցաւ թէ Սուսիկի գոց սիրտը կամացուկ մը բացուելու պարտաւոր է։

Երեցկնոջ աւտոմոպիլէն ետքը ևս յաճախ կ'այցելէր անոնց գօկտոր Լեւոն Մարութեանը։

Անոր ալ Սուսիկի հանգիստ, անվրդով քնաւորութիւնը գրաւեց։ Կրթուած ազջիկ մը կը տեսնէր առջեւը։ Շաքէի հետ մտքով անպկերչով կը խօսէր յաճախ, իսկ լրտեն, բժշկին հետ, գեղեցիկ ֆլանաներէնով։

Սիրուն էր ու երանելի կեանքի ընկերուհի մը կրնար ըլլալ։ Բախտը, որ այնքան քմահաճ էր, ինչպէս քնաւթեան փոփոխական եղանակները, ժպտալ սկսաւ Սուսիկին։ Եւ ի պատասխան քաղցր ժպիտ մը քաշեց։

Շաքէն օր մը հարցուց դոկտորին, թէ ինչո՞ւ չէ ամուսնացած։ Դալանիք մը կը կառնէր. սրդէն կ'զգար թէ անտարբեր չէ ան դէպի Սուսիկը, ու փափաքեցաւ թեթեւացնել անոր քայլերը։

Դոկտորը պատասխանեց թէ իր հաւանած կանանց չէ պատահած։

— Ու դուն մինչեւ այսօր, նշանակալի ժպիտով մը, հարցուց Շաքէն։

— Այսօր... այժմ... դատ եմ, այո՛, բայց տատանուելո՞ւմ եմ, մի գուցէ համակրանք չեմ գտած։ Եթէ բարեհաճ լինի մէկը և ինձ օգնէ...

— Ինչո՞ւ, կը չարաճճակեր ժպտալ Շաքէն, մէթէ ձեր ընտրածը, ձեր լեզուն չի՞ հասկնար։

— Օ՛, ա՛յն, չատ զարգացած և հասկցող ազջիկ է, բայց տատանուելո՞ւմ եմ հարցնելու, թէ արդեօք այն իսկքերը, որոնցմով իմ հոգին լեցուն է, իրեն ծանօթ են արդեօք։ Եթէ դուք, սիրելին, գիջողութիւն լինել այդ պերճախօս թարգմանը մեր մտերմի։

Աչքերուն մէջ նայեցաւ Շաքէն ու ըսաւ.

— Դոկտո՛ր այնքա՛ն մարդ կը տեսնեմ ձեզ ու Սուսիկը կը յանձնարարեմ ամենայն սիրով։ Ան գանձ մըն է իրաւան։ երջանիկ պիտի ըլլաք անոր հետ։

Սուսիկը տարուելու Լեւոն Մարութեանէն առաջին իսկ հանդիպումին։ Անոր ձայնը այնքան կը յիշէ

Նորէն նիհ էին, բայց չուառով Լոնտոն պիտի տեսներ զանոնք, ձմեռուայ բնակութեան համար։

Շաքէն քանի մը գործնական կարգադրութիւններ ուզեր ընելիք, և ի միջի այլոց, նաւերը կ'ուզէր ծանրանալ, ապատ ըլլալու ասկորդ գրպազմէն։

Օդի մէջն ալ պատերազմի սպառնալիքը կախուած էր։ 1913ի սոսան էր ու Սարայեւօի մէջ պայթած էր արքէն առաջանակը, որու արձագանգը ցնցեց ամբողջ Եւրոպան։

Նիհի օդը նորէն լեցուն էր ծաղիկներու բուրմունքով, կապոյտ ծովը նորէն ալիքները կը զարնէր Շաքէի վիլլայի մարմարեայ անդրանիներուն, մերթ կատաղի, բարկացած, մերթ փաղաքշանքով, գգուանօք։

Աւելի առաջ սիրով կը սիրէին զիրար Շաքէն ու Սիլվիօն, յիշելով այն օրերը, երբ երկուքն ալ կը տառապէին անձկութեան ու կասկածի ցաւով։

Փոխուկ առաւօտ մըն էր։

Սիլվիօն փաքրիկ սալոնը նստած՝ իր կրօկիններէը աչքի կ'անցնէր։ Շաքէն ալ քովի սենեակին էր, որ Վարդան փաչայի գրասենեակը եղած էր։ Անցեալը, կարծես, Վարդան փաչայի առաւերը նկարած էր սեղանին կրծնած, ու Շաքէն կը տեսնէր անոր խրոխտ, գրասէր դէմքը ու փայլուն աչքերը։

Ջազային ցնցումը զսպելով՝ Շաքէն քայլ գրպզներէը ու սկսեց փնտռել նաւերի վաճառատան թղթերը։ Երկար փնտռելէն վերջ, արքէն կ'ուզէր ձգել կիսակատար գործը, երբ յանկարծ աչքը ձգեց սեղանի վրայ փակցուցած էտաժերի մը նամակ դպրոցին։

Բաւական չարչարուեցաւ ու չկրցաւ քանալ, ուրիշ ոեւէ անգիտակցական չարժուձի մը հետեւանքով, արկղիկը ինքնաբերաբար երկու մասի բաժնուեց. թուղթերու ծրար մը կար ներսը, կապած գունաւոր ժապաւէնով մը։ Այլեւս հետաքրքրութիւնը չարժած էր Շաքէի բացաւ ծրարը, նամակները ցցուեցան սեղանի վրայ, և երեւցաւ պատկերը մը։ Վարդան փաչայի երիտասարդական պատկերը, ու քովը ալ գեղեցիկ կնոջ մը։ Հայեացք մը նետեց Շաքէն ու մոմացաւ։

Ծանօթ դէմքը... աչքերը, ուր տեսած պիտի ըլլամ սա կինը, ու հետաքրքրութենէն դրդուած՝ նամակ մը առաւ ձեռքը։ Գրուած էր իտալերէն, տաք ու սիրային խօսքերու անձրեւ մըն էր, որ կը չռաղար ամէն մէկ տողին։

— Սիրելիս, հոգիս, կեանքս, Վարդանիկս, amore mio, քովս չես ու չեմ զգար, թէ կ'ապրիմ, երբ պիտի գաս, ինչո՞ւ պիտ մինակ ձգած եւս։ Սիրտս չատ նեղ է. կը վախնամ թէ չպիտի տեսնեմ քեզ այլեւս... ու Սիլվիօն է մինակ սխալանքս, միակ երջանկութիւնը, որ ինծի կեանքին կը կապէ։

Նամակը վար ինկաւ Շաքէի ձեռքէն ու սենեակը տատանուեցաւ, կարծես թէ երկրաշարժ մըն էր. որ տունը չարժեց։ Կամքի ճիգ մը ընելով՝ ուրիշ նամակ մը փնտռեց, չէր հանգիստ. տղերքը կ'երեւային աչքերուն առջեւ ու կը զարկային, կը խշխշային մտերմութեան մէջ, ժամանակէ դնդնած թերթիկները։

— Vardan mio, եկաւ... գէշ եմ, կը զգամ թէ ժամս մօտ է... ինչո՞ւ դացիր... ինչպէս կրցար ձգել

պիս... կը վարանիմ, կը կասկածիմ, մ'իմէկ չես սիրեր պիս. մէյմէկ կինդ չեմ Սատուծոյ և մարդոց առջեւ: կը վախնամ թէ մեռնիմ, քեզի կրկին չտեսած: կը հաշտամ ու թաչկինակս սրբենի հետքեր ունի: Ես նայմակներդ կը համբուրեմ: Կ'ըզգամ թէ կը սիրես պիս, ապա թէ ոչ ինչո՞ւ պիտի ամուսնայիր հետս: կը սիրես պիս զաւակդ փոքրիկ Սիլիոն, դիտեմ թէ կը սիրես: Քանիցս անգամ կրկնած ես թէ անոր կապոյտ աչքերը կը սիրես որովհետեւ իմ աչքերուն կը նմանին...

Սղմելով նամակը, միւս ձեռքը սրտին տարաւ Շաքէն, և ղօշց թէ վայրկեան մը կանգնեցաւ իր սիրտը, թէ կեանքը կ'ներթայ երկէ, ինչպէս ջուրը կ'ներթայ ճաթած գաւաթէ մը: Աչքերուն առջեւ վայրկեան կանուխիները: Սիլիոն զաւակն է Վարդան վիշապի, Սիլիոն իր ամուսինը... ու Վարդան վիշապի զաւակը... Ահա՛ թէ ինչու այդ կնոջ պատկերը ծանօթ դէմք մը յիշեցուց Շաքէին:

Ու կատաղի, թերահաւատ ակռաս թերթել միւս նամակները, կը վճռեէր անոնց մէջ հակասութիւնը մը, սուտի մը, ախտմունքի մը ապացոյցը: Ու ամէնն ալ կը ճշդէին սարսափելի յայտնութիւն մը, ամէնն ալ կոչ մըն էին սիրոյ սրտի, որուն սիրածը հետու էր, իսկ ինքը այլեւս մոռացան դուռը:

Ու Շաքէն, խնդիի մը պէս, աչքերը լայն բացած, այլայլած, դեղնած դէմքս նեաւեց ու դուռին յենած կը նայէր Սիլիոին:

— Շաքէ՛ս, ինչ ունիս, սեղմեց ցատկեց Սիլիոն ու նետուեցաւ դէպի զայն:

— Մի՛... մի՛... մօտենար, պոռաց Շաքէն, կատաղի խռպոտ ձայնով, անճանաչելի ձայնով մը, և ուժ չունենալով ետեւ առնել սարսափելի յայտնութիւնը, ընկաւ, մարեց Սիլիոի բազուկներուն մէջ:

Սիլիոն երկար ատեն չկրցաւ անոր ուշքի բերել ու կը պոռար:

— Շաքէ՛ս, հոգի՛ս, Շաքէս կը ապրիս պիս, արթնցի՛ր....

Ու ձեռքերը սեղմեց, ողողեց զայն ջուրով և վերջապէս Շաքէն աչքերը բացաւ ու տեսաւ Սիլիոի սրատեսութեան դէմքը: Ինքն ալ լացաւ, բայց հեկեկալով տնպէս, ինչպէս կուլան սիրած մարդու մահուան ատեն, մտմտաւ, այո՛, որովհետեւ կը կարենայիր սիրած մը այդ վայրկեանին, անկարելիութեան անդունդը բացուած ըլլալով երկուքի միջեւ:

— Ըսէ՛ Շաքէս, ըսէ՛, ինչ ունիս, մեղքցիր պիս, կ'աղաչէր Սիլիոն:

Հեկեկալով հազիւ պատասխանեց Շաքէն...

— Թո՛ղ ինձ, թո՛ղ, գնա՛...

Ու ցոյց տուաւ սենեակի դուռը: Շուարած անոր նայեցաւ Սիլիոն ու հնազանդելով՝ ներս գնաց, ուրկէ Շաքէն դուրս եկած էր այլայլած:

Գլուցը... նամակները... պատկերը... կարդաց նամակներէն մի քանիսը ու վայրկեան մը միտք անգօր իրականութեան առջեւը:

Սակայն անոր սերը բազդեց, յանդիմանեց ու գինուած այդ սիրոյ ուժով՝ վազեց Շաքէին, ամուր գրկեց կարծելով թէ ան պիտի վախչէ իրմէ յուսահատ:

Թուչունի մը պէս Շաքէն ցնցուեցաւ, կամեցաւ դուրս նետուիլ այդ սաք չդիտցէն:

— Զգի՛ր Սիլիո, դուն իրաւունք չունիս, դուն

իմ ամուսնացն ալան ես ... իմ պաշտպան ... Ու կռե-
լով, նորէն կսպառ ...

— Չգի՛ր, որ խօսեմ, ձգի՛ր, որ բացատրեմ։

Ու կրակոտ խօսքերով, փաստաբանի մը պէս, որ
գոհ մը պիտի ազատէր մահուան պատիժէն. խօսեցաւ
Սիլվիոն, պաշտպանեց իր սիրելու իրաւունքը։

— Ալէ՛կ, ես անոր ալան եմ, անոր զաւակը.
բայց ինչ առընչութիւն Շաքէ՛ս։ Ես և դուն տարբեր
մարդիկ ենք, նոյն արիւնը չունինք. հետաւոր եղի՛ր
մի ձգիր որ այդ անպատեհ յայտնութիւնը խորտակէ
քո առաջ արժանապատուութիւնը։

Իսկ Շաքէն լուռ կը մնար անոր բազուկներուն
մէջ։ Ու յանկարծ մէկդի հրեց Սիլվիոն, տաքի եռա-
ռան վճռական եղանակով մը, ըսաւ.

— Սիլվիո՛ քեզի կ'ին. չպիտի կրնամ ըլլալ այլեւս,
սակէ ետքը կ'ապրինք ընկերներու պէս, բայց կին՝
երբե՛ք, անկարելի է։

Ու հառաչեց.

— Ա՛խ, այս ինչ պատիժ է, որ կուտայ և ինչ
վըշտ է, որ կ'առնէ լռիկ վարդան Փաչոյեան։

Ու Շաքէն՝ վանելով ինքն իրմէ, վանելով
Սիլվիոյի հայեացքէն՝ Շաքէն փախաւ իր սենեակը կըլ-
պուռնց։

Ան կը լսէր Սիլվիոյի մօտեցող ու հեռացող ոտ-
նաձայնը իր դուռին։ Ու վերջապէս ազաչանք մը.

— Շաքէ՛, մի՛ ապաններ պիտ, չեմ կրնար առան-
ձին ապրիլ, չեմ կրնար Շաքէ՛ս, ըրածդ խենթութիւն է։

Շաքէն գլուխը թաղած բարձերու մէջ, կը լսէր
անոր ձայնը, անոր ազաչանքը, որ կարճ լռութենէ մը
ետքը կը վերսկսէր։

Սակայն Սիլվիոյի ազաչանքը անպատասխան կը
մնար։ Շաքէն չրթունքները ամուր սեղմած էր՝ չպա-
տասխանելու համար։ Ակռաները սրտին հետքեր
կը թողնէին բարձի ճերմակութեան վրայ։

Ուրիշ ելք մը փնտռեց Սիլվիոն։ Տարակոյս մը գը-
գաց, անցաւ Շաքէի դրան ճեղքէն, իր ազաչանքը
կրկնելով։

Աչքերը այրուած դառն արցունքներէն, մարմինը
թուլցած, անզօր, անուժ, աւաւօտեան լոյսը ազդանշեց
Շաքէին։

Կեանքի անթեք գարձած էր այլեւս, ու տագնապի
սխալ ծերբռ չըլլանը պիտի մտնէր Շաքէն. ու չգի-
տեր թէ ուժ կրնար ունենալ արդեօք տակաւին այլեւս։

* * *

Մեհեակէն դիտմամբ ուշ ելաւ Շաքէն, միտումնա-
ւոր կերպով յետաձգելով Սիլվիոյին հանդիպելու ժամը։

— Ի՞նչպէս պիտի խօսեմ հետը, կը մտածէր ան,
ինչ պիտի ըսեմ։

Ու հարուած մը ստացաւ անպատեհի, երբ մայրը
քսաւ իրեն.

— Սիլվիոն մեկնեցաւ առաւօտ կանուխ, քեզի նա-
մակ մը ձգած է։

Շտապով պարեզդ իջաւ Շաքէն, իր խռովքը յատ-
կապէս երեցկինէն պահելու համար։

«Շաքէ՛ս, դուն իմ կեանքի հիմն ես. կը սիրեմ
քեզի այնչափ, պիտի՛ս, ու կը հպատակիմ հրամանիդ։
«Բայց քովդ ըլլալ ու մնալ քեզմէ հեռու, երբեք

ասոր մը, անասունէն պիտի ըլլար ինձ համար։ Լռութեան կը մնկնեմ։ Զեմ դիտեր, թէ մեր լռութեամբը ինչպէս պիտի կրնամ տանիլ ու տակալ։

Սիլվիո

Նամակը Շաքէի ձեռքէն վար ինկաւ։ Քոմին առաւ ու նետեց զայն ծովին երեսը։ Ալիքները կլլեցին սիրոյ այդ կոչը, ինչպէս կլլած էին շատ ու շատ սիրոյ զոհեր։

Պարապ էր Շաքէի սիրտը. պարապ էր ապրուածն

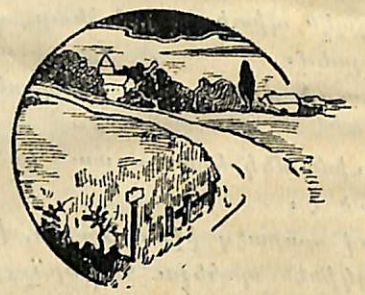

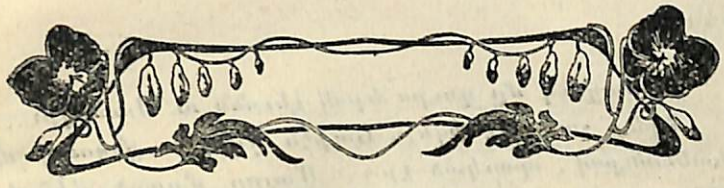

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

— Դո՞ւն, Սուսիկ, կանչեց Շաքէն, աչքերը բանալով... արդեօք կ'երազե՞մ...

— Ե՛ս եմ հոգիս, ըսաւ Սուսիկը, մատը շրթունքներուն տանելով, մի՛ խօսիր։

— Ա՜խ, պարոն Լեւոնն ալ... կ'երեւի հիւանդ եղած եմ, ըսաւ Շաքէն, բլորտալին ուշքի գալով։

— Է՛հ, այդպիսի հիւանդները հազար քաղ ենք բժշկած, պարզ չկայ...

Շաքէն ակամայ ժպտաց, ըսելով.

— Բայց ես չկրնամ մը կը յիշեմ, որ հետաքրքիր հետեւանքներ ունեցաւ։

— Այո՛, խնդաց դոկտորը, բանալով կենսատու հեղուկին խցանը. ասկէ մի խօսիք. խմեցէք այս և քնացէք։ Ու կամիլ մը տուաւ Շաքէին, որ հազիւ իր գլուխը բարձին տարաւ անմիջապէս քնաց։

Կամացուկ մը դուրս կ'ելլան Լեւոնն ու Սուսիկը։

Երեք չաթաթէ իվեր, Շաքէն, չլսելու ցնցուածի մը հետեւանքով, պառկած էր։ Մայրը մարած վիճակի մէջ գտած էր զայն պարտէզին նստարանին վրայ։ Անմիջապէս Սուսիկին հետագիր մը զարկաւ թէ բժիշկները չատ ծանր կը գտնեն Շաքէի վիճակը։

Ասոր հետեւանքով էր, որ Սուսիկն ու Լեւոնը չտապած էին հոն։

Անոնց անձնուէր դուրգուրանքը և Շաքէի առողջ կազմը զայն փրկեցին ծանր հիւանդութենէ։

Երեցկինը եղելութիւնը պատմեց Սուսիկին և Լեւոնին, որոնք վճռեցին չիմանալ Սիլվիոյ, քանի որ ան եղած էր պատճառը և անոր ներկայութիւնը կրնար դէշ հետեւանք մը ունենալ։

Առողջացաւ Շաքէն մարմնապէս, բայց մնաց հիւանդ հոգեպէս։ Ջունէր առողջական ժպիտը. ժամերով կրնար լուռ մնալ ու հեռուն նայիլ, կարծես ապառնիով մէկու մը կամ լուրի մը։

Եւ ոչ մի ուրիշ թերթ չէր կարդար, բացի անգլիերէնէ, ուր արտաքոյ կը փնտռէր անուն մը, լուր կամ ծանօթութիւն մը։ Ու ամէն ինչ, ամէն անհաս կը դառնար։

Օր մը Սուսիկը ստիպեց Շաքէին խոստովանիլ Սիլվիոյի բացակայութեան բուն պատճառը, ու չուսրեցաւ վայրկեան մը անտակնկալի առջեւ։

— Այս ինչ տարօրինակ է կեանքդ Շաքէ, ըսաւ Սուսիկը, բայց անմիջապէս յարեց։

— Ճիշդ է։ ստիպում մեծ հարուած մըն է քեզի համար։ ապա՛յն Սիլվիոն մեղաւոր չէ։ Սիլվիոն վարդան փաշայի զաւակն է։ ապա՛յն քո սրինգն չէ։ ինչու կը տառապիս և կը տառապեցնես զայն։ չեմ հասկնար։ Այդ բաժանումը քեզի անճանաչելի դարձուցած է։ Ո՞վ գիտէ թէ Սիլվիոն որքան կը տանջուի։

Անգամ մը մտածէ՛, Շաքէ՛, թէ ինչ կ'ընես։

Շաքէն գժգոհացաւ։ Ամբողջ էութեամբ կը ձըգտէր դէպի իր սիրած մարդը, ապրելն իր անցեալը նոր ուրուագիծի մը պէս կը կանգնէր իր առջեւ։ Ինք զինքը մեղաւոր կը կարծէր ու պատիժ մը կը կրէր, որ կը մաշէր իր առողջութիւնը ու ապրելու փափաք չունէր այլեւս։

Իր հոգեկան տառապանքին միացած էր նաեւ ֆիզիքական անծանօթ անհանգստութիւն մը, որուն համար չէր ուզեր դիմել էլեւոնին, կեանքի արժէքը կորսնցուցած ըլլալով։

Դիւրքը ծանրկերուն՝ Շաքէ մանրամասնութիւններ կը պատէր, քաղցր յիշատակներով։

Իրաւ որ իր կեանքը տարօրինակ եղած էր, Սուսիկի ըսածին պէս։ Խորը հառաչեց։ Սուսիկը քովը զբաղուած էր։ Իր փոքրիկ ժառանգի համար օժիտ պատրաստելով, որուն գալուստին կը սպասէր։ Փոսանքներին։ Շաքէն չէր հետաքրքրուեր երբեք։ Որովհետեւ նամակի չէր սպասեր, ու Սուսիկի պարտականութիւն եղած էր նամակները աչքէ անցնելու։

Նամակ մը մեր ուշադրութիւնը գրգռեց, վրան գրուած էր «ստիպզոկան» և Լոնտոնի կնիքը կը կրէր։

Սուսիկը տարակուսանքով մը նայեցաւ Շաքէին, վարանեց վայրկեան մը, բայց վճռակամութեամբ մը, կանչեց։

— Շաքէ՛...

Շաքէն նամակը տեսաւ, Սուսիկի աչքերուն մէջ

նշմարեց մատնոցաբեխեն մը. իր սրտին մէջ զգաց ցաւ մը ու չսպասով անոր ձեռքէն խլեց նամակը. բացաւ։

Սուսիկը վախով կը դիտէր անոր դէմքի փոփոխութիւնները։

Յանկարծ Շաքէն ժպտեցաւ, ձեռքերը գոգացին ու կուրծքը ակաւ արագ բարձրանալ։

— Շաքէ՛, ըսի՛, ինչ է, պատաց Սուսիկը։

Առանց պատասխանի Շաքէն նամակը անոր տուաւ ու անկէն եկաւ։

— Ո՞ւր։

— Մեկնիմ պահ մը միջոցին։

«Յարգելի տիկին, կը կարդար Սուսիկը- Ձեզի ուսոնէ մը խիստ պահ գրէի, բայց կը վախնամ. այժմ երբ ամէն ինչ ծայրայեղութեան հասած է, թոյլ կուտամ Ձեզի անհանգիստ ընելու։ Պարտականութիւն մըն է, որ կը կատարեմ հանդէպ ընկերոջ մը, զոր կը սիրեմ ամբողջ սիրտս։ Ձեր ամուսին Սիւլիւ-Սուբրէնը նիհարցած է խիստ կը տառապէր ոտքի վրայ։ Դժբախտաբար, շաբաթէ մը ի վեր, անկողինին կը ծառայէ։ Կանչուած բժիշկները շատ յուսահատ են։ Անտարակոյս է, թոյլ վիճակ մը ունի, որ Թոքախտի փոխուելու կը սպասնայ։ Պարտքս կը համարեմ Ձեզի լուր ընելու, Ձեր կամքին ու խղճին թողնելով այլեւս հետեւանքը։

Մնամ խորին յարգանօք

Ձերդ՝ Տէվի Բառոեան»

Շաքէն արդէն պատրաստ, հագուստ, յատուկ կոշիկ մինչեւ չոքիտքի ժամը կը վնասէր ուղեցոյցի մէջ։

* * *

Ամբողջ ճամբան Շաքէն ազօթք կ'ընէր, ազօթք՝ չնորհել այս անգամ իր ամուսինը. չպատժել նոր պատիժով մը, որուն կրնայ այլեւս անկարելի պիտի ըլլալ։

Կարծես խոր քունէն արթնցած էր եւ կեանքն ու լոյսը նոր կը տեսնէր։ Կը հասկնար թէ սխալ էր իր ըրածը, թէ չպիտի այդպէս չարութեամբ խաղար ուրիշի մը բաղդատութեան ու կեանքի հետ։

Ու աչքին առջեւ կ'երեւար տուեր մը, անհետացած մարմին մը, կապուտաչեայ, գեղեցիկ մօրը՝ Սիւլիւէյի որ նոյնպէս մեռած էր Թոքախտէն, սիրած մարդէն լքուած ըլլալով։ Անոր մահուան պատճառը վարդան փայտն եղած էր, մինչ կինը, Շաքէն ալ իր սիրած Սիւլիւէյի մահուան պատճառ պիտի ըլլար։

Ուրիշ մը կ'ուզէր ընել, ծանրութիւն մը կ'ուզէր առնել իր վրայ, զոհել իր ողջ կեանքը, միայն թէ սիրած էակը ապրէր։ Ու յանկարծ՝ զգաց ուրիշ էակ մը ներկայութիւնը իր մէջ, անոր կեանքի սկիզբը իր էութեան մէջ։ Ու պարզուեցաւ, հասկնալի եղաւ իր ֆիզիքարան անբացատրելի անհանգստութիւնը։

Ուրախութեան արցունքները, կաթիլ կաթիլ ողողեցին անոր երեսը. հասկցաւ թէ ներսէն սառցած է այլեւս, ու կրնայ հանգիստ եւ ազատ սիրել ու սիրուիլ։

Եւ ուրիշ ըրաւ՝ իր զաւակը այնպէս մը կրթել որ հեռու մնայ այն զեխութիւնէն, այն ագռողութիւնէն, որոնք Շաքէի կեանքի բաժակը լեցուցած էին դառնութեամբ։

482
14-49

*
* *

Սիլվիոն չէր ան, ո՛չ, այլ անոր նախարգած, դիզ
նած առուները: Ձեռքերը բարակ մոմերու կը նմանէի
ու աչքերու տակ՝ առուազանքը խոր փոսեր փորած էր

Շաքէն վայրկեան մը, դուռին կոխնած՝ անոր կ
դիտէր զարմանքով: Չէր համարձակեր մօտենալ, կ
յիշէր անոր վերջին խօսքերը.

«Չեմ դիտեր թէ ինչպէս կրնամ մեր բաժանուա
առուազանքը»: Այո՛, կը նախազգար ան ատեն, թ
կեանքը, առանց Շաքէի անկարելի էր ապրիլ:

Եւ ինչ լանթ եղած էր Շաքէն երբ կ'երեւակ
յէր թէ կրնայ ապրիլ առանց Սիլվիոյի:

Սիլվիոն կարծես զգաց ուրիշի մը ներկայութիւն
խաչորցած աչքերը բացած՝ նայեց Շաքէին: Պահ
վարանեց, կարծես երազ մըն է, զոր կը տեսնէ, կ
զուարճացանք մը, տակտին հաւկցաւ, գիտակցեց ու թ
ակիչ մը փոթռեց, գողգոջուն և անզօր, բայց Շա
արդէն անոր քովն էր, անոր գիրկն, ու լալով կ'ըս

— Սիլվիօ, հոգի՛, կը սիրեմ քեզ. տա՛ ք
նամ և ընդմիշտ ...

Նոր կեանք մը, խնամատարից ու խորհրդաւոր,
սկսեցաւ Թեւերուն մէջ առաւ անոնց երջանկ
թիանը:

16 Յունիս 1930
Գահիրէ

ՀԱՅԿ. Ա. ՄԱՏՆԱՇԱՐԻ
ԱԶԳ. ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ՄԱՏԵՆ

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0328581